EMIL LUDWIG

CONVORBIRI CU MASARYK

FILOSOF ȘI BĂRBAT DE STAT

Traducere din limba germană de
EUGEN RELGIS

EDITURA „CUGETAREA"
BUCUREȘTI, IV. — Str. Mătăsari, 23

rezervate

autor.

PREFAŢĂ

Convorbirile ce urmează au decurs în limba germană, în Februarie 1933, la castelul Lány; transcrierea lor germană şi traducerea cehă au fost revăzute mai târziu de preşedintele Masaryk, care n'a făcut decât puţine schimbări, însă pe= alocuri a adăogat câte ceva; câteva fraze din conversaţiile noastre anterioare au fost interca= late aci. Am menţinut neschimbate cuvintele grăite şi nu le=am redactat într'o scriere stili= zată, pentrucă am vrut să redau şi aci caracte= ristica unui bărbat, adică să las să se evidenţieze firea sa din însumarea numeroaselor sale mani= festări şi declaraţii. Acesta e scopul principal; el e mai important decât un raport asupra ati= tudinii lui Masaryk faţă de tot felul de chestiuni, la cari a răspuns în operele sale într'o formă nu totdeauna uşoară. Astfel, în aceste pagini, putem asculta pe un om care spune tare ceea ce gândeşte, variând şi avansând în expunerile sale şi, în chipul acesta, descriindu=se pe sine cu toată sinceritatea. Turnura frazelor, bogate în expresii populare sau originale, arată cum răspundea el îndată la întrebările mele, fără pregătire şi fără rectificări.

Cu toate preocupările sale filosofice, felul său de a se exprima este cât se poate de simplu; un tânăr de cincisprezece ani poate înţelege fiecare din paginile ce urmează. De=aceea, cartea aceasta nu este pentru „fenomenologi", parlamentari sau literaţi. Nici de astădată nu am dat precădere

temelor tipice: libertatea, socialismul, tehnica, etc.; ele fac ca ansamblul să fie monoton și preschimbă o convorbire vie într'o desbatere.

După ce l-am studiat și observat pe președintele Masaryk mai mulți ani, în care timp l-am și vizitat, m'am decis să înfățișez și să opun pe acest democrat — unul dintre cei mai mari și, poate, pentru multă vreme, ultimul mare democrat — adversarului său hotărît: Mussolini [1]). Dictatorul moral față de dictatorul ce se bizuie pe fapte; omul conștiinței față de omul forței. Lângă făptura scundă, îndesată, cu craniu pătrat, cu trăsături largi și grele, cu gesturi rare — apare aci făptura înaltă, sveltă, a unui bărbat osos, cu cap lungăreț, și care își mișcă neîncetat mâinile, cașicum și-ar modela cuvintele. In timp ce la dictatorul italian totul este latin, dela ochii întunecați și pătrunzători, până la patosul roman al felului său de a se exprima, — aci ni se arată un bărbat dela Nordul Alpilor, pe care ar trebui să-l numesc mai mult nordic decât slav: — un caracter lipsit de patos, religios, amabil și blajin, lângă un caracter patetic, cinic și dur; prin urmare, un bărbat care evită tragicul, lângă unul care îl caută; un bărbat pe care nu ni l-am putea imagina lipsit de humor, lângă unul pe care nu ni-l putem închipui înzestrat cu humor. Asemănători prin origina și educația lor sărăcăcioasă din copilărie, fiind amândoi câtva timp, în tinerețea lor, învățători și fierari — ei s'au desvoltat dela început într'o lume cu totul diferită, având și o viață lăun-

---

1) Contrar informației date de presa germană, volumul meu „*De vorbă cu Mussolini*“ poate fi citit și în Italia, unde n'a fost interzis niciodată, ca de altfel în toate celelalte țări.

(Traducerea românească a acestui volum a apărut la Editura „Cugetarea“).

trică deosebită una de alta; astăzi, ei sunt reprezentanții cei mai fermi și mai energici a două concepții de Stat, ale căror lupte sgudue Europa.

Deoarece scrierile mele, mai cu seamă cele politice, din ultimii douăzeci de ani, exprimă ideile unei lumi individualiste — în convorbirile cu Mussolini am avut neîncetat o atitudine de opoziționist față de dânsul, ceea ce nu e cazul față de Masaryk, cu excepția câtorva chestiuni; așa că, aci, am putut rămâne cu totul de-o parte, la fel cum făcuse și Carel Capek în cartea sa admirabilă.

Diversitatea acestor două caractere, făcuse de altfel necesară o orânduire deosebită a acestor convorbiri. Cele de față sunt destinate în special adversarilor sceptici ai democrației, spre a-i vindeca de anumite prejudecăți — după cum celelalte au avut influență mai cu seamă asupra adversarilor fascismului.

Această carte apare în limba germană, în ospitaliera Olandă, ca și cealaltă carte politică a mea: „Conducătorii Europei“, *tradusă în același timp în douăsprezece limbi: — consider aceasta ca un răspuns dat rugurilor de anul trecut, din Germania. Scrierile mele sunt răspândite acolo într'un milion două sute de mii de exemplare; din acestea au fost arse, în mod oficial, vreo mie, între cari și cartea mea despre Goethe, care a găsit în limba germană o răspândire mai mare decât toate studiile anterioare consacrate vieții și operei goetheane. Când toată vraja focului se va fi stins, când mâna nepărtinitoare a istoriei va rândui după valoarea lor istorică pe eroii ariani de azi, figurile bărbaților pe cari am încercat să-i prezint, se vor menține neîncetat deasupra lor.*

E. L.

„Moscia“, Ascona, Aprilie 1934.

PORTRETUL UNUI INTEMEIETOR DE STAT

I

Au fost odată un vizitiu şi o servitoare, cari slujiau la una din moşiile puternicului împărat şi s'au căsătorit după ce căpătară învoire dela stăpânire; căci ei erau şerbi, adică, ei puteau înadevăr să fie ucişi sau vânduţi ca sclavii, însă nu puteau lua singuri nicio hotărîre, nici să-şi schimbe locul sau ocupaţia, fără consimţământul stăpânului. Aşa mai poruncea în Europa răsăriteană, în urmă cu nouăzeci de ani, legea care fusese desfiinţată, sub presiunea grelelor revolte, tocmai în anul acelei căsătorii. In anul următor, 1850, ei dădură primului lor fiu numele de Thomas — şi nu ştiau cât de bine au nimerit-o, căci el avea să devină un credincios necredincios, un spirit studios, care cerceta tot ce şi-au transmis oamenii prin tradiţie, primind totodată ceea ce instituise legea lui Dumnezeu. Mama sa îl învăţase să se roage şi, cu puţina ei pricepere, se ruga şi dânsa, ca să-l vadă ridicat odată din cercul ei mărginit şi trudnic: visa că ar putea deveni cândva el însuş un domn, ca şi administratorul moşiei.

Dar niciun semn nu-i prevesti că, atunci

când el va albi, va isgoni el însuş pe împăratul apostolic din Viena şi va şedea pe urmă în castelul acestuia din Praga, ca stăpân al ţării şi cap al poporului ceh. Totuş, această legendă s'a întâmplat fără minuni şi, ceea ce-i şi mai minunat, ea s'a întâmplat fără ca voinţa acestui bărbat să fi fost îndreptată spre acest ţel; ea a fost înadevăr opera Providenţei şi cine nu o recunoaşte în desfăşurarea acestei vieţi, poate să mediteze mereu în întunericul hazardului. Poate că basmele cele mai frumoase sunt acelea a căror continuare şi încheere pot fi înţelese abia la sfârşit în toată minunăţia lor — în timp ce autorul lor le-a chibzuit şi pregătit îndelung, în planul său nevăzut, în aşa fel ca ele să se rotunjească în cele din urmă într'un tot.

Masaryk, care se trage din ambii săi părinţi din Cehi şi Slovaci şi s'a născut în Sudul Moraviei, aproape de hotarul celor două popoare, face în totul impresia unui Slovac: e înalt şi nu prea lat, mlădios şi nu prea greoiu, schimbăcios fără să fie încăpăţânat. Cu toate că ambele caractere se găsesc în cele două neamuri, se pare totuş că acel al slovacului e tipic. El trebue să fi fost din copilărie o fire sceptică, curioasă, neînfricoşată, căci ceea ce povesteşte dânsul când se întoarce mereu la acele zile dintâi, ne face să recunoaştem într'ânsul un băiat curajos dar nu predispus pentru aventuri, un băiat străduitor, fără să fie însă ambiţios. Şi aşa a rămas. Rareori, linia unei vieţi se desfăşoară atât de neîntreruptă, atât de dreaptă ca aceasta; chiromancia o poate vedea trasată simetric şi pe mâna lui. Natura a contribuit aci într'o mare măsură: el s'a născut exact la mijlocul secolului; încă din tinereţe

are o scriere limpede, iar într'una din primele sale portrete, chiar dacă înlăturăm retuşările, el arată o figură de adolescent, nobilă, îngustă, simetrică — privind cu seriositate şi încredere spre o lume care i-a păstrat timp de optzeci de ani aceeaşi credinţă, ca şi el lumii.

Aci mai cu seamă, se poate ceti odată, într'un destin, logica prin care un om cinstit culege ceea ce a semănat — şi cine vrea să înţeleagă consecvenţa uni existenţe, drept orânduite la trup şi la suflet, o poate recunoaşte în această viaţă lungă şi binecuvântată.

Binecuvântată şi cu lupte. Căci aci, a trebuit înadevăr să fie cucerită o carieră fericită în sensul ei înalt; trebuia dobândit mai întâi echilibrul sufletesc. In acest sens, ea a fost o viaţă evanghelică, începând prin aceea că un tânăr fierar de 16 ani a fost luat de unul dintre foştii săi învăţători, literalmente dela fântâna unde îşi umplea dimineaţa găleata cu apă pentru spălatul fierăriei — şi readus la şcoală, unde avea să predea şi unde începu, abia atunci, să înveţe singur ceva cu temeiu. Până atunci el nu dobândise decât o instrucţiune redusă, căci învăţământul era încă prost condus în vremea aceea; astfel că, la început, el se văzu cu neplăcere mutat dela o meserie pe care o învăţase, la alta în care nu se pricepea deloc.

Că nu putea fi pe deplin de acord cu împăratul — căruia îi aparţinea ca supus, dar şi ca fiu al unuia dintre cei mai umili slujitori ai săi — de aceasta se convinse el, de bună seamă, când era de zece ani şi mai ales acum, când răsbăteau până şi în săracul sat de-acolo, jos, ştiri contradictorii despre biruinţa şi înfrângerea Austriei în războaele ei

contra Italiei şi Rusiei. Acum se apropiau chiar Prusacii şi, pentru a-i ţine departe de satul sărăcăcios — căci şi pe-atunci soldatul „apuca" tot ce găsea, întocmai ca şi în războiul de şapte ani — el se duse repede şi scrise cu litere mari pe poarta primei case: „Aci e holera!" Soldaţii făcură atunci un ocol respectuos, iar ţăranii râdeau în urma lor.

Pe urmă, tânărul învăţător învăţă latineşte la un preot — dar numai cuvintele dintr'un lexicon, căci nu exista gramatică pe vremea aceea; şi, de oare ce ştia multe cuvinte, a fost admis la gimnaziu: un salt, pentru fiul unui muncitor eliberat (căci tatăl său nu fusese niciodată ţăran); aceasta a fost cu putinţă numai pentrucă, prin inteligenţa sa clară, el plăcuse unor oameni buni cari i-au îndrumat primii paşi dela munca manuală la acea intelectuală. Şi astăzi se mai află un mic portret al acelui preot, în cabinetul de lucru al octogenarului preşedinte.

In oraş, Providenţa îl trimise la un al doilea om, care avea să-i pregătească drumul. Un director de poliţie poate face multe — şi dacă el a încredinţat pe fiul său unui tânăr puţin mai în vârstă, pentru a-l conduce acasă şi a-l supraveghea, atunci el trebuia să-şi fi ales cu ochi de poliţist pe omul potrivit. De ce s'a bizuit tocmai pe acest tânăr sărac? Increderea pe care acesta o inspiră, se resfrânge într'însul — şi îl va salva. Căci în gimnaziul oraşului cu două limbi, la Brünn, tânărul care vorbea ambele limbi cunoscu pentru prima oară gelozia Cehilor, mai tari în număr, asupra Germanilor mai puternici prin autoritatea ce-i proteja; ei se încaeră, se războesc cu pumnii. La lecţia de greacă, pe care fiecare neam din lumea modernă o pronunţă altfel, el stărue asupra pronunţiei cehe, pe când profesorul german îi cere pe acea germană: nu aveau dreptate nici unul, nici celalt, căci teoriile lui Erasmus sunt nesigure. In chipul acesta, el devine suspect — şi este dat afară când se supără deabinelea din cauza unei intrigi amoroase; tânărul lipsit de mijloace putea fi svârlit atunci înapoi la satul şi fierăria sa — dacă n'ar fi intervenit poliţistul, care tocmai fusese avansat. El nu poate înlocui atât de uşor cunoaşterea de oameni, de care tânărul dădu dovadă în relaţiile cu propriul său fiu. Insă acum el e mutat la Viena şi astfel fiul de vizitiu de pe moşia împărătească vine în capitala împăratului.

Ce şir de întâmplări pline de înţeles, până să ajungă acolo şi, în cele din urmă, să devină student la 22 de ani — căci pierduse înainte câţiva ani! Câte deosebiri nu învăţase el să distingă în lume şi între oameni, între pături sociale, clase şi limbi! „In casa aceea, aşa îmi povestea dânsul, auzeam multe despre cele ce are de făcut un director de poliţie şi astfel m'am iniţiat din vreme în treburile politice. Acolo mi-am orânduit lucrurile cu totul altfel decât la şcoală."

Cunoaşte de-aproape şi o casă bogată şi, odată cu ea, un al treilea neam, căci devine meditatorul fiului unui comerciant evreu. Priveşte în juru-i: vede mici slăbiciuni şi virtuţi mari în această casă. Odată, observase într'o excursie mai veche pe un băiat evreu retrăgându-se dela joc, pe la apusul soarelui, şi rugându-se; acesta făcu asupra tânărului o adâncă impresie şi statornici într'însul o simpatie faţă de Evrei. Oare nu simţea el, în calitate de Ceh, ce înseamnă să aparţii unui popor asuprit?

Şi, ca fiu de proletar, ce înseamnă să te tragi dintr'o clasă oprimată. Când uniforma de vizitiu a tatălui său, cu nasturi strălucitori, fu prefăcută pentru dânsul, băeţii l-au luat în râs — şi el plângea. La vânătorile ce se ţineau pe moşii, domnii din lumea mare îşi aruncau blănurile în braţele mamei sale; şi când familia era singură, cu uşa închisă, îl auzea pe tatăl său blestemând printre dinţi. Acest tânăr observator a văzut, mai devreme şi mai aproape decât mulţi alţii, ceea ce se numeşte libertate şi subordonare între indivizi şi între popoare.

II

Ştiinţa! Şi el ascultă la universitatea din Viena pe filosofi şi economişti, face cunoştinţă cu literatura veche, dar e atras şi de biologie şi de fisiologie — câştigându-şi totul prin meditaţii, căci el nu vrea să înveţe numai cum să cugete pe categorii, ci să afle cât mai mult; iar când „cârâitul asupra unor anumiţi Romani" începe să-l plictisească, el închide caetul şi aleargă la Prater, la expoziţia universală.

De-ar putea să vadă lumea, să călătorească, să cuprindă cu ochii atâtea lucruri de cari sunt pline cărţile! Atunci ar putea pricepe mai bine şi problema popoarelor cari poruncesc şi a celor cari ascultă—problema formei de Stat. Şi se decide să devină diplomat, începe să înveţe araba, pentru a intra la Academia orientală. Ceeace pluteşte dinaintea ochilor săi, nu e titlul de Excelenţă şi steaua de pe fracul diplomatic; dar el uită că tocmai acei cari devin ambasadori în străinătate,

sunt obsedaţi de asemenea lucruri — şi că Habsburgii sunt obişnuiţi de o jumătate de mileniu să trimită în lume, ca soli ai lor, bărbaţi cu ţinută distinsă, cu privire cavalerească, sau pe acei bărbaţi inteligenţi, cu ochi cercetători şi obosiţi. Poate învăţa un fiu de lucrător cum să coboare cu demnitate o scară de onoare? Şi dânsul află că numai fiii nobilimii pot pătrunde în saloanele acelea — şi se întoarce la Platon.

Insă simţul realistului este tot atât de tare ca şi simţul platonianului în acest tânăr doctor în filosofie, şi va rămâne astfel până la sfârşit. El află frânturi din ceea ce subminează capitala, din ceea ce stăpânitorii încearcă zadarnic să tăinuiască. La 26 de ani, când publică într'un almanach prima sa lucrare — despre Platon — el scrie totodată o serie de articole despre teorie şi practică, spre a dovedi că politica este o ştiinţă.

Primul său articol fusese refuzat de o revistă, cu un an în urmă: era îndreptat contra lui Schopenhauer. Căci toată vitalitatea sa reacţionează împotriva unei pasivităţi fataliste — în timp ce istoria activă a vieţii lui Platon îi dădea echilibrul dorit pentru învăţăturile sale. In acest chip, tânărul cugetător caută să pătrundă dela început atât spiritul timpului cât şi spiritul lucrurilor eterne şi îşi întăreşte o noţiune prin alta.

Abia îşi câştigă vreun prieten. Un om care se plimbă mereu afară, timp de optzeci de ani, zilnic câteva ore în aer liber, spre a găsi o compensaţie spiritului său meditativ — fără a fi om al colegiului şi al partidului, rămâne singur, prea izolat în preocupările lui. Şi, după cum în bibliotecă privirea lui se adânceşte într'un cerc din ce în ce mai larg de

literatură — tot astfel, afară, el își lasă privirea să alunece peste tot felul de oameni și lucruri, în setea sa goetheană după fapte și corelații noui.

Pe vremea aceasta, el adună într'o carte primele imagini ale concepției sale despre lume. Lucrarea tratează despre moarte, dar în felul unui higienist care se ocupă tot despre moarte, cu această statornică întrebare: cum pot fi restrânse sau îndepărtate cauzele ei? Această carte despre sinucidere, pe care Masaryk o privește încă astăzi ca o confesiune fundamentală și în fond chiar ca filosofia vieții sale, trebuia să devină — după chipul și asemănarea autorului ei — o creațiune barocă în care tabele lungi și seci se învecinează cu pasionate digresiuni, iar statistici sociale stau alături de postulate morale. Căci, cu întreaga vehemență a unui suflet exaltat, un tânăr autor își instrunează în această lucrare rapsodia sa împotriva unei societăți rău orânduite, într'o muzică stridentă de cifre, care răsună ca în uvertura la Tannhäuser. Cartea cuprinde acuzații contra războiului, alcoolismului, capitalismului, aberațiilor sexuale, dar e închegată într'o singură și mare uimire față de acest fapt: că un om poate stinge cu propria-i mână făclia vieții sale. Nici un sinucigaș, chiar acel din motivele cele mai curate, nu-și găsește aci vreo desvinovățire, o oarecare justificare. „Cine iubește moartea, mi-a spus Masaryk, e bolnav sufletește; el e un rătăcit, căci raportează totul numai la dânsul".

Ce putea face însă o Facultate solemnă cu o asemenea carte? Căci el vroia să ajungă profesor pe baza ei. Un calculator fără matematici, un cugetător fără sistem, un credincios fără confesiune: aceasta era și mai este astăzi autorul ei. Cu bună dreptate deci, domnii cei învățați ridică obiecțiunea că autorul s'ar îndepărta neîncetet de tema aleasă. Ei nu aveau nevoe nici la Viena de un bărbat cu atâta elan. Aveau catedre pentru filosofie și chiar pentru sociologie — dar pentru etică, să nu se abuzeze de catedrele lor! Etica era doar domeniul teologilor, însă aceștia își făceau cruce în fața creștinului care era potrivnic al dogmelor. Cu toate acestea, cartea mai e citată și azi, după o jumătate secol, de către două Facultăți.

La Lipsca, unde Masaryk se duse atunci pentru un an, ca să-l asculte pe Fechner și pe Wundt, se apropiă de el — după o conferință despre sinucidere — un tânăr palid care-i mărturisi că era gata să se omoare; acum însă e vindecat. Acest sinucigaș împiedicat de Masaryk, care continuă să trăiască și ajunse bătrân, e un simbol frapant al misiunii și carierii sale. Urmarea practică a unei lucrări teoretice, și totodată încrederea personală a unui spirit înfricoșat, a unuia condamnat să fie un simplu gânditor și care nu era nici medic, nici preot — îl arată aci pentru întâia oară pe Masaryk în lumina efectelor faptelor sale. Fie că sunt de natură politică ori platoniană, faptele sale se desfășoară dealungul unei vieți întregi, ajungând în cele din urmă la cel mai înalt stil de umanitate.

Masaryk întâlni la Lipsca pe aceea care avea să fie soția sa. Charlie Garrique venise de peste ocean, dela Boston, spre a studia muzica. Fiică a unei minunate femei, desăvârșite și ca mamă, de sânge jumătate danez, jumătate francez, ea putea să-și urmă-

rească strămoşii până la Ludovic-cel-Sfânt; o provincie franceză îi poartă şi astăzi numele; cumpărând odată portocale la Paris, cetii acest nume scris cu litere albastre pe coaja galben-roşiatică. Aceasta e cea mai frumoasă tabelă genealogică, şi mai bună decât flamura şi blazonul.

Aşa că, acest rege străbun trebue să fi fost privit mai mult ca o curiositate şi în casa acelui american, un librar democrat, care lăsă celor unsprezece copii ai săi deplină libertate de credinţă — aşa că se reuneau opt sau nouă secte la o masă de familie. Charlie, a treia dintre copii, era unitariană, vădindu-şi deci prin aceasta dorinţa unei legături spirituale, a unei misiuni sufleteşti. Intr'un portret dela vârsta de 17 ani, ea priveşte feciorelnic între teamă şi speranţă; la 70 de ani, expresia ei va fi între speranţă şi credinţă.

Nu mai era atât de frumoasă ca la 17 ani, când Masaryk o cunoscu la 26 de ani. Aveau aceeaşi vârstă. O precedase însă reputaţia unei inimi râvnitoare şi, din puţinul ce-a povestit el la bătrâneţe despre acea primă întâlnire, reese cu totul sentimentul adânc faţă de o străină, care-l copleşi în aşteptarea ei. Citesc împreună pe filosofii englezi. Ea pleacă; el îi cere mâna, printr'o scrisoare; ea îi dă un răspuns nehotărît; el pleacă după dânsa în clasa a patra — şi o convinge. In ziua aceea, ei n'au citit mai departe. Dar mai erau unele dificultăţi şi, în cele din urmă, el trebui să-şi aducă singur logodnica din America, ceea ce era mai rar şi mai greu decât azi, în acel al optulea deceniu al veacului trecut.

Trăiră apoi aproape cincizeci de ani, într'o comuniune din care amândoi şi mai cu seamă

el, desigur, traseră foloase nepreţuite. „Cred că ea avea un creer mai fin", îmi spuse dânsul, rezumându-se în aceste cuvinte: „Am învăţat-o diferite lucruri, dar ea mă modelă". Comune le-au fost bătăile inimei, voinţa de a se desăvârşi neîncetat aci pe pământ, credinţa în nemurire; amândoi nu râvneau deloc nici la bani, nici la prestigiu; aveau însă ambiţia să fie socotiţi printre cei mai excelenţi oameni ai timpului lor. In alte trăsături, ei se deosebeau şi se întregeau unul pe altul: el era voios, ea muzicală; el era mai activ, ea mai femenină şi mai proteguitoare — însuşirile bărbăteşti şi cele femenine fiind, de altfel, aproape natural împărţite la această pereche. Mai presus de toate, se pare că ea a trăit dela început sau din primul an al căsătoriei, într'un echilibru sufletesc pe care trebuia abia să şi-l câştige cu încetul — şi poate că nu l-ar fi câştigat niciodată fără humorul lui.

Incă în plină tinereţe, ei avură două fiice şi doi băeţi, a căror soartă fu hotărîtă mai târziu prin lupta pentru viaţă a tatălui. Soţia singură avu o influenţă hotărîtoare în faza din urmă a luptei sale, tocmai atunci când era nevoită să trăiască despărţită de dânsul în timpul războiului.

III

In floarea vârstei, Masaryk a fost un om frumos şi, cu toate că nu cultiva această însuşire, pare să-l fi animat totuş conştiinţa acestei însuşiri — căci puternica sa influenţă asupra oamenilor, mai cu seamă asupra celor tineri, trebue să fi fost determinată şi de acest

factor organic. El şi-a păstrat până la o vârstă înaintată această eleganţă internă şi externă a mişcărilor; n'am găsit niciodată, la un bărbat, farmecul şi demnitatea reunite în aşa măsură ca la dânsul, care a şi depăşit vârsta ghoetheană. In portretele dela 30—40 de ani, el înfăţişează — cu barba sa scurtă, de un blond închis — tipul profesorului din epoca aceea — şi anume, tocmai tipul profesorului german. Privindu-l însă într'o fotografie colectivă, el se deosebeşte atunci de colegii săi prin acea fineţe trupească — cu atât mai puţin aşteptată la fiul unui proletar şi care, timp de decenii, avu foarte puţini bani. La Viena, tinerii căsătoriţi locuiau într'o cameră şi mâncau la restaurant. Mai târziu, când apăru la Reichsrat-ul din Viena, unul din acei conţi-dandy îl numi bărbatul cel mai bine îmbrăcat din Parlament.

Şi aceasta e un simbol al acelei părţi mondene şi practice a firii sale, care se desvoltă repede alături de cea spirituală, în epoca aceea. La aceasta se adaogă şi o aşa zisă întâmplare, care îl duse la unul din centrele culturale ale luptei pentru eliberarea popoarelor: la Praga. „Poate că nu aş fi devenit om politic, dacă n'aş fi fost nevoit să retrăesc atât de intens problema istorică a naţiunii noastre". Căci şi de data aceasta nu fu avansat în mod normal: el nu atrase atenţia prin studiile sale filosofice, ci printr'o conferinţă ocazională şi prin articole asupra unei chestiuni ce-l interesa de altfel pe departe. In 1882, când fu întemeiată la Praga o universitate cehă, el atrase atenţia — nu a unor filosofi competenţi, ci a unui cercetător de muzică! Ca orice inovator, el fusese primit de autoritatea legitimă, dar şubredă —

printr'o eroare. Cât de fină era pe-atunci prevederea imperială şi regală, aceasta reese din motivarea confidenţială a propunerii de a fi chemat la Praga tânărul învăţat: „In consiliul profesorilor cehi, susnumitul Masaryk, judecând după sentimentele sale, va juca rolul unui element moderator".

La Praga, el îşi cunoscu de aproape naţiunea. Crescut pe jumătate german, cu o cultură mai mult germană, scriind prima sa carte în limba germană, el fusese îndepărtat de luptele şi plângerile Cehilor, prin anii petrecuţi la Viena şi prin abondenţa problemelor supranaţionale. Aci, unde aveau să se concureze acum două universităţi şi unde ambele popoare lucrau împreună în comerţ şi se ciocneau în administraţie, o fire etică şi totodată practică precum e a lui trebuia să devină atentă şi să se pună curând la lucru. La început, el făcu aceasta în calitate de învăţat; fondă o revistă, mai târziu şi o gazetă şi, cu toate că de felul său nu era polemist, pentrucă nu era agresiv, el se încurcase repede în luptele culturale ale căror motive mai adânci se bazează pe cerinţele lui de dreptate şi adevăr.

La aceasta se adaogă un fel nou, revoluţionar, de a se purta cu studenţii. Numai cu 10 sau 15 ani mai în vârstă decât dânşii, fără să fie câtuş de puţin rezervat şi, prin bunăcuviinţa sa naturală, departe de orice trufie profesorală — el deveni în curând un conducător dar şi un seducător al tineretului care îl urma, mai ales pentrucă nu făcea pe savantul inaccesibil — ci, dimpotrivă, deschidea mereu instrumentul său, îl desfăcea, îl analiza. S'a mai auzit înainte ca un profesor să fluere sub fereastra unui student, ca să vină

jos şi să meargă cu dânsul la plimbare? Care învăţat părea să aibă biblioteca sa, numai pentru a putea împrumuta oricărui student sărac ceea ce-i trebuia? Existau asemenea profesori universitari, cu cari puteai peregrina oricât vroiai în toiul nopţii; cu cari să vorbeşti despre grijile tale personale; dela cari să capeţi curaj, sfaturi, bani şi chiar un palton de iarnă? Ca şi la Ruşi, în casa lui Masaryk ceaiul era totdeauna pregătit, căci mereu venea cineva, luând sau aducând ceva — înodând astfel cu cei doui soţi vreo controversă despre Kant sau Hume. Pe tinerii cari nu aveau nimic, îi chema, le dădea să facă o compunere sau să traducă o carte; unul dintre aceştia (era încă licean pe-atunci) se numea Eduard Beneş. Adevăraţii profesori şi autorităţile nu trebuiau oare să fie neliniştite, când auzeau despre asemenea îndeletniciri neobişnuite? Oare bunii observatori nu trebuiau să se înspăimânte când îl auzeau propunând foarte serios să scrie o enciclopedie, să lucreze cu toţii, inclusiv dânsul, timp de un an — ca să se pregătească — şi apoi să ardă ce-au scris?

Cel puţin dacă s'ar fi alăturat unui partid, pentru a fi apărat de dânsul! Dar felul său solitar, activitatea sa independentă, nu-l ţineau mult în nicio comunitate; a părăsit asociaţii, mai târziu a avut de îndurat dojeni, pedepse disciplinare şi chiar procese. Nici măcar Cehii entuziaşti nu se puteau bizui pe noul lor tovarăş de luptă. Căci, după cum toată firea sa se întemeia pe morală şi demnitate, tot astfel adevărul nu-i părea numai mai presus de partide şi de popor — dar şi străin de orice fală, fie că el venea dela un specialist, dele un partid sau dela popor. Masaryk nu

intră în lupta naţională dintr'un imbold constructiv şi cu atât mai puţin din ambiţie: — el intră înadevăr numai dintr'un impuls moral. Dreptate, aşa numise el baza Statului, „aritmetica iubirii". Nu vroia nici să îmbunătăţească, nici să modeleze; nu venea ca profet şi nici ca artist — şi paradoxul cazului său merse atât de departe, încât el se înrolă mai întâi, ca să zicem aşa, în partea adversă — şi anume împotriva poporului său.

Dela începutul secolului trecut, naţiunea cehă avea un fel de veneraţie pentru nişte poeme, aşa numitele manuscrise dela Königshofer, găsite de un preot, precum se spunea, sub crucea clopotniţei unei biserici din sat; aceste pretinse hârtii medievale, considerate ca lucruri sfinte, au contribuit la înălţarea sentimentului naţional al Cehilor. Dar, încă pe la 1850, când se născuse Masaryk, cineva denunţase falşul — şi fu condamnat pentru aceasta. Acum, cercetările filologice ale unui coleg au dus la o nouă analiză nimicitoare a acelor poeme; lucrarea a fost publicată chiar în revista lui Masaryk şi el însuş dovedi falşul cu toate mijloacele ştiinţei moderne; naţionaliştii dădură năvală, editorul renunţă la revistă, opinia publică îl acuză pe Masaryk că a fost corupt de francmasoni şi de Evrei. Cu un partid tânăr, el fondă un ziar nou. Intr'o mare gazetă cehă din Praga se puteau citi pe-atunci aceste rânduri împotriva lui: „Du-te la dracu, trădător neruşinat! Nu mai cuteza să întrebuinţezi limba noastră sfântă! Alipeşte-te duşmanilor pe cari îi slujeşti, uită că te-a născut o mamă cehă. Te eliminăm din sânul naţiunii noastre!" Treizeci de ani mai târziu, gazeta aceasta deveni organul guvernului de sub preşedinţia celui

hulit. Astăzi, numai câţiva naţionalişti şovăelnici mai cred în veracitatea manuscrisului.

Când, în toiul acestei înalte afaceri politice, el deveni deputat în parlamentul din Viena şi ceru acolo dreptul public pentru Boemia, un German îi strigă în plin tumult: „Eşti un trădător de ţară!" Astfel, ca orice om de Stat consecvent în epoca sa de luptă, el a fost urmărit ca trădător de ambele tabere potrivnice.

Petrecând, ca deputat, această perioadă de doi ani şi mai târziu una de zece ani, în timpul sesiunilor, când la Viena, când la Praga — prin aceasta el indică din nou cei doi poli ai acţiunii sale, servind alternativ interesele sale diferit împărţite, dar fără să piardă vreodată echilibrul dintre acţiune şi gândire. Precum îmi povestea, el nu-şi iubeşte propriu zis cărţile şi poate că n'ar fi scris nici una, dacă nu ar fi avut un motiv de actualitate. De fapt, cele mai importante au rămas fragmentare: „Sinuciderea", studiile ruseşti şi chiar „Revoluţia mondială", scrisă după toate înfăptuirile sale, este alcătuită din două cărţi intercalate. Caşi Lincoln, Masaryk poate fi cunoscut mai bine din câteva cuvântări, epigrame şi convorbiri. Dacă ar pieri legenda vieţii sale, cărţile sale ar rămâne, pentru specialiştii diferitelor discipline, fragmente excepţionale şi în parte preţioase; dacă ar dispare cărţile sale, legenda vieţii sale n'ar pierde atunci nimic din strălucirea ei. Căci, cu toate că el era totdeauna logician, firea lui l-a evidenţiat mai bine ca psiho-logician: „Analiza nu era pentru mine un scop ci un mijloc; dela început, sinteza

şi organizarea caracterizează năzuinţele mele. Aceasta o dovedesc toate operele mele."

IV

Incetul tempo, în care el părea că devine din întâmplare om politic, a fost accelerat în chip răsunător prin intervenţii, al căror succes personal nu-l vroia şi nici nu-l prevedea; se supăra pentru o minciună sau o dare de seamă şi, ezitând, el intervenea sub presiunea prietenilor sau a elevilor săi, scria în favoarea unui persecutat sau contra unui potentat — şi atunci dracul îşi băga şi el coada! Dacă în ţara sa a devenit cunoscut mai întâi ca trădător al celor mai sfinte bunuri naţionale — el fu acuzat ceva mai târziu de blasfemie împotriva lui Dumnezeu, pentrucă la cursul său dela universitate numise cu adevăratul lor nume anumite servicii de spionaj ale preoţilor jesuiţi: a fost dat în judecată pentru calomnie de trei sute de preoţi. Când ieşi achitat din clădirea judecătoriei, o mare mulţime se adunase în piaţa Carol, spre a demonstra pentru şi contra lui.

Defăimarea merse şi mai departe, când el luă apărarea unui Evreu pe care el nu-l cunoştea, un anume Hilsner, acuzat de omor ritual. El publică în acest scop o broşură, în timpul procesului. Colegi şi preoţi, autorităţi şi antisemiţi vroiau să-l scoată din profesorat, cu prilejul acestui scandal. Se spunea că era cumpărat de Rotschild; scene ostile se întâmplară la cursul său. Soţia sa îl întovărăşea la universitate, când părea ameninţat; copiii săi fură înfieraţi în plină stradă; cercul apărătorilor era restrâns. „Cine-l are

pe Isus drept îndrumător, spunea el într'o cuvântare, nu poate fi antisemit; una din două: sau creştin, sau antisemit". Scepticismul său împotriva profesorilor cari îl combăteau neîncetat, spori prin aceste experienţe; am resimţit o intimă satisfacţie când, după decenii, îl auzeam povestind lucruri deabinelea îndrăcite despre dânşii. Timp de 13 ani, fu lăsat să aştepte până ce deveni profesor titular, ceea ce era şi o chestie bănescă; până la patruzeci şi cinci de ani, Masaryk a trebuit să trăiască cu familia sa dintr'o leafă de 2400 florini, la care se adăoga numai ceea ce câştiga din scris.

Critica sa despre funcţionarii şi instituţiile austriace, nu deveni mai puţin severă în urma acestor experienţe. Ca deputat, având ocazia să studieze la Viena curtea şi nobilimea, biserica şi birocraţia — şi astăzi, întrebuinţează cu preferinţă cuvântul „mlaştină", când vrea să le descrie — el recunoscu încă înainte de război formele perimate, senile, din vremea lui Metternich. In 1910, într'o cuvântare, el făcu această caracterizare distrugătoare: „Diplomaţii mai au încă iluzia că ei fac istoria... Din străinătate, dânşii îmi apar ca nişte călători polari, stând pe un sloiu de ghiaţă şi lăsându-se duşi spre mare. Aceasta e distincţiunea aristocratică... Nu mai cred în arta învechită a diplomaţiei." Pe când spiritul său observator se ocupa cu aceste studii particulare şi nicidecum sgomotoase, înregistrând toate, fără să le scrie însă — el îşi dădea limpede seama *„in concreto*, de valoarea personalităţii în politică şi în Stat".

Prin călătorii în Rusia şi alte ţări ale Europei, îşi făuri o perspectivă critică asupra popoarelor şi guvernelor acestui continent —

după ce îşi câştigase pe cale literară, prin setea sa de lectură niciodată potolită, o cunoaştere generală a particularităţilor naţionale. Căci, spune el, „nu devii cosmopolit numai prin călătorii obişnuite, prin relaţii internaţionale, ci şi prin adâncire spirituală în viaţa oamenilor, a naţiunilor, a omenirii".

Cu toată mărturisirea aceasta, el nu se lasă târît vreodată spre excese verbale, în scepticismul său faţă de Habsburgi — precum obişnuiau pe-atunci Cehii înflăcăraţi din Viena şi Praga. Prefera să îndure faima batjocoritoare de a fi mijlocitor pe lângă guvernul vienez, câtă vreme nu putea să-l nimicească sau măcar să-l slăbească. Ca deputat la treizeci dar şi la şaizeci de ani, căută o înţelegere cu Germanii, adică o pregresivă transformare a monarhiei într'un Stat federal cu părţi autonome — şi lansă atunci cuvântul „trialism", o noţiune din care se ivise pe vremuri monarhia alcătuită din trei părţi.

Totuş, la şaizeci de ani, el începu prima sa luptă de înaltă politică împotriva politicii externe a lui Aehrenthal, de oarece, ca Slovac, înţelegea prea bine „per analogiam", cum îi plăcea să spună, oprimarea Croaţilor de către Unguri. In 1909, când Bosnia fu anexată de Habsburgi şi ca urmare a acestei acţiuni (care duse mai târziu la războiul mondial) 53 de Sârbi şi Croaţi fură încarceraţi pentru înaltă trădare, Masaryk interveni în această mare chestiune şi începu în acest fel discuţia sa de importanţă mondială cu Austria, fără să bănuiască în ce covârşitoare măsură va câştiga partida, mai târziu cu un deceniu. Incă din 1913, el îndemna la o înţelegere cu Slavii, căci prefera să evite o catastrofă decât să clădească pe „visuri" — cu toate că de pe urma unei asemenea catastrofe

poporul său putea căpăta, poate, libertatea. Nimic nu arată mai lămurit cât de curate erau mâinile lui Masaryk, chiar şi în acţiunile revoluţionare, ca faptul că el a luptat până la sfârşit pentru evitarea războiului. Ultima cuvântare în Austria, a ţinut-o în Octombrie 1913, la Societatea vieneză pentru pace.

Acel care luă parte la procesul din Agram ca un simplu particular, acel care dovedi — la fel ca şi în cazul manuscriselor dela Königshofer — falşificarea documentului hotărîtor şi chiar complicitatea guvernului din Viena; acel care deveni acolo detectiv, desvăluind pentru a treia oară adevărul, de astădată însă pe un mare fond istoric, şi eliberă pe acuzaţi — acela dădu dovadă că posedă un ansamblu de însuşiri şi de cunoştinţe cu totul deosebite. Căci acum, căutătorul adevărului ajunse un bărbat de Stat, care luptă contra duşmanului poporului său, dar în acelaş timp nu şi pentru poporul său.

In această luptă, el câştigă două relaţii importante: una cu eminentul Wickham Steed, care era pe-atunci reprezentantul lui „Times" la Viena; cealaltă, cu un Mecena american, care îl luă la Chicago ca profesor de cultură slavă şi l-ar fi reţinut acolo, dacă soţia sa, recunoscând primejdia unei personalităţi desrădăcinate nu l-ar fi readus în Austria. Dacă ne gândim că, pe lângă aceste frământări politice, el îşi continua munca sa liniştită în domeniul sociologic şi filosofic, precum şi activitatea sa ca profesor — putem înţelege că menţinerea unei sănătăţi de fier era posibilă numai prin cumpătare şi metodă. La Viena, îşi închirià o locuinţă la marginea metropolei, spre a fi nevoit să alerge zilnic la parlament şi din nou acasă; se obişnui de

timpuriu să scrie stând în picioare, nu fuma aproape de loc, îi plăcea să bea puţin dar, la cincizeci de ani, sub influenţa lui Forel, renunţă la orice fel de alcool. Şi astăzi, la masa preşedintelui, sunt fel de fel de lucruri bune şi frumoase, dar fără vin.

Astfel, vara anului 1914 îl găsi pe Masaryk cu un corp oţelit, cu mintea bine desvoltată a unui bărbat care a cutreerat mult, foarte versat în chestiunile practice şi teoretice — şi care, prin grija Providenţii dar şi prin curaj personal, venise în contact cu elemente şi cu oameni, ce aveau să-i servească acum când, trecut de şaizeci de ani, porneşte să înceapă opera capitală a vieţii sale.

V

Masaryk e poate singurul European care, individual, a încercat să împiedice războiul şi totuş a ajuns printr'însul la realizări fără seamăn. In anul 1912, când s'a dus cu propuneri directe din partea primului-ministru sârb Pasici la contele Berchtold (care vroia războiul), acesta a lăsat să se vadă firul — şi pe urmă a declarat că profesorul dorea să câştige un comision. In acea convorbire, au stat faţă în faţă omul vechi şi cel nou, epoca lui Metternich contra epocii lui Masaryk. Acel nobil uşuratec, ai cărui strămoşi au ridicat probabil biciul, la vânători împărăteşti, asupra strămoşilor vizitatorului său, nu vedea că se apropie prăbuşirea sa; şi se poate presupune cu greu că seriosul bărbat de lângă dânsul ar fi întrevăzut atunci apropierea ascensiunii sale. Destinul vroia ca tocmai acest bărbat să provoace, el singur, după câţiva

ani, prăbuşirea monarhiei habsburgice, cu toţi Berchtolzii ei.

Căci sarcina lui Masaryk în timpul războiului nu se mărgineşte la crearea unui Stat nou care, la urma urmelor, cu sau fără existenţa sa, n'a sguduit lumea; misiunea lui Masaryk residă în distrugerea ultimei teocraţii care, spre deosebire de celelalte trei cari se descompuneau, s'ar fi menţinut, pentrucă duşmanul vroia s'o păstreze, dar dânsul a intervenit cu toată energia. Trăsătura legendară a acestei vieţi se evidenţiază aci din nou. Felul cum dânsul, deşi bărbat de şaizeci de ani, a ajuns cu încetul, cu câţiva ani înainte de război, la recunoaşterea revoluţiilor ca mijloace extreme; felul cum, după ce Viena declarase războiul, el a ajuns la hotărîrea şi pe urmă la cucerirea ţelului său — toate acestea dau prilej unui spirit incredul, care se bizue pe hazard, să-şi revizuiască socotelile, iar omului practic îi dau ocazia să mai înveţe ceva. Căci tot ce-a învăţat şi a experimentat Masaryk în lunga sa viaţă, tot ce-a analizat şi a criticat, tot ce-a susţinut şi a combătut: principii, împrejurări şi oameni, tot ce-a rămas în urma lui — gândire şi fapte — capătă acum, dintr'odată, cea mai mare valoare şi chiar devine premiza acţiunii sale. Desigur că e lesnicios să explici *ex post* sensul simbolic al evenimentelor; dar numai Dumnezeu le-a cunoscut dinainte, poate că le-a şi plănuit. Un simbol pe care l-am înţelege dinainte, şi-ar pierde tot farmecul.

Ceea ce recoltează mai întâi, este încrederea pe care a semănat-o. Acel care, în primele săptămâni de război, cutreera Praga, voiaja în Olanda, calculând, meditând şi trăgând concluzii, era un deputat, un profesor,

dar nicidecum un conducător şi cu atât mai puţin un revoluţionar. Unde găsea el, în mijlocul Austriei, cugete şi inimi înrudite şi alese — şi, dacă le găsea, cum putea să le adune, fără să fie văzut de poliţia de două ori mai vigilentă decât înaintea războiului? Aci lipsesc cu totul acele cluburi şi grupuri ilegale, acele ziare şi meetinguri interzise, din cari de-altfel sunt alcătuite revoluţiile. Cu încetişorul, el trage de-o parte câţiva bărbaţi şi, fără să descopere vreun plan în faţa lor, primeşte — prin încrederea ce şi-o câştigase prin lupta sa pentru adevăr şi dreptate — un mandat; ca şi principiile umanităţii, mandatul acesta nu e scris şi nici măcar nu e dat în mod formal ci, pe tăcute, unui bărbat care are de gând să fugă şi, de afară, să facă aci o revoluţie. Nici soţiei şi camaradei sale, nu-i încredinţează ceea ce plănueşte, căci ştie că ea nu poate minţi şi că va fi în curând interogată.

Cu una din fiicele sale, care e suferindă, se urcă în Noembrie 1914 într'un tren spre Italia; e reţinut la graniţă din cauză că-i lipsea viza — şi, pentru întâia oară se înfăţişează mândru ca deputat şi face ce n'a făcut vreodată în şaizeci de ani: ceva interzis, ceva violent; sare cu fiica în trenul care porneşte —şi e salvat. Un bărbat cu mai puţin curaj, ar fi rămas în urmă, în clipa aceasta, din respect faţă de santinele; un moralist cu mai puţină fermitate, ar fi stat să mediteze asupra limitelor celor permise. Aşteptând acolo, Masaryk n'ar fi obţinut pe cale legală viza pentru străinătate şi, deoarece el singur a alcătuit şi hotărît tot planul, punându-l în primul rând în aplicare, el îl continuă cu toată siguranţa; căci soarta Austriei atârnă de in-

trepiditatea acestui bărbat care a sărit în tren — după cum soarta Rusiei avea să atârne de acel tren elveţian care, trei ani mai târziu, l-a dus pe Lenin peste graniţă. In cazul din urmă, totul depindea de un fapt: conducătorul predestinat să ajungă în ţara pe care vroia s'o revoluţioneze; în cazul celălalt, ca el s'o părăsească.

La Roma, unde întâlneşte pe primii refugiaţi sârbi şi croaţi, îl ajută foarte mult încrederea ce şi-o câştigase prin intervenţia sa în procesul dela Agram, aşa că el se poate înţelege repede pentru o acţiune paralelă cu aceşti oameni cari urmăresc un ţel asemănător. La Geneva, în primele luni ale anului 1915, el începe să ţeasă din nimic o plasă uşoară; acolo îi foloseşte mult lucrarea cehă despre documentele falşificate; pentru prima oară, e nevoit să lucreze acum subteran, să transmită scrisori în mod clandestin, să comunice în taină veşti acasă, să utilizeze cerneală invizibilă şi funduri duble — întocmai ca falşificatorii pe cari i-a demascat altădată. Dacă un om cu asemenea fire etică îşi impune să ducă la 65 de ani o viaţă de conspirator, el o poate suporta numai prin credinţa sa într'un drept mai înalt — şi tocmai această credinţă şi-o dobândise printr'o cultură vastă, prin cercetări şi revizuiri mereu înoite pe tărâmul moral-filozofic. Cu toate acestea, ani dearândul, chiar până în vremea preşedinţiei sale, l-a urmărit şi în vis gândul la poliţiştii austriaci, cari vroiau să-l aresteze.

La ce vroia să ajungă? Să explice lămurit conducătorilor Europei că ar fi bine pentru ei să nimicească monarhia austro-ungară. Totuş, părerea celor mai mulţi dintre aceşti bărbaţi de Stat, era aceea contrară: să despartă Austria de Germania, să slăbească Germania tocmai prin menţinerea Austriei — căci lupta nu era purtată doar împotriva împărăţiilor, ci împotriva militarismului Prusiei, în care se vedea cauza tulburărilor din toată lumea. Dacă acest singur om isbuteşte să schimbe această idee fundamentală, atunci poate spera în eliberarea poporului său. Altfel, nu. Nu putea face nimic pentru ca Puterile centrale să fie bătute; era însă nevoit să privească răbdător la mulţimea de greşeli politice şi militare pe cari le săvârşea Antanta. Victoria ei era o premiză de-a lui; însă după această victorie — nu o Austrie refăcută, ci una dizolvată: acesta era ţelul său. Cum îl putea ajunge?

Profunda cunoaştere a Europei, pe care şi-o însuşise ca om politic — acest rezervor de ştiinţă în chestiunile etnologice, statistice, istorice, culturale — i-a folosit cu atât mai mult acum, mai ales că miniştrii Antantei nu ştiau nimic precis despre toate acestea. Miniştrilor englezi, cari nu prea au călătorit şi nu cunoşteau nici o altă limbă; francezilor, cari nu călătoresc din principiu; Americanilor, cari nu vedeau în Europa decât un furnicar de neamuri şi popoare — li se înfăţişa un singur bărbat care cunoaşte cifre şi date, moravuri şi literaturi, caractere şi întocmiri — şi care le expunea toate acestea în limba pe care o doreau.

La acestea se adăoga acea încredere întemeiată pe imponderabile, pe care ştia s'o inspire fiecăruia, marea sa experienţă gazetărească, desăvârşita sa integritate, lipsa oricărei porniri ambiţioase care îşi caută o situaţie personală. Experienţa şi caracterul lucrau împreună şi făceau ca oamenii cărora

li-se adresa, să-l asculte. Principiile sale de bază: „Să nu insult pe Germani, să nu subpreţuesc pe duşman, să nu-l micşorez nici să nu-l preamăresc, să nu vorbesc în deşert şi să nu mă prezint ca un solicitant... Să influenţez prin idei şi argumente şi să rămân, personal, pe planul al doilea... Să nu împovărez pe nimeni, să nu primesc dela nimeni bani, chiar dacă mi s'a oferit, ci numai dela oamenii noştri... să minţi şi să exagerezi, aceasta e cea mai proastă propagandă... E nevoe să interesăm oamenii şi în mod indirect pentru chestiunea noastră. Să vorbim despre artă, despre literatură, de tot ce interesează pe celalt şi atunci va fi câştigat; prin agitaţii politice, oameni cu judecată se sperie adesea, se depărtează şi nu mai pot fi convinşi. Uneori ajunge o singură frază, aruncată într'o împrejurare potrivită." Aci vedem pe un cugetător care, ca om de lume, ştie să evite greşeli cari au răpit probabil Germanilor victoria, însă desigur le-au înstrăinat simpatia lumii.

Astfel el, se cufundă într'o imensă muncă migăloasă, spre a obţine legături cu Praga, spre a scoate sau atrage câţiva colaboratori— dar mai cu seamă spre a convinge de justeţa tezei sale pe ziariştii şi înalţii funcţionari de Stat ai Antantei. „Nu mă duceam deadreptul la miniştri, îmi povestea dânsul; ci, abia după ce ei erau influenţaţi de oamenii lor de încredere, pe cari îi influenţasem eu. Pe Lloyd George nu l-am văzut vreodată la Londra, timp de un an şi mai bine." Şi aci îi folosi iarăş procesul din Agram, căci Steed, unul din cei mai buni cunoscători ai Austriei — şi pe care îl câştigase pe-atunci de partea sa, la Viena — era şi unul din cei mai însemnaţi

gazetari ai Antantei. In acest chip, Masaryk isbuti să câştige cu încetul zece gazete londoneze pentru cauza cehă. In acelaş timp, operele sale îi aduseră o catedră pentru limbile slave, ceeace dădu îndată unui refugiat, deci unuia care putea fi bănuit de spionaj, o siguranţă socială care domoli precauţiunea firească a celor puternici, într'o epocă în care aventura era în floare. „Câte peregrinări prin toată lumea— astfel închee Masaryk această parte a relatării sale—câte vizite la persoane influente, câte scrisori de mulţumire, câte telegrame, câte intervenţii la ambasadori aliaţilor şi la prietenii noştri politici, câte conferinţe, interview-uri şi articole!"

Totuş, munca aceasta nu era cea mai grea şi nici cea mai importantă. Neîncetat, „fără întrerupere", cum ne asigură el, urmărea toate hărţile de războiu, compara toate deciziunile politice cu cunoştinţele sale despre caracterele popoarelor respective, calcula influenţa psihică a victoriilor şi înfrângerilor. Era un Atlas, care în felul său purta lumea pe umeri, fără să ştie cineva despre aceasta, fără ca soarta ei să atârne de puterea lui; şi era totuş împovărat de o răspundere subiectivă, aşa cum au fost câtva timp numai bărbaţi ca Ludendorff sau Clémenceau. Spre deosebire de toţi oamenii de Stat din acea epocă războinică; el era neîncetat singur sau aproape singur, nu mai dormea şi, la 65 de ani, învăţă să călătorească pentru a se deplasa mai uşor.

Necurmat, el îşi lărgea cunoştinţele. Se ducea la cinematograf, pentru a-şi da seama, după tăria aplauzelor, cari dintre conducătorii Aliaţilor ce apăreau pe pânză erau mai mult sau mai puţin simpatizaţi. Noaptea—aşa îmi spuse fiica lui, care lucra cu dânsul — se

plimba ore întregi, cutreerând mahalalele tăcute, spre a se concentra înaintea unei hotărîri grele. Era într'o dispoziţie sufletească şi într'o misiune asemănătoare cu aceea pe care Mazzini a trăit-o în aceeaşi Londră, în urmă cu 70 de ani. „Observam totdeauna, îmi spuse el la o întrebare a mea, administraţia, dinastia, biserica, mai ales în Austria. Mă pregătisem în decursul întregei mele cariere politice."

Şi astfel, isbuti să câştige, dintre puternicii domni ai lumii, mai întâi pe Briand, la începutul anului 1916, pentru planul desmembrării Austriei şi pentru eliberarea Cehilor. Comitetul naţional din Paris fu recunoscut, dar timp de un an mai era nevoe de dârzenia şi precauţiunea lui Beneş, până când cele trei cuvinte: „Eliberarea Ceho-Slovacilor" să fie trecute pe nota de pace a Aliaţilor. Privind îndărăt, Masaryk scrie despre epoca aceasta următoarele cuvinte: „Eram aşa dar, *de facto* şi *de jure*, neatârnaţi, liberi!" In tot volumul compact al memoriilor sale, nu se va găsi nici o jumătate duzină de semne de exclamaţie. Aci, se găseşte unul.

VI

Cu toate acestea, el intră abia acum în una din cele mai grele episoade, ca un novice. Dela începutul războiului, el avea ideea că o naţiune, care vrea să se înoiască în războiu cu ajutorul Statelor puternice trebue să poarte ea însăşi războiu. Alcătuirea unei armate cehe din zecile de mii de fugari şi prizonieri cehi şi slovaci, din miile de cehi naturalizaţi la Paris, Londra şi în America — acesta era

gândul său dintâi şi totodată cel mai uimitor. Aceasta era chiar în contrazicere cu ideile sale pacifiste, cu dorinţa sa umană de a cruţa sângele şi, mai cu seamă acum, sângele conaţionalilor săi. Trebuia să câştige pe bărbaţii de Stat, ca să contribue la crearea nouei ţări sau cel puţin să nu combată înfăptuirea ei; dacă vroia să intre în alianţa contra Austriei ca o parte din Austria inamică, trebuia să aducă un plocon acestor mari şi răsfăţaţi domni — adică, mai multe corpuri de armată gata de războiu. Rusia, unde se aflau cei mai mulţi Cehi, era terenul potrivit pentru planul acesta.

Ţarul refuză: se temea de bărbaţii cari au fugit de sub stăpânirea împăratului Austriei, unul dintre confraţii săi. Insă după prăbuşirea lui, când veni la guvern Miliukov, unul dintre colegii şi cunoscuţii lui Masaryk, acesta o şterse din Londra, pentru a ajunge la Petersburg, cu paşaport fals şi după multe ocoluri. Cei doi profesori, cari n'au purtat vreodată uniformă, stau acum împreună şi închee un tratat prin care unul oferă celuilalt 40.000 de soldaţi voluntari, pentru a lupta în rândurile lui. Se formează un comitet naţional; civilul cu pălăria mare şi moale vine în faţa ofiţerilor şi soldaţilor — şi le declară că, din prizonieri neprimejduiţi, ei trebue să devină de mâine iarăş soldaţi activi şi anume, pe cât se poate, de partea Franţei. El propune negocieri în această privinţă. Dânşii îl ascultă, acceptă pe bătrânul domn necunoscut şi îl proclamă dictator.

Nu e aceasta o legendă? Un filosof, un moralist, pe care-l irită o singură sinucidere şi care n'a împuşcat măcar un iepure,— acest rege fără ţară ajunge stăpânul absolut al unei

armate de compatrioţi, trăeşte cu ei prin sate, prin corturi—şi ştie să-i lămurească cu bună judecată, cu limpezi şi prietenoase cuvântări, de ce ei trebue să lupte prin străinătăţi pentru o ţară visată, care nu există decât în imaginaţia câtorva idealişti — ţară care s'ar putea evapora printr'o isbândă şi chiar printr'o pace separată a Austriei! După ce a gândit timp de doi ani pentru 12 milioane de oameni, cari mai târziu aveau să existe odată în cadrul unui Stat unitar, — el fu chemat de soartă să îngrijească, dela o zi la alta, de 40.000 de oameni cari stau înaintea lui, cărora li-e foame, cari cer pâine, îmbrăcăminte şi arme. Şi acum, el închee la Petersburg, cu Albert Thomas, un tratat prin care va aduce aceste trupe pe frontul germano-francez: — primul tratat încheiat de un Stat încă cu totul inexistent, semnat de un singur om căruia naţiunea nu i-a dat nici un mandat şi care totuş se simte şi activează ca mandatar al ei.

Şi Miliukov e răsturnat, Lenin vine la putere; şi printre trupele cehe, cari locuesc, ca oaspeţi ascultători, acolo, lângă Kiew, biruesc radicalii; ei înlătură guvernul lor naţional, în timp ce dictatorul tratează la Moscova; se institue un soviet, pentru a se alege un nou conducător — şi pe cine aleg? Pe acelaş dictator cu pălăria moale. In lunga viaţă a acestui bărbat, nu văd nici un moment care să dovedească, în chip atât de frapant, puterea sa morală. Şi el hotărăşte să călătorească în jurul lumii cu corpul său de armată, căci e greu să răzbată în Rusia sudică, împotriva duşmanului; şi, mai presus de toate, ceeace interesează, e să nu lupte nevăzut în încăerarea generală. Omul acesta, care prin firea sa exclude orice fel de reclamă, a înţeles bine

sugestia propagandei din timpul nostru; căci el calculează efectul unei lumi obişnuite cu spectacole eroice, mai cu seamă asupra Americei.

De-aceea, el ordonă plecarea legiunilor cehe prin Siberia; le asigură, prin neutralitate armată, trecere liberă; el însuş se urcă într'un tren şi aleargă înainte. Ce-ar fi însă, dacă războiul s'ar termina prea de vreme? Pacea e iminentă şi noul Stat e ameninţat de cel mai puternic *veto:* mai trebue să-l câştige pe Wilson, *arbiter mundi!* In cele 14 puncte ale sale, acesta n'a cerut disolvarea Austro-Ungariei.

La a 68-a aniversare a naşterii sale Masaryk s'a urcat în trenul acela, în clasa a treia, luând cu dânsul un fel de saltea — şi, în 17 zile, pe când se apropia neîncetat de coasta japoneză, el compuse programul său mondial, în scrierea sa „Europa cea nouă", destinată să fie cetită de puternicii Aliaţi. In această lucrare, el vede de pe acum „conturându-se începuturile unei libere uniuni Europene, în locul stăpânirii absolutiste a continentului de către o Mare Putere sau de către o alianţă de Mari Puteri cari se combat între ele!" Ce scenă de baladă: el şade pe salteaua sa, în mijlocul Asiei, purtându-şi creionul peste foile albe, peregrinând din Europa spre America; în urma sa, o armată menită să apere un Stat visat; şi, înaintea sa, un alt învăţat care, ca şi dânsul, e ajuns un conducător politic al lumii, şi care—din propria lui suveranitate—poate recunoaşte sau refuza existenţa noului Stat! Când — ca un semn premergător — trimite din Tokio o lungă scrisoare lui Wilson, el pomeneşte abia la sfârşit că a organizat o

armată alcătuită din compatrioţii săi şi că ea îl urmează.

In Mai 1918, el e primit ca un triumfător la Chicago. Vestea despre armata care face ocolul pământului, efectul propagandei sale de ani de-arândul, activitatea vechilor prieteni pe cari şi-i câştigase pe vremuri ca profesor-musafir, tradiţia din familia soţiei sale, banii zecilor de mii de Cehi cari locuesc aci ca Americani, simpatia Evreilor puternici în presă şi cari n'au uitat intervenţia lui de-acum treizeci de ani în chestia omorului ritual: — toate contribue laolaltă, spre a face un erou naţional din acest bărbat protivnic oricărui fast şi a-i smulge mai târziu exclamaţia că, în aceste steaguri şi parăzi, rezidă totuş o valoare sugestivă căreia nu te poţi sustrage. Şi legenda devine din ce în ce mai de necrezut. Acum, Cehii şi Slovacii se întrunesc la Pittsburg, printre cărbunii şi fierul Americei de Nord, spre a întemeia Statul lor comun. Şi aci se arată un semn al destinului prietenos, căci omul de care atârnă acum totul şi la care ţin toţi deopotrivă, este Masaryk, purtătorul acestor evenimente, legat prin sânge de cele două neamuri, vorbind tot atât de bine ambele limbi şi dorind, dintr'un imbold natural, contopirea lor.

Şi spiritele bune continuă să vină în ajutorul unui trecut plin de năzuinţi. Acel Mecena, care l-a invitat în Chicago în urmă cu douăzeci de ani, e un prieten al familiei Wilson — şi astfel Masaryk este prezentat bărbatului de care depinde totul, într'un fel mai personal şi mai cordial decât un politician oarecare. Ca „putere purtătoare de războiu" el poate, desigur, să anunţe (când e introdus la Wilson) o armată de 180.000 de oameni şi

să scoată din buzunar o jumătate de duzină de recunoaşteri ale noului său Stat. Că îl câştigase şi îl convinse, aceasta a fost cu putinţă numai pentrucă ei au conversat în mod platonic, ca doi istorici, ca doi savanţi cam de aceeaşi specialitate, cari îşi cunoşteau reciproc operele sau cel puţin reputaţia. Lumea are prejudecata de a râde de profesori. Depinde însă cine sunt ei. Wilson, în aparenţă fără a se sfătui cu alţii, primi ca „gânditor şi om cumsecade" — precum mi-l caracterizase Masaryk — ideea disolvării Austriei şi schimbă acel punct al manifestului său; prin acest consimţimânt, el făcea impresia unui rege care, printr'un semn din cap, confirmă o sentinţă de moarte.

Astfel se sfârşeşte această parte a legendei noastre: printr'o cursă de întrecere între Habsburgi şi Masaryk. Căci, în timp ce, la Luxemburg, împăratul Carol caută să pareze lovitura şi să salveze în ultima clipă autonomia popoarelor sale, deci şi a Cehilor — dincolo, peste marele ocean, nevăzutul său adversar (acel profesor care „vroia să câştige la Ballplatz un comision" ca să asigure pacea) apasă pe un buton şi, printr'o cablogramă, vesteşte la Paris declaraţia de mult pregătită a independenţii cehe. Pe când flamura monarhică dispare, după jumătate mileniu, de pe catartul castelului imperial din Viena — dincolo, peste ocean, pe mica vilă a profesorului, e înălţat, pentru prima oară după trei sute de ani, steagul poporului ceh. In acelaş „Independent Hall" din Philadelphia, unde fură întemeiate Statele-Unite, Masaryk dă citire actului de neatârnare a noului său Stat. Când i se dă pe urmă un banchet, la o masă rotundă acoperită cu flori, el primeşte o telegramă: o ci-

teşte, o pune deoparte, continuă să asculte ce i se spune şi, abia după câtva timp, se ridică şi comunică comesenilor că, tocmai acum noul Stat l-ar fi ales, dincolo, ca primul său preşedinte.

Când cineva îi pune acum copilăreasca întrebare dacă e fericit, el răspunde: „Nu ştiu. Nu pot descrie simţămintele mele. Ceea ce mă covârşeşte, e simţul răspunderii şi nu am timp să mă bucur... Nici unul din noi nu are nevoie să decepţioneze: iată ceea ce simt."

VII

Există o fotografie din toiul acestui războiu de patru ani, reprezintând pe soţia lui Masaryk şi doi din copiii lor mai mari. E un tablou apocaliptic: mama foarte suferindă, cu buzele trase în jos, fiica palidă, supusă, devotată, fiul în uniformă de soldat austriac, cu emblemele duşmanului pe care tatăl său, în lumea largă, se străclueşte cu atâta pasiune să-l nimicească. Insă toţi trei au aceeaşi privire: şase ochi se uită la privitor, holbaţi, speriaţi, caşicum s'ar îndoi pentru întâia oară de omenire. Par'că nişte firi copilăreşti, cu înfăţişare neputincioasă, ar fi fost puse pe neaşteptate în faţa destinului, în faţa răului.

Ştirea despre acţiunea bărbatului ei, a avut ca urmare un interogatoriu al soţiei. „Nu ştiu ce face soţul meu, spuse ea, potrivit adevărului. Dar sunt sigură că ceeace face dânsul, e bine. Sunt gata în orice moment să-i ţin locul." Din America, încă neutrală pe-atunci, asociaţiile femenine intervenirâ pentru dânsa; fu lăsată în libertate; bolnava de inimă, deveni şi mai suferindă şi, de oarece nu putea

să facă contrabandă, refuză orice hrană afară de raţia permisă; abia după un an şi jumătate, primi încuviinţarea să se caute la o staţiune balneară. In locul ei fu arestată fiica ei; a fost închisă împreună cu soţia lui Beneş, la Viena. Unul dintre fii muri de tifos, pe când îngrijea de prizonier; celalt, ca fiu al trădătorului, fu nevoit să poarte timp de patru ani uniforma de ofiţer austriac. Din străinătate, soţul şi tatăl află de toate acestea, dar nu putea trimite nici primi ştiri directe; acestor oameni, cari au trăit totdeauna atât de strâns împreună, le lipsea în aceşti patru ani scrisoarea — care, într'un fel miraculos, poate să înlocuiască aproape prezenţa celor iubiţi. El avea lângă dânsul numai pe cealaltă fiică —şi aşa se înţelege mai bine de ce fotografia sa din Kiew înfăţişează trăsături de o asprime atât de neobişnuită la dânsul. Şi acum, după ani de zile, avea să revadă pe cei trei supravieţuitori.

Minunată reîntoarcere a unui biruitor! Pe vapor, avea puţin timp să se gândească la aventura sa, care l-a purtat în jurul lumii şi care a făcut să dispară din lume un vechi imperiu: privea înainte, se gândea la sute de lucruri ce erau de făcut, ce trebuiau făcute bine şi cu mijloacele şi puterile ce existau acasă. Ştia exact ce se pregătise între timp, acolo, în tăcere; această „Maffia" stătea în necurmată legătură cu bărbaţii activi din străinătate, însă nu era totdeauna de acord cu planurile lor. Inainte de toate, partidul lui Kramar, de-acasă, vroia de multă vreme unirea cu Rusia şi un mare duce ca rege al Boemiei; unii vorbeau de alte case regale; nesiguranţa era atât de mare, încât generalul slovac Stefanic, care lupta pentru cauză în serviciul

Franței, trimise lui Masaryk, din Siberia, după două zile dela proclamarea Republicii cehoslovace, o telegramă prin care protesta contra instituirii unei republici! La Praga, nici nu isbucni revoluția; faptul împlinit—disolvarea monarhiei — a fost primit în chip firesc, iar trecerea la republică se înfăptuise aproape pe tăcute și fără jertfe. Prima Adunare națională, cu toate antagonismele existente, a ales într'un singur glas ca președinte pe acel care lipsea încă din țară: aceasta arată cât de bine era înțeleasă acțiunea sa hotărîtoare, deși au lipsit atâta vreme legăturile directe. Astfel, la întoarcerea sa, i s'a predat din partea națiunii mandatul, la care nici nu râvnise.

O Constituție alcătuită la repezeală, după care avea să guverneze, fără să-i cunoască încă amănuntele; prevederea unor adversari interni din luptele anterioare; printre acestea, figura statornică a tovarășei sale suferinde și, iarăș, evocarea acelor întâmplări miraculoase — toate acestea jucau în capul navigatorului care se întorcea acasă. „Peste toate aversiunile personale, făcui o cruce groasă", povestea el; dar își spunea dinainte, cu glas tare; pentrucă suntem liberi și avem Republica noastră". Când debarcă în Anglia, salutat pentru întâia oară ca un suveran, el avu cu lordul Balfour, ministrul de externe britanic, o lungă convorbire despre filosofia religiunilor.

Işi închipuise o altă întoarcere acasă. Contând pe intrarea lui Foch la Berlin, în amintirea anului 1871, el se gândea să fie acolo cu trupele sale; pe urmă, ca dictator al lor, să pornească în marș, deadreptul la Praga, să aranjeze chestiunile cele mai urgente și să predea puterea sa Adunării Naționale. El însuș sfătui pe Wilson, înaintea plecării sale, să ceară marșul asupra Berlinului. Se cunosc împotrivirile din Paris. Dar aghiotantul lui Foch m'a asigurat mai târziu, că însuși generalismul nu se încumeta în cele din urmă să pătrundă în Germania revoluționată.

In legendă se potrivește desigur mai bine să-l vedem pe acest bărbat, civil în toate, intrând singur, într'un automobil împodobit cu flori, în vechea capitală reînoită. Când îl vedem acolo, într'o fotografie, cum șade singur în automobilul deschis, în haina sa neagră—înconjurat de soldați și de steaguri, în acea senină zi de Decembrie 1918 — și când ne gândim la sutele de tablouri în cari ultimii regi ai epocii noastre par că nu sunt ocupați cu altceva decât cu intrări solemne — atunci ne apare clară deosebirea dintre epoca veche și cea nouă. Apare și deosebirea dintre caractere, atât a singuraticului cât și a poporului, deosebirea destinelor — căci lângă bărbatul acesta nu șade o presidentă surâzătoare. Nici dânsul nu surâde. Trebue să-și fi ridicat de câteva ori pălăria sa mare și moale: pe fotografia aceea, el o poartă pe cap și privește prin ochelarii pe cari nici o vanitate nu l-ar putea determina să și-i scoată în aceste momente solemne. Privește mulțimea: cercetător, analizând, cântărind totul cu deplină judecată. Ceasul, pe care l-au visat timp de decenii cei dornici de putere și pentru care s'au pus de fapt în mișcare ei înșiși și toată lumea, — ceasul acesta aduce observatorului din automobil un examen al fețelor, al mulțimii, al inimilor cari bat acolo, invizibile:— cea dintâi ochire asupra simțămintelor unui popor care se înoește și de care atârnă viitorul.

O oră după sosire, el vizită pe soţia sa, suferindă într'un sanatoriu. Intreprinderea concepută de dânsul, pe care a dus-o la bun sfârşit şi totodată la această zi de adevărat triumf, a sdruncinat-o pe dânsa prin urmările ei. Bărbatul, a cărui lume de idei şi a cărui viaţă se opuneau cu forţe egale tragediei, trebue să-şi fi amintit aci de tragicii greci; femeia însă, trebue să fi evocat poruncile unei tinereţi serioase, pe cari le atârnase asupra sa şi le împlinise în suferinţe. De-aceea, soarta a cruţat-o chiar pe această femeie puritană de intrarea în vechiul castel regal — în care el trebuia să se mute acum, spre mirarea sa, „căci credeam că voi rămâne în vechea mea locuinţă... Dormii pentru prima dată în castel, adică n'am dormit deloc." Astfel, omul acesta de aproape şaptezeci de ani întors acasă, s'a văzut pe neaşteptate despărţit de soţia sa. Acum avea pentru sine singurătatea aşa de mult dorită în ultimii ani, pentru a putea medita din înalta sa cetate (din care alungase pe ultimul Habsburg, fără nicio lovitură de sabie, ci printr'un fel de matematică politică) asupra soartei oamenilor şi popoarelor, având la picioarele sale râul cel larg şi unul din cele mai frumoase oraşe din lume.

Poate că, în această noapte fără somn, filosoful ce întreba dacă are dreptete Kant, care deplângea sfârşitul oricărei judecăţi libere a raţiunii la acei cari posedă puterea, — san mai degrabă Platon, învăţătorul său, care prevedea venirea unei omeniri mai fericite numai atunci când regii vor fi devenit filosofi sau filosofii, regi. Poate că se gândea, ca de atâtea ori, la calculul probabilităţii al lui Hume, căruia îi contestase puterea unei

legi naturale şi îi acordase numai rolul unui mijloc metodic — căci în acest fel se folosise de el patru ani de-arândul în marele său joc de şah. „Alegerea mijloacelor — aşa scrisese el odată în această privinţă, cu totul în felul lui Goethe — e determinată de caracterul nostru; însă caracterul ni-l formăm în mare parte noi înşine".

La sfârşit, se pare că tot l-a copleşit puterea acestei legende trăite de dânsul; poate că ondularea visătoare a acestei poveşti, a întrecut cu şoaptele ei sgomotele atâtor mii de paşi şi de cuvinte — şi i-a dovedit din nou că până şi cei mai clari realişti transpun în fapt o fantezie care fusese urzită undeva.

VIII

Privind caracterul lui Masaryk, ni se vădeşte o simplitate monumentală. El poate fi comparat cu un isvor, deasupra căruia se bolteşte o poartă dublă. Oricine găseşte intrarea liberă din cele patru puncte cardinale, dar isvorul e ascuns dedesubt: el însă, acel care locueşte acolo, are privirea liberă în toate părţile şi păzeşte isvorul. Acest isvor e religia lui (luând cuvântul în înţelesul său natural): legământul faţă de Dumnezeu, de Natură sau de Providenţă, credinţa într'un plan din care face parte. A cerut în repetate rânduri: Isus, nu Cesar; dar el vorbeşte totdeauna despre Isus, niciodată, despre Christos. Dacă se numeşte determinist, el respinge atunci „cu multă tărie imputarea fatalismului". Din aceste adânci sentimente, se desvoltă în mod firesc cele trei direcţii principale ale

fiinţei sale: gândirea, acţiunea şi simpatia — compasiunea

Iubirea aproapelui, forma activă a credinţii sale, are pentru dânsul aproape acelaş înţeles ca şi democraţia. Dar aci se şi arată omul combativ, sănătos şi curajos, când formulează: „Aristocratismul este natural: fiecare din noi vrea să fie domn. Toţi suntem aristocraţi. Suntem însă foarte departe de a fi înadevăr democraţi conştienţi, nu numai la tribună, ci şi în orice împrejurare a vieţii... Socialismul meu este simpla iubire a aproapelui: umanitate. Aceasta caută să îmbunătăţească situaţiile prin lege şi ordine. Dacă acesta e socialismul, atunci e bine."

Din această simpatie se nutreşte toată gândirea sa, iar din gândire — acţiunea sa. Deaceea, cuvântul său e îndreptat neîncetat înainte, spre cele practice — iar acţiunea sa se întoarce spre cele umane. Excluzând principii preconcepute, programe şi partide politice, el e neîncetat liber să gândească potrivit cu simţământul său, dar se îndrumează după împrejurări, pentrucă vrea să acţioneze. Astfel, gândirea lui s'a ivit, în fond, din ocaziuni — potrivit definiţiei lui Goethe despre orice poezie bună. In felul acesta, el ajunse la ideile sale pozitive despre femei şi despre situaţia lor în Stat, după exemplul soţiei sale; la ideile sale negative asupra Bisericilor, după experienţele din cercul său; la ideile despre popor şi rasă, din propriile sale conflicte.

Din aceste temelii se înalţă un caracter, în care umanitate şi realism, simţire şi claritate se ţin în echilibru sau au învăţat să se echilibreze; căci el îşi recunoscu de timpuriu propriile sale primejdii şi încercă cu toate puterile să-şi păstreze echilibrul. „Nu beau, căci atunci aş putea să beau prea mult". De oarece ambiţia şi vanitatea nu-i stricaseră jocul, ca multora, el putea să amestece cărţile mai uşor. Ambele trăsături se pot citi pe faţa lui: observare şi bunătate, critică şi toleranţă.

Viaţa sa e atât de bogată în gesturi de indulgenţă şi ajutorare, încât nu face să scoatem numai câteva la iveală. Pe când tatăl său era mutat cu alţi servitori ai castelelor împărăteşti la fiecare doi ani, pentru ca sclavii să nu conspire — el mută azi la fiecare două luni pe servitorii săi, dela oraş la ţară şi înapoi, pentru ca fiecare să se bucure de aerul şi liniştea pădurilor. Dacă priveam un film ce rula în cinematograful instalat lângă sala de mâncare din Lany, toţi slujbaşii castelului şi soldaţii cari nu erau de serviciu, şedeau alături de noi. Secretarul şi stenografa slăvesc nemărginita sa răbdare. Unuia, pe care trebuia să-l condamne la moarte, i-a expus motivele într'o lungă scrisoare, ca să le poată înţelege — dacă nu le recunoaşte. Nu impune nimănui reformele sale, nu e niciodată apodictic şi a numit „infailibilitatea: o expresie a inculturii şi semidoctismului".

Cu toate acestea nimeni nu l-a văzut sentimental sau măcar duios pe acest bărbat. Acest democrat declară: „în războiu şi mai cu seamă în practică, un singur conducător e mai bun decât o duzină, numai că asta nu poate fi o întocmire pentru timpuri normale". Acest pacifist combate învăţătura lui Tolstoi şi a lui Gandhi asupra renunţării la orice rezistenţă (non-violenţa). Şi, pe când el numeşte cu dispreţ războiul „starea naturală cerută de Rousseau... dorul romanticilor după o viaţă animalică, vegetativă, fără judecată",

admite însă războiul pentru apărarea libertății. Acest om credincios combate orice formă de divinizare a idolilor sau a principiilor, și când cineva vine la dânsul cu aliure metafizice, e bucuros să-și înceapă astfel răspunsul: „așa dar, in concreto, prin urmare în mod practic, fusese nu de mult pe-acolo un caz"... El își satisface partea romantică din-tr'însul, refugiindu-se în nesfârșite lecturi de romane; dar pentru viața sa, nu caută altceva decât claritate; ca un adevărat observator, el urmărește necurmat formele vizuale și, când descrie pe un om, începe totdeauna cu partea trupească sau cel puțin cu fisionomia. Limpezimea scrisului său nu s'a schimbat aproape deloc în șaizeci de ani.

Condiția și totodată urmarea unei asemenea clarități, este lipsa oricărui patos; când flacăra vrea să răzbată printr'o crăpătură, el o potolește repede cu un gest calm, rece — contrar unui vrăjitor. In loc de „niciodată", spune aproape totdeauna „nu". In convorbiri, nu întrebuințează deloc superlative; în scris, foarte rar — și numai câteodată stilul lămuritor și practic al vorbirii sale e străbătut de un cuvânt filosofic-scolastic — așa că țesătura vorbei sale e alcătuită ca o pânză, din fire și bătătură. Adesea, el spune: „acesta e un om prost" — și o spune cu o deplină voioșie, căci nu poate suferi prostia: dimpotrivă, în fața unui bărbat imoral, coruptibil sau în fața unui ansamblu de lucruri, el pare speriat, căci spune: „un om urît, un hotel urît". Puritatea ființei sale e atât de sugestivă încât, precum relatează un martor, chiar cel mai faimos povestitor nu cutezase să spună în prezența lui vreo glumă obscenă, timp de ani de zile, la întâlnirile dintr'o ca-

fenea vieneză. Și totuș, el e străin de tot ce e preoțesc, de acele accesorii nedemne de un bărbat, de acele pudibonderii femenine ale multor oameni religioși.

Ii este cu neputință să-și arate sentimentele; i se pare chiar că aceasta este o lipsă de tact. Din cele cinci sute de pagini ale memoriilor sale, numai în vreo zece pagini vorbește de el însuș, și tocmai această analiză e incomplectă, pentrucă e stânjenită. Momentele culminante ale luptei sale, sunt indicate în fraze secundare: „La 14 Noembrie, când s'a proclamat la Praga republica și am fost ales președinte"... Sau, la întoarcerea sa în Boemia: „Cei cari s'au înapoiat acasă aveau lacrimi și chiar pământul a fost sărutat" — dar el nu spune de cine. Sau, la intrarea sa în Praga: „după ce am vizitat pe soția mea"... Pe Beneș (de care îl leagă până astăzi raporturi ideale ca între tată și fiu), avea să-l revadă după toate aceste emoții ale victoriei; el sosi la Praga câteva săptămâni după Masaryk: — temându-se să fie covârșit de sentimentele sale, sub ochii mulțimii, îl lasă să fie primit de miniștri pe peron, îl așteaptă — îl surprinde apoi singur în sala de așteptare aproape întunecată și îl îmbrățișează fără martori.

Din această ascundere a tuturor sentimentelor, cari sunt în legătură cu iubirea sa de adevăr și, la drept vorbind, de oameni, reese o îndepărtare de artă — care aparține propriu zis actorului, născocitorului și, în acest sens, mincinosului. „Dela vârsta de 17 ani, îmi povestea el, și chiar până în ultimul timp, vroiam să scriu un roman cam în felul lui „Dichtung und Wahrheit": viața *in concreto*. Pentru aceasta, n'am curaj, L-aș avea, de

bună seamă; pot spune unui om lucruri intime. Dar să le dau în vileag, să le arunc în public, de aşa ceva nu sunt în stare. Deaceea le-am ars." Un om care, la optzeci de ani, răspunde la cele mai însemnate întrebări: „Nu ştiu, — mi se pare că, — nu ştiu", un bărbat care iubeşte mai mult adevărul decât forma, e ţinut de artă la distanţă; dar, de oare ce firea sa ne-patetică are trebuinţă de o contraforţă, ea se refugiază în humor.

Humorul acesta nu e la el nici glumă nici cinism; tot atât de puţin ca şi privirea lui asupra oamenilor, nu e amar, însă nici dulce. E un humor poznaş, şiret, de care nu eşti vreodată sigur, chiar când ţâşneşte numai din trăsăturile tăcute ale feţei. Aceasta poate fi în legătură cu origina lui ţărănească, dar trebue să-i fie şi individual înăscută; dacă înţeleg bine fotografia mamei sale, această femeie bine făcută, cu ochi limpezi, vioi, trebue să fi fost cam glumeaţă.

Din aceste trăsături reesă că el influenţează oamenii mai mult inconştient, decât prin felul cum îi tratează. Desigur că ştie să se folosească de firea sa, în luptă cu lumea: „Cuvinte pregnante, o anecdotă, au adesea un efect mai mare decât o carte politică". Şi cum ştie astăzi, ca Preşedinte, să se poarte cu un ministru, pe care nu-l poate suferi şi pe care i-l impune partidul care e la guvern; cum indică altuia că e în divergenţă de păreri, nu pe cale directă, ci printr'un interview pe care îl dă de fapt numai pentru acest singur cititor; cum se pricepe să sugereze unui solicitant, căruia e nevoit să-i refuze ceva, deşertăciunea dorinţii lui — de toate acestea el a dat deseori dovezj, în ultimii cincisprezece ani, ca şef al Statului său.

Influenţa sa este însă nemijlocită: de îndată ce intră, el e stăpân al locului şi situaţiei. Intâi nici nu salută, clipeşte numai şi priveşte pe străin: dacă îi displace, îl va trata foarte politicos, de altfel cordial şi spontan. Această puternică influenţă a unui octogenar, care nu suferă nicio ceremonie în juru-i, provine din faptul că nu şi-a schimbat purtarea de când a ajuns la putere; în cursul celor optzeci de ani, el a privit pe oricine drept în ochi. Curajul şi farmecul îi dau o anumită demnitate, care nu-l sileşte să laude sau să dojenească — (amândouă le face rareori) — dar avertizează pe oricine să nu stărue în faţa tăcerii acestui bărbat. Dacă îl vezi însă, într'o fotografie, vorbind cu ţărani de vârsta lui, recunoşti o comuniune la care n'a ajuns şi pe care n'a trăit-o până azi niciun cap de stat European, oricât de proletară i-ar fi origina.

Singurul cu care l-aş putea compara, e Abraham Lincoln. Amândoi s'au ridicat din popor până la preşedinţie; amândoi au făcut de timpuriu politică, dar aceasta deveni abia târziu ocupaţia lor principală; amândoi au fost înălţaţi de popor, în urma unei vieţi morale ce nu putea fi atacată de niciun adversar. Sunt amândoi prieteni ai oamenilor şi plini de un humor tolerant. Şi amândoi sunt uscăţivi şi osoşi, excursionişti pasionaţi, lacomi de aer.

Asupra lui Lincoln apăsa însă dela început o melancolie pe care n'a putut-o înlătura niciodată — şi această îndoială pe care o opunea întregului, face mai uşor de înţeles moartea sa. Masaryk biruește prin humor micile necazuri şi prin credinţă marile probleme. Increderea sa în Providenţă e pentru dânsul

un scut, de care Lincoln nu s'a bucurat. „Când eram fată mică, îmi povestea fiică sa, mă refugiam în odaia tatei când era furtună; simţeam că acolo nu poate să cadă trăsnetul". Şi când Rusul acela nebun, care împuşcase pe preşedintele Republicii franceze, se apropiase cu doi ani în urmă, cu aceeaşi intenţie, de trăsura lui Masaryk, predându-i o carte ca să-i distragă atenţia, el se simţi atât de mişcat de amabilitatea făţişă a privirii sale (precum mărturisi el mai târziu), încât nu îndrăsni să ridice arma. Poate că şi Lincoln, pe care un actor îl împuşcase pe la spate, şi-ar fi putut salva viaţa printr'o privire.

IX

Eu văd în Masaryk o figură goetheană; el seamănă întrucâtva cu Montanus. Veneraţie, recunoştinţă, toleranţă, experienţă, curiozitate, energie; tot domeniul acţiunii şi gândirii în care s'a străduit mereu, este o provincie cu adevărat goetheană. Goethe iubea asemenea caractere; Zelter fusese tot în acest fel, şi Goethe îl numise un om prometeic. De-aceea şi cursul acestei legende se potriveşte cu credinţa goetheană în Providenţă, într'un plan pe care Goethe l-a numit într'o scrisoare din tinereţe: „lucru iubit şi invizibil, care mă îndrumează şi mă instrueşte" şi care nu-l întreabă dacă şi când e dispus. Căci viaţa lui Masaryk e o înaltă şi luminoasă pildă în ce priveşte particularitatea unui drum pe care destinul îl prescrie unui anumit caracter, *aşa* şi nu altfel: — el face ceeace i se cere, dar Providenţa şi timpul îi

cer tocmai lui, care are un anumit caracter — numai lui şi dela nimeni altul. Ceeace au scris Atenienii pe mormântul lui Zenos, s'ar putea spune şi despre viaţa lui Masaryk: Viaţa sa a fost în totul deopotrivă cu învăţătura sa.

Cu toate că, după vorba lui Solon, nimeni nu poate fi lăudat, înainte de moartea sa, că a fost fericit — bărbatul acesta poate fi numit favorit al zeilor, însă ca unul care a ştiut să lupte şi să se folosească aşa cum trebue de comoara sa; din ambele motive, i-a răuşit jocul cel mare. „Pentru a câştiga pe oameni, scria Bentham, trebue să-i faci să creadă că-i iubeşti — şi cea mai bună cale spre acest ţel, e să-i iubeşti cu adevărat". Pentru că-i iubea cu adevărat, Masaryk — care avea de fapt puţini prieteni — a fost şi el mult iubit şi rareori desamăgit.

Legenda acestei vieţi pare orânduită pentru a sdruncina câteva dogme politice ale acestei epoci. Ea arată că nu e nevoe de vreun partid, de embleme, de steaguri şi de parole, pentru a se întemeia un Stat. Ea dovedeşte că filosofia, cultura înaltă, nu sunt piedici, ci ajutoare pentru bărbatul de Stat. Ea arată că, pentru a influenţa în chip hotărîtor milioane de oameni, nu e nevoe de patos, nici de gesturi eroice — ci numai de încredere. Ea dovedeşte că nu trebuesc nici bani nici violenţă, pentru a se face o revoluţie. In sfârşit ea arată că şi astăzi politica e mai posibilă pe baze etice şi că o fire morală nu are nevoe să-şi întunece seninătatea, chiar dacă posedă puterea.

De aceea, copiii, când vor auzi de mişcările din epoca noastră — potrivnică libertăţii şi plină de orgii sângeroase — vor învăţa

poate, odată, ca o mare excepţie, o legendă ce va începe astfel: A fost odată o prea supusă slugă a împăratului, al cărui fiu învăţă să cunoască ştiinţele, capitalele şi marea asuprire a poporului său — şi când ajunse tot aşa de bătrân ca şi acei ale căror puteri începeau să sleiască, el porni la drum, fără arme şi aproape fără prieteni, ocoli toată lumea, înflăcără pe regi la luptă, nimici vechea împărăţie şi întemeiă una nouă pentru poporul său, peste care domni cu un înţelept, încă multă vreme, până la o vârstă foarte înaintată...

CONVORBIRI

PARTEA ÎNTÂIA

GÂNDIRE

I. FILOSOFIE ŞI PUTERE DE ACŢIUNE

O încăpere serioasă, ce se impune contemplării. Ea alcătueşte un colţ din parterul castelului; la vizitele mele anterioare, n'am intrat acolo. Nu era luminoasă, cel puţin acum, în această lumină de iarnă, care mai avea de luptat afară cu copacii cei înalţi. Cărţile ce ajungeau până la tavan şi ale căror rafturi erau întrerupte numai de trei ferestre şi două uşi, ar fi întunecat-o deabinelea dacă, la înălţimea mesei, n'ar fi fost acele scânduri largi ce servesc la scoaterea şi rânduirea volumelor, şi dacă ele n'ar fi fost însufleţite de o serie de tablouri; portrete, mai mari, mai mici — cari umplu o cameră cu figuri, chiar când nu le cunoaştem sau nu le recunoaştem încă. Uriaşa masă de scris ar fi putut servi unui meseriaş, pentru croit sau lipit; acum însă, erau aranjate pe ea o duzină de teancuri de cărţi într'o ordine, pe care — aici ca şi pretutindeni — numai stăpânul o putea înţelege. La mijloc, lângă călimară şi mapa de scris, se afla o singură fotografie mică; mai erau acolo, printre cărţi, portretul în culori al unui băiat, precum şi chipul soţiei şi al fiului, încadrate în arabescurile pe cari şi le poate permite un gânditor.

Masa cea mică, cu fotolii largi din piele galben-cafenie, are lumină multă, căci e aşezată lângă fereastră, şi deoarece noi şedeam aci totdeauna faţă în faţă, eu puteam studia îndeajuns capul partenerului meu, în plină lumină sau în penumbră. De fapt, ar trebui să se adaoge unei relatări care tinde spre o caracterizare indirectă, o lungă peliculă de film, — căci ce poate pricepe urechea fără ajutorul ochiului! Aveam înaintea mea pe un modelator al cuvântului, care nu poate fi înţeles pe deplin fără gesturi, fără expresia mâinilor sale.

Ideea preconceptă a lumii (pe care o aveam şi eu) că Masaryk, ca filosof, s'ar fi rătăcit în politică, fusese sdruncinată la întâlnirile noastre dinainte — însă nu îndeajuns, ca să nu fi împărţit şi în categorii filosofice convorbirile plănuite, şi să nu fi pregătit o serie de chestiuni metafizice, cari sunt departe de firea şi preocupările mele — şi dela cari am căutat să abat pe acest gânditor, ducându-l cu încetul spre relatări autobiografice. Pentru prima oară, în convorbiri cu un bărbat de Stat, aveam să mă tem de o cultură vastă, în care el m'ar putea înnăbuşi oricând. In relaţiile de până acum cu oamenii politici, eram dimpotrivă obişnuit să-i găsesc mai degrabă pe dânşii înfricoşaţi în faţa problemelor de cultură — şi, în aceasta, am recunoscut cu satisfacţie o dreaptă manifestare a legii compensaţiei.

Deoarece, la anumite forme ale unui portret, e bine să se pornească dela ceea ce este particular şi abia cu încetul să se ajungă la generalităţi, — am atins întâi particularitatea care deosebeşte cariera sa de a tuturor celorlalţi din timpurile noastre; şi anume, că el a

devenit productiv în dubla sa activitate: în acţiune şi gândire.

— In expunerile d-vs., i-am zis, se găsesc mărturisiri foarte diferite relativ la ceea ce e elementar şi ceea ce, înainte de toate, e mai potrivit firei voastre. Aţi refuzat de a fi numit luptător; în tot felul de chestiuni politice, aţi fost împins de alţii. N'aţi vrut decât să studiaţi, să cunoaşteţi. Oare aceasta înseamnă numai o platonică dispoziţie fundamentală a sufletului mereu cercetător—cel puţin în tinereţea d-vs., pe care mi-o închipui până la vârsta de 40 de ani? Căci, ce-ar putea îndemna pe un filosof — întreabă Platon — să schimbe câmpul rodnic al gânditorului pur cu o simplă realitate fizică?

Spre surprinderea mea, această întrebare i-a fost cam incomodă; — cu un gest tineresc, el făcu o mişcare bruscă în scaunul său cel mare — e gestul unui călăreţ care îşi schimbă felul mersului—aşa că şedea aproape pieziş şi îmi arătă profilul drept în plină lumină.

„Aceasta a depins de împrejurările din vremea copilăriei mele, de desvoltarea mea lăuntrică şi exterioară", îmi spuse el cu o voce metalică, pe care un om trecut de optzeci ani rareori şi-o mai poate păstra. Şi îndată, el se abătu dela incursiunea mea filosofică spre lumea realităţilor—de parcă n'ar fi scris niciodată o carte asupra logicei. „Deci *in concreto.* Dela vârsta de 14 ani am fost independent. Părinţii erau săraci; am vrut să studiez; trebuia însă să-mi câştig pâinea. Starea aceasta a continuat. De aci a rezultat o anumită independenţă economică şi, prin aceasta, o fermitate de caracter sau, poate, o cultură într'o anumită direcţie:

atenţie, grijă, o oarecare prudenţă. De timpuriu am înţeles preceptul lui Isus: să uneşti porumbelul cu şarpele; aceasta înseamnă umanitate — însă în chip practic şi cu îndemânare. Şi îmi plăcea să învăţ. Toţi oamenii tind în mod natural spre ştiinţă — aşa începe Aristotel antropologia sa. Şi astăzi sunt bucuros dacă aflu ceva nou pe lângă ceea ce ştiu. Să adaog mereu câte ceva nou — indiferent în care domeniu; aşa că, această voinţă de-a afla şi a cunoaşte, a avut mare însemnătate pentru mine, dar n'a ajuns niciodată un scop în sine."

Era vădit bucuros că s'a putut salva imediat pe ţărmul autobiografic; cu atât mai mult m'am bucurat eu de aceasta. Când îşi exprimă gândurile, el obişnueşte să-şi unească mâinile lungi şi osoase, împreunând uşor vârful degetelor — până ce, ajungând la culmea argumentării sale, le desprinde şi, cu mişcări simultane, îşi aruncă braţele înainte, într'un gest energic. Aceasta e expresia unui om deprins să cugete neîncetat şi să tragă concluzii practice, pe cari le subliniază cu un gest hotărît.

— Deoarece însă, i-am spus, aţi rămas vreme atât de îndelungată departe de adevărata viaţă a lumii, trebue să fi citit mult, cât se poate de mult.

„Am început să citesc, răspunse el, dela vârsta de şapte-opt ani, când stăteam încă la ţară. Diaconul satului avea o mică bibliotecă, în care se aflau şi aşa zisele nuvele ale lui Nieritz şi alte scrieri asemănătoare, pe cari le împrumuta şcolarilor mai bine dotaţi. Am citit toată această bibliotecă. Dar abia mai târziu, la gimnaziu, în marele oraş Brünn, a început să mi se deschidă lumea: şcoli, teatre, societăţi. Curând, mi-am cumpărat o gramatică franceză; am învăţat-o toată, amănunţit, dar nu puteam pronunţa exact. Băiatul directorului de poliţie, al cărui preparator devenisem, lua lecţii la o franţuzoaică: eram şi eu de faţă, ca să ascult. Nu puteam conversa cu nimeni, şi nici cu dânsa; nu ştia că sunt atent la explicaţiile ei. Abia după ani de zile am învăţat să vorbesc; dar încă de pe atunci mergea destul de bine, ca să pot citi franţuzeşte. Mai târziu, m'am gândit şi m'am întrebat câte milioane de impresii optice trebuie să aibă un om de vârsta mea, când citeşte — şi dacă ochii pot suporta aceasta. Oricum, de pe urma atâtor lecturi, am devenit puţin miop — şi nu înţeleg pe nimeni destul de bine, dacă nu privesc în acelaş timp prin ochelarii mei. Dar merge..."

Ii place să zâmbească sub musteaţă, când explică cum pot fi biruite slăbiciunile, capriciile soartei sau alte greutăţi; bărbatul acesta cu totul lipsit de patos, preferă să-şi ascundă ultima concluzie a înţelepciunii sale în constatarea că, la sfârşit, totuş a mers... Nu l-am lăsat însă, şi l-am întrebat din nou:

— Dar unde duce puntea dela cunoaştere la acţiune?

„A cunoaşte, înseamnă a dobândi în mod activ, spuse el. A şti, înseamnă a poseda — aceasta e capitalism, aceasta e filosofic. Năzuinţa, străduinţa e mai mult socialistă; muncim, dorim să cunoaştem. Ceea ce oamenii uită: gândirea, învăţătura, cunoaşterea — tocmai acestea sunt şi ele muncă, la fel ca şi munca pe care aveam s'o depun ca fierar. Munca tehnică a început încă de-acasă, unde trebuia să dau ajutor la treburile gospodăriei. Pe urmă, am fost dat la meserie; întâi

câteva săptămâni ca lăcătuş, apoi ca fierar, pentru mai multă vreme. Ca băiat, am fost totdeauna activ, mereu în picioare, subordonat de-acasă muncii, activităţii. Fireşte, există mulţi oameni activi, cari nu sunt şi practici: aceasta e o deosebire. Există un fel de scolastică practică şi una tehnică. Am deseori impresia că, în industrie, se află o mare cantitate de scolastică de fier: şi anume, că multe din aceste maşini nu sunt bune, nu sunt aşa cum trebue să fie. După cum există o desbinare, o discordanţă a cuvântului, tot astfel se află şi în această lume a maşinilor multe lucruri inutile, nepotrivite: tocmai aceasta e scolastica. Şi apoi, mai există ceva ce se numeşte în limba austriacă: G'sch?ftlhuberei. Eu am vrut, dimpotrivă, să fiu cât se poate de practic."

— Dacă v'ar asculta cineva care nu vă cunoaşte, spusei, acela ar putea crede că vorbeşte un inginer, nu un filosof.

„Caşicum omul ar fi împins înainte numai de teoriile sale şi nu de întreaga viaţă! exclamă el cu însufleţire. Sunt un om practic. Platon a fost primul şi cel mai mare învăţător al meu; dintre toţi filosofii, el îmi era totdeauna cel mai drag. Dar idealismul său culminează în politica practică; el spune: filosofii trebuie să fie conducători! Iar eu îmi zic: sensul vieţii nu poate fi acel de a sorbi numai cunoştinţe, ca un burete. Aceasta e un lux, dorinţă de plăceri. Trebue să iasă ceva din toate acestea, trebue să înfăptuieşti şi ceva bun şi, pe cât se poate, să adaogi ceva nou la cele ce s'au făcut până acum. Această străduinţă m'a călăuzit până azi: să fac ceva. Aţi crezut că, trăind atâta timp departe de lume, eu am citit cât se poate de

mult. Dar nu! Pentru a deveni practic din punct de vedere moral şi politic, e deajuns să se observe cu atenţie oamenii, să se înlocuiască experimentul prin observare comparativă. Una din cele mai mari lipsuri ale politicei, este că politicianii nu observă îndeajuns, că ei sunt prea egoişti în gândurile şi acţiunile lor. Astăzi, observarea societăţii e înlocuită prin lectură, prin citirea rapidă şi superficială a ziarelor. Aş vrea să ştiu câţi deputaţi sau oameni politici au meditat măcar asupra unui tratat fundamental de politică! „Puntea dela cunoaştere la acţiune? Doar nu veţi cere dela mine vreo disertaţie asupra voluntarismului, prin care filosofii — dela Schopenhauer încoace — cred că pot explica acţiunile omeneşti şi lumea toată; cunosc această teorie şi multe altele, dar eu pun preţ pe observarea exactă şi activă; pentru astfel de cuvinte şi alte asemenea quiproqouri nu am nicio înţelegere. Ce explică voluntarismul? Nimic! Şi dacă d-vs. căutaţi elementele cari primează în viaţa sufletească, atunci eu fac deosebire între ceea ce are valoare şi ceea ce e de natură impulsivă, între ceea ce înaintează şi chiar ceea ce imprimă vieţii sufleteşti caracterul ei propriu (fie un sentiment sau altul, fie o activitate intelectuală sau alta, ş. a. m. d.) La întrebarea dacă aşa zisa gândire pură duce la acţiune, răspund afirmativ; desigur că prin gândire nu înţeleg numai ideea, reprezentarea unei idei, ci mai ales judecata, raţionamentul. A fi convins — aceasta duce spre acţiune în domeniul politicei. Astfel a ajuns Platon din lumea ideilor pe pământul atenian şi sicilian; învăţătorul său, Socrate, i-a arătat dinainte calea, când a coborît filosofia din cer pe pă-

mânt. Da, puntea ce duce dela gândire la acţiune: pentru gândire liberă, voluntară, e nevoie tocmai de hotărîrea de-a acţiona; trebue să avem voinţa de-a acţiona, să fim lămuriţi asupra ţelurilor şi mijloacelor. Cu toate acestea, ne rămân încă multe chestiuni nelămurite, asupra lucrurilor şi noi înşine."

II. RELIGIE ŞI PUTERE DE ACŢIUNE

Castelul Làny e situat la o depărtare de-o oră, cu automobilul, din Praga; el îl sustrage pe Preşedinte din vălmăşagul capitalei — şi are o dublă însemnătate pentru dânsul şi pentru Stat. Căci, dacă miniştrii şi mai cu seamă deputaţii pot fi bucuroşi că Preşedintele lor nu se uită necurmat la ceea ce urzesc mâinile lor, el nu e mai puţin mulţumit: această distanţă în spaţiu, această izolare de activitatea de toate zilele, limpezeşte perspectiva de care părintele poporului are nevoie pentru o bună judecată; de-aceea, în interesul Statului, regii şi preşedinţii ar trebui să fie ţinuţi departe de capitalele lor. In cazul acesta special, Masaryk şi-a creat în juru-i acea linişte mare, precum se cuvine gânditorului. Cele două-trei zile pe săptămână pe cari el le petrece regulat în castelul din Praga, îi sunt suficiente pentru audienţe şi alte vizite personale — iar când vrea să vorbească cu funcţionarii, aceştia sunt repede afară, la dânsul. Tehnica cea mai nouă (telefon — Hughes — avion, etc.) înlesnesc acest fel de a guverna şi aceluia care, din punct de vedere tehnic, are mai mult de guvernat ca un preşedinte; doar şi bătăliile moderne sunt conduse dela distanţe de sute de kilometri.

Castelul acesta, pe care Statul l-a cumpărat

dela prinţul Fürstenberg, are un trecut lung, însă o scurtă istorie. In ultimul timp, el era un castel de vânătoare, „şi când am venit aci, povestea Preşedintele, totul era atât de ticsit de coarne, încât prin coridoare, în întunerec, puteai fi străpuns. Şi acum se mai vânează în frumoasa grădină zoologică. Şi la vânătoare se poate învăţa ceva; — din punct de vedere psihologic, e foarte interesant să asculţi în pădure, la masa de seară, după vânătoare, contribuţiile la ştiinţa caracterologiei şi relatările asupra felului cum unii domni mari îşi împuşcă prada." Acolo, unde trofeele erau până acum mărturia lesnicioasei victorii a omului înarmat asupra unei sălbătăciuni neprimejdioase, atârnă azi, prin lungi coridoare, precum şi în camerele de locuit, fotografii frumoase şi reproduceri din lumea antică: temple şi zei, coloane, torsuri şi zeiţe— de cari e atât de ataşat spiritul umanist al noului stăpân, şi în mijlocul cărora trăeşte.

Deoarece, la început, s'a sustras într'un mod atât de elegant întrebărilor mele asupra problemelor filosofice, m'am hotărît—înainte de a reveni sub altă formă la inepuizabila temă despre gândire şi acţiune — să-l aduc la o discuţie pe chestia religioasă. Căci, în fond, el e mai mult om de credinţă decât filosof, mai mult creştin practic decât credincios.

— Dacă am înţeles bine scrierile d-vs, începui eu atunci, aţi numit religia: raportul omului faţă de Dumnezeu — iar morala, dimpotrivă, raportul dintre om şi om; aşa dar, aţi dat moralei un domeniu mai restrâns. De-aceea nu înţeleg pe deplin de ce susţineţi neîncetat că religia ar fi noţiunea esenţială a vieţii de Stat. Iar despre umanitate, o noţiune cât se poate de înrudită, declaraţi de-adreptul că ea este „adevărata bază pentru o politică practică încoronată de succes". Deaceea, şi Reforma ar fi cea mai intimă revelare a sentimentelor morale şi naţionale ale unui popor. Cum trebue înţeles aceasta? —

Felul în care el a răspuns acum şi, mai târziu, la alte chestiuni asemănătoare, vădea până şi în cadenţa vorbelor şi în gesturile hotărîte ale mâinilor sale, un spirit care s'a străduit pentru mai multă claritate şi nu mai îngădue nicio umbră în aceste probleme primejdioase. Tocmai de-aceea, el caută să se exprime cât mai simplu:

„Pentru mine, religia este Isus, începu el. Am căutat să-l înţeleg în mod cu totul concret, din Evanghelii şi din vechile scripturi. Şi accept porunca lui de căpetenie; ea are doi poli: iubeşte pe Dumnezeu şi iubeşte pe aproapele. Teologie şi etică, din punct de vedere teoretic; cult şi morală, din cel practic — religia, în preceptele ei, este morală. Imi înfăţişez viaţa lui Isus în felul acesta: el munceşte din zori până seara pentru oameni pe cari îi cunoaşte; unuia îi dă pâine, pe altul îl tămădueşte, celuilalt îi spune ceva: el lucrează. Şi, pe lângă acestea, el îşi dă seama că e unul cu Dumnezeul său. Foarte puţine ceremonii; nu despică firul în patru, cum fac cărturarii, nu demonstrează, nu argumentează. Nu se roagă în public, nici măcar în faţa discipolilor săi; se retrage undeva, să nu fie văzut: „Roagă-te în cămăruţa ta!" Toată teologia lui e cuprinsă în „Tatăl Nostru". Foarte puţină eşatologie. Acesta e pentru mine Isus: legătura, îmbinarea dintre religie şi umanitate. Şi apoi, mai am un cuvânt al lui Ioan, dintr'o epistolă: „Tu spui:

iubeşti pe Dumnezeu, dar urăşti pe fratele tău şi astfel eşti un mincinos; căci cine nu iubeşte pe fratele său, pe care l-a văzut, cum îl poate iubi pe Dumnezeu, pe care nu l-a văzut?" Această formulare a raportului dintre Dumnezeu şi om, dintre religie şi morală ar putea fi interpretată în sensul că morala ar fi de mai mare importanţă. Pentru Isus, Dumnezeu este Tatăl — prin urmare, un raport moral, intim, — însă Dumnezeu este obiectul propriu zis al religiei. Ca theist, concep umanitatea din punct de vedere religios şi în credinţa vie într'un Dumnezeu viu: ce înseamnă aceasta? Deosebirea dintre teologie şi metafizică (filosofie) şi religie. Teismul este o ipoteză, pe lângă cea panteistă şi celelalte ipoteze. Aceasta nu este religie. Voltaire n'a fost de loc religios când a spus că Dumnezeu trebuia inventat, dacă n'ar fi existat; — aceasta e numai teism filosofic şi teamă faţă de luminarea massei.

„Teismul devine abia atunci religie, când — ca părticică din întregul univers — mă simt în relaţie personală cu Dumnezeu; când simt că este cineva, care se îngrijeşte de tot ce există. Aşa dar, ceea ce este în esenţă religios, residă în existenţa, în trăirea acestei relaţii, în acest simţământ de securitate. Dacă se accentuează prea mult partea dogmatică, catechismul, noţiunile şi conceptele, precum se întâmplă aproape la toate religiile, în predarea mecanică a învăţământului religios, — aceasta e rareori de esenţă adevărat religioasă. Când eram încă băiat, la şcoală, noţiunea de „lecţie de religie" era pentru mine insuportabilă. Să capăt la religie o notă, ca la matematică! Aceasta e prea puţin, prea strâmt."

— Fiul Omului, spusei.

„Isus a fost un om, un profet; deaceea îl pot iubi. Faţă de Dumnezeu, mă simt plin de reverenţă. Am totdeauna simţământul acesta: grozav de mare. Dar să-l iubesc? Aceasta îmi sună prea antropomorfic. Am observat de-aproape pe ortodoxi; ei cred că iubesc pe Dumnezeu. Mă îndoesc că Dumnezeu poate fi iubit; în orice caz, ar trebui să fie o iubire cu totul aparte. Iubire pentru o fiinţă care nu poate fi înţeleasă. Copilul meu, soţia mea, prietenul, vecinul — da! Deoarece Dumnezeu este însă de nepătruns — şi dacă totuşi accept porunca cea mai înaltă a lui Isus: de a iubi pe Dumnezeu, atunci iubirea către Dumnezeu trebue să însemne altceva decât iubirea aproapelui. Iubirea aproapelui — aceasta e pentru mine simpatia naturală faţă de semenul meu, faţă de oamenii cu cari convieţuesc, şi nici nu mai trebue dovedită."

Simplitatea felului său de a vorbi (nu am stilizat niciun cuvânt al său) era cu atât mai surprinzătoare pentru mine, — căci ştiam că de ani de zile el e iarăş mult preocupat de studiul teologiei, având mari îndoeli faţă de toată această ştiinţă. Mă gândeam atunci la stilul complicat şi plin de îngâmfare, în care vreun renumit moralist-filosof sau vreun cercetător al religiunilor mi-a expus teoriile lui, privindu-mă de sus. Cât de puţin contează pentru Masaryk efectul, cât de puţin cunoştea el efectul acestor fraze, mi-a arătat el însuş, acum, când aduse un manuscris unde, într'o înşirare de 19 sau 20 puncte, precizează atitudinea sa ca teist faţă de religie, critica confesiunilor creştine, raportul dintre religie şi morală, contradicţia dintre ştiinţă şi teologie, situându-le pe toate într'o conexitate

logică; pe acestea le va publica în altă parte. Deoarece nu prea puteam începe cu aceste idei pragmatice, am revenit la noţiunea revelaţiei, pe care el a atins-o deseori în acest manuscris, şi am căutat să-l „irit" cu Platon. El rămase însă nestrămutat:

„Imi pot prezenta două revelaţii: cea veche, a Evreilor, o formulare a teismului, monoteismul, fireşte — Legea şi Profeţii. Dar şi pe Greci îi concep ca revelaţie: Homer, Phidias, Praxitele, Platon, ş. a. Trebue să ne adăpăm la aceste două isvoare ale vieţii spirituale europene, nu să alegem numai una sau cealaltă. Datoria noastră este să le depăşim pe amândouă. Nu „café au lait", nu o sinteză, precum a încercat-o Goethe."

— La ce serveşte atunci ştiinţa religiei? întrebai eu, arătând spre miile de cărţi din jurul nostru, de cari el îmi spuse că sunt consacrate teologiei.

„Vreau să ştiu ce spun ele şi ce caută ele să dovedească; în chestiuni de religie, ele sunt doar specialiste pentru toate slăbiciunile. M'am ocupat câţiva ani cu teologia şi filosofia religiei. Filosofii accentuează prea mult doctrina; Schopenhauer, de pildă, vorbeşte mereu despre necesitatea metafizică. *De facto* e vorba mai cu seamă de necesitatea religioasă. Deoarece lucrurile religioase au ajuns să fie defăimate, s'a născocit un cuvânt nou. Teologii vor să se pună întrucâtva bine cu ştiinţa; nu vor să treacă drept oameni lipsiţi de ştiinţă, — dar cineva se poate retranşa şi în dosul cuvintelor. Nu serviciu divin, ci serviciu al vorbelor, aceasta e situaţia. Profesorii fac acum concesii teologiei, în loc să

le facă religiei; teologii fac concesii profesorilor, nu ştiinţei."

— Şi sunt multe definiţii în această privinţă?

„Un Englez a dat 50-100 definiţii despre toate religiile laolaltă. Dar pe acest tărâm, definiţiile spun foarte puţin. Inainte de toate, accentuez aci atitudinea mea faţă de scepticism; în această privinţă, sunt contra lui Hume. Scepticul acesta, care admite numai matematicile ca o ştiinţă sigură, îşi bazează morala sa pe simpatia naturală. De-aceea am publicat lucrarea lui: „Principiile Moralei", tradusă la Viena de răposata mea soţie şi de doamna Oeltzelt. Scepticismul omului modern — aceasta e problema cea mare — se înfăţişează azi ca relativism, subiectivism, ş. a. Aci e meritul lui Kant, şi anume că el a presimţit aceasta şi i-a opus criticismul: — un om cu judecată trebue să reflecteze asupra tuturor lucrurilor; el nu poate accepta pur şi simplu ceea ce îi oferă alţii. El trebue să se lămurească pe sine şi asupra chestiunilor religioase. Dar aci el vrea să fie critic şi nu sceptic."

Deoarece Masaryk s'a întors din împărăţia sentimentelor în domeniul gândirii, am căutat să-l readuc la aceste confesiuni şi i-am amintit că el, deşi a fost crescut ca un catolic, a devenit pe urmă protestant. Şi l-am găsit aci cu totul în elementul său, căci argumentele sale se succedau repede, când îmi răspunse:

„De fapt, esenţa protestantismului nu este decât o reformă continuă. Luther a procedat la fel ca mulţi revoluţionari: împotriva papei şi a bisericii sale, el a întemeiat o nouă biserică, devenind el însuş papă şi, curând,

i-au urmat alţi papi. Aceasta nu merge aşa. Pentru ca noua biserică să nu se anchilozeze, ea trebue să continue mişcarea dela care a pornit la început. Deseori, protestantul de azi nu mai este creştin, ci liberal, om cultivat sau care îşi închipue că este astfel, profesor, pastor: — prea multă scolastică. Odată, am disputat timp de-o săptămână, pe vaporul ce mă ducea din America spre Europa, cu profesorul Martin Rade, unul din cei moderni, care a publicat „Lumea creştină". Voi toţi sunteţi un *pendant* al Jesuiţilor, i-am spus eu; pendulaţi între filosofie şi vechea teologie. Jesuiţii au executat Anti-Reforma în mod practic; voi executaţi Anti-Ştiinţa numai teoretic. Voi nu faceţi decât să speculaţi, să subtilizaţi — şi, la sfârşit, tot nu iese mai mult decât istorie şi comparaţie a dogmelor, căci voi nu mai aveţi credinţa cea veche. Vă folosiţi numai de cuvinte ortodoxe, dar nu mai credeţi în conţinutul lor.

„Catolicismul mai are curajul să proclame: *Credo quia absurdum est.* Protestantul liberal n'ar vrea să pară absurd şi totuş este, când vrea să facă plauzibile teoriile vechi, citând pe Kant sau Hegel, pentru a înghiţi hapul ortodox! Aceasta este desbinarea epocii noastre. Catolicul sceptic se duce la biserică, pentrucă acolo e semi-întunerec, acolo sunt efecte de lumină, coruri şi muzică—în genere impresii fizice: tămâie, orgă, cântări, portrete şi statui frumoase, preoţi în odăjdii; acolo sună clopote şi clopoţei, iar liturghia este o dramă adânc impresionantă. Misterul religiei i se oferă şi scepticului, prin cultul plin de efect care s'a format timp de secole, în serioase reculegeri artistice şi meditări religioase. O biserică calvină nu arată altceva

decât pereţi pleşuvi şi pe pastorul de pe amvon, cu mica sa cravată în forma tablelor Legii. El trebue să predice cu distincţie. Caracterul prea puţin material al cultului protestant înlesneşte reculegerea spirituală, dar propovăduirea „Cuvântului" devine uşor unilateral-intelectuală. Protestantul devine cu uşurinţă raţionalist iar catolicul, sceptic. Destrămarea protestantismului în nenumărate secte vădeşte partea individuală şi subiectivă a religiei. Şi religia este astăzi individuală şi subiectivă; nu poate fi altfel. Chestiunea cea mare este: autoritate sau conştiinţă proprie în domeniul religios."

„Imperfecţiunea timpului se arată acolo unde omul devine, în aparenţă, tolerant şi liberal — în realitate, indiferent Aceasta este de fapt adevărata necredinţă. Ateul nu este necredincios, atunci când luptă. Există un ateism combativ, aşa cum există o biserică activă, luptătoare. Tatăl soţiei mele, un American, zicea că-i ateu. Dar el era un agnostic; se supăra dacă cineva vorbea împotriva religiei; el a dat educaţie religioasă celor unsprezece copii ai săi; când aceştia au ajuns mari, fiecare şi-a ales biserica ce-i plăcea; aproape toate sectele erau reprezentate în familie. Tatăl nu se decise niciodată: aşa se explică toleranţa lui."

Când Masaryk tăcu, am rămas mirat: aşa numitul ateu, Americanul, era singurul despre care acest teist hotărît a vorbit cu atâta căldură. In faţa unei astfel de libertăţi a dogmelor, nu m'am putut deci reţine să nu-i pun întrebarea: de ce anume a trecut la altă biserică şi nu s'a retras mai bine; căci ştiam că i s'a reproşat aceasta.

„Pe atunci eram docent la Viena, în vârstă

de vreo treizeci de ani. Aş fi putut să devin fără confesiune, căci exista în Austria un fel de religie-de-nevoie, aşa cum exista o căsătorie civilă de nevoie. Inainte de toate, nu vroiam să dau impresia că aş fi contra religiei sau, dimpotrivă, că aş putea găsi până şi pulberea religioasă. Dacă naţiunea mea şi toate celelalte naţiuni concep religia în mod bisericesc, atunci eu nu vreau să fac pe supra-omul şi să rămân singur, în afară de comunitate; — cine cugetă asupra religiei, cu seriositate şi în mod ştiinţific, acela e îndeajuns de izolat. Şi am vrut ca, în cazul când aş fi murit prea devreme, copiii mei să fie crescuţi în sânul unei comunităţi religioase. Am ales biserica evanghelică, pentrucă ea era cea mai apropiată de biserica frăţească a Hussiţilor. Deoarece am trecut întâi prin catolicism, dar l-am biruit în sufletul şi conştiinţa mea — am socotit că ar fi neonest din parte-mi să rămân în biserica sa. Ceea ce m'a condus, n'a fost ura; dar, în epoca noastră de mari tranziţii, problema religioasă este — practic — înainte de toate o chestie de onestitate. Reflectez în fiece zi asupra religiei, dar religia nu este „forţa" mea; specialitatea mea este politica. In felul meu de a fi nu e nimic preoţesc sau profetic. Sunt religios, dar nu m'am gândit niciodată să fiu un conducător religios. De altfel, convertirea era destul de grea în vechea Austrie. Protestantismul era atunci împiedicat, interzis de oficialitate; slujbaşul, care el însuş nu credea în nimic, era împotriva convertirii, pentrucă el trebuia doar să scrie şi să stampileze—şi pentrucă aceasta nu se întâmpla în toate zilele! In Austria, toate manifestările religioase au fost slabe; teologia, prea puţin însufleţită, e o mlaştină — precum spune o critică asupra catolicismului austriac apărută în gazeta catolică „Kölner Volkszeitung". Protestantismul mi-a oferit mai multă libertate — el e înadevăr mai aproape de individualism şi subiectivism. In Anglia, am observat diferite secte, de pildă tăcutele meetinguri ale Quakerilor. Am văzut cum adeptul intră într'o cameră simplă, stă întâi în picioare câtva timp, apoi se aşează, cu totul cufundat în sine. In absolută linişte, toţi sunt în aşteptarea Spiritului: — poate să se ridice vreunul din ei, care îl simte într'însul. Am vizitat deseori casa de rugăciune, dar n'am văzut vreodată acolo o exaltare spirituală. Se întruneau în tăcere şi în aceeaşi tăcere părăseau locaşul. Frumoasă comuniune religioasă a oamenilor, aproape fără niciun cult şi chiar fără niciun cuvânt! Inţeleg că, în Evul-Mediu, era nevoie de icoane şi statui, şi mai ales de un ceremonial complicat, căci cei mai mulţi din mulţimea credincioşilor erau analfabeţi. Credinţa a fost materializată. Astfel teologia s'a îmbinat cu arta şi amândouă au rămas legate una de alta."

Deoarece Masaryk a stăruit asupra puterii religioase a poporului ceh, scoţând-o mereu în evidenţă, am adus vorba despre Fraţii Boemi — şi am adăogat: „Şi acel Chelcicky, pe care îl citaţi adesea, a fost doar un fiu de ţăran; şi el a revenit la creştinismul primitiv; se pare însă că, contrar d-vs., el a devenit un fel de comunist".

„Nu fac parte din Fraţii Boemi, cari au acum la noi biserica lor, răspunse el. Pe atunci am ales biserica reformată, care părea să continue foarte bine tradiţia Reformei

noastre. Mie personal, Calvin îmi este înadevăr străin, mai ales din cauza lui Servet — cu toate că îmi amintesc de Locke, care nu vroia să tolereze ateismul — tocmai el, un apărător al toleranței, al libertății și liberalismului! Luther îmi pare mai vulgar de cât îi este îngăduit unui reformator. Acolo unde nu pot gândi singur în spirit religios, acolo unde am nevoie de un exemplu, îl am atunci pe Isus. Dar Frații Boemi de astăzi sunt ortodoxi; Comenius însă, ultimul episcop al Fraților, pune în frunte educația, școala, nu biserica. Noi, Cehii, am avut întotdeauna un amestec de raționalism și misticism, dar nu totdeauna și destulă armonie. Cehul e foarte dotat, gândește practic, dar a avut totdeauna o trăsătură mistică: acesteia se datorește formarea sectelor și atâtor confuziuni și desbinări.

— O mai are și astăzi?

El rămâne pe gânduri, surâde și spune: „Eu o am! Și caut s'o armonizez. Pe lângă că sunt raționalist, îmi dau seama că sunt și religios." El face o pauză și, într'un fel ce-i este propriu, pune ambele mâini pe frunte și ochi, de parcă ar vrea să se reculeagă. „Oricare om religios gândește — continuă el — dar ortodoxul gândește slab pentrucă, după mii de ani, el vrea să cugete la fel de aceleași lucruri despre cari au gândit oamenii pe vremea aceea. Gândirea doare. De partea cealaltă, am în vedere pe Mill și alți filosofi. Mill: un anti-religios, spirit utilitar, un om cât se poate de cumsecade, dar îi lipsește religiozitatea. Fără religie, omul cel mai de treabă este necomplet."

— Mult mai frumos este, obiectai eu, ceea ce spuneți despre Comte: el n'a vrut să-și lege simțirea de dumnezeire, ci de umanitate.

„Comte era și a rămas în fond catolic, replică el. Un tip. A preluat întregul cult catolic și a făcut din omenire un Dumnezeu. Aceasta e fetișism curat: a devenit el însuș mare-preot al unei mari ființe — al omenirii." După o scurtă pauză, el încheiă pe neașteptate: „Adevărul e că, în viață, nu e deajuns să cugeți asupra lumii și a vieții, să pui ipoteze sau să dai lămuriri. Trebue să apreciezi și să ai o convingere, adică o credință capabilă să demonstreze. Dacă am o convingere, atunci răsbat prin toate, pe apă și pe uscat."

— Care credință? aceasta e întrebarea! spusei. Ați scris la treizeci de ani că, pentru a putea rămâne creștin, trebue să se aleagă o sectă practică, dar de fapt ar trebui să se găsească atunci într'însa o nouă religie. Și, la optzeci de ani, ați declarat că asupra acestei chestiuni veți avea probabil să vă mai spuneți odată părerea definitivă, concludentă.

„Vreau să spun, răspunse el fără șovăire, că în ce privește religia mea și raportul meu față de Isus, noi trăim în eternitate. Pentru mine, eternitatea nu începe abia după moarte — ci acum, când cugetăm împreună, acum e eternitatea! Și astfel, îmi închipui după moarte — ce va fi nu știu — un progres oarecare. In primul timp, când sufletul era obișnuit să-și poarte toată viața trupul cu dânsul, el nu se poate acomoda imediat. Imi închipui o perioadă care va fi cam întunecată, — în ce fel, nu știu—pe urmă, o continuare a vieții de până acum. Firește, nu-mi închipui în așa fel ceea ce se numește împărăția cerului:

că vom fi fericiți, precum se povestește. Nu mă încred în topografii cerului și ai iadului. Se poate că uneori e destul de rău acolo, — asta nu știu. Ceea ce-mi închipui, este o evoluție, poate chiar cu crize și calamități. Poate că îmi reprezint toate acestea prea antropomorfic, dar niciun om, fie el cel mai mare filosof și savant, nu poate ieși din propria sa piele—și, astfel, mitul, antropomorfizarea este naturală, chiar dacă rațiunea o combate. M'am întrebat adesea: te vei întâlni cu Platon sau cu Goethe? Cred. Care vor fi însă relațiile noastre, nu știu. In orice caz, îi voi spune lui Goethe: am cetit toate operele d-vs.; despre ele nu avem nevoie să mai vorbim. Spuneți-mi ceva despre experiența d-vs. de aci.

„Insă, chestiunea principală, pe care vreau s'o accentuez aci, este: dacă am parte la viața veșnică, atunci aceasta îmi este o directivă în ce privește raportul meu față de oameni. Presupun că fiecare este la fel cu mine: aș numi aceasta, democrație religioasă. Suflet către suflet. Ceea ce este etern nu poate fi indiferent eternului. Aceasta este pentru mine baza conlucrării. Ca teist, trebue să cred în Providență. Sunt ferm convins că viața mea nu este numai după planul meu propriu. Imi amintesc adesea de un cuvânt al lui Shakespeare: *Our indiscretion serves us well, and that should teaches us, that thiere's divinity, which shapes our ends roughew them as we will.* Așa dar, veți întreba, ce este religia? In imnul său închinat iubirii, Sf. Paul a situat religia mai presus de speranță și credință; eu o voi exprima astfel: Orice om cinstit care meditează asupra vieții și a lumii, va găsi în univers — în care e cuprins el însuși — un cosmos, o orânduire, un sens, și nu o grămadă de detalii întâmplătoare; simțimântul ce va rezulta din acest mod de a privi viața și lumea, va fi plin de speranță — și omul se va considera ca un colaborator al lui Dumnezeu, care crează și orânduește—și aceasta nu numai în interesul său personal, ci și în interesul aproapelui. Humanitism teist. Religia nu este pentru mine o oarbă credință autoritară, ci convingerea în existența lui Dumnezeu și în nemurirea Eu-lui — și de-aceea ea este speranță și curaj în toate împrejurările schimbăcioase ale vieții. Religia este *simțimântul* față de lume și viață. Concepția despre lume *(Weltanschauung)* este însă filosofie și teologie.

„Din punct de vedere politic, e important ca religia să sancționeze morala și, prin aceasta, să reguleze totul, chiar și acțiunea politică; religia influențează prin strângerea legăturilor în societate, prin organizare. Astfel, pe fundamentul ei, s'au format bisericile catolice (eu privesc ortodoxia ca un catolicism) și cele evanghelice. Bisericile organizează și conduc societatea alăturea de Stat — și, în felul acesta, raportul Statului față de Biserică devine marea problemă politică."

III. CUNOAŞTERE SAU INFLUENŢĂ

Prin ultimele mărturisiri surprinzătoare ale lui Masaryk, n'am ajuns totuş mai aproape de soluţia conflictului principal; căci religiositatea stătea la baza acţiunii precum şi a gândirii sale, şi chiar dacă acestea erau eficace, nu trebuiau să fie manifestate în sânul comunităţii. Nici Platon, nici Isus nu duceau spre politică pe căile necesare, şi totuş Masaryk se simţea condus într'acolo de amândoi. De-aceea, în ziua următoare, am căutat să ajung la o apropiere pe o a treia cale, punându-i problema filosofiei şi a puterii de acţiune din punct de vedere al motivelor lăuntrice şi al pasiunilor. L-am găsit şezând la soare, lângă măsuţa noastră, cu trăsăturile cele mai senine — cu figura sa nici bătrână, nici tânără, ci literalmente fără vârstă, într'o desăvârşită armonie cu Dumnezeu; numai ochii săi cenuşii clipeau uşor, casicum ar fi vrut să întrebe: ce drăcie vei mai scoate astăzi din buzunar! Dacă, în această bună dispoziţie care predomina la el, uităm de la sine pe preşedintele de Stat, atunci suntem înclinaţi să uităm de-asemenea că avem în faţa noastră un gânditor covârşitor; şi atunci, discuţia începe cu un joc. Era el în adevăr într'un echilibru atât de statornic precum arătau trăsăturile lui?

— Nicăeri, începui eu, n'am găsit în istorie o viaţă activă, lipsită de ambiţie. Aceasta, desigur, poate stărui în dorinţa de a se exercita în ceva folositor. Credeţi, în genere, în despărţirea dintre motivele personale şi cele obiective? Cu ce umplem gândurile noastre? aşa aţi întrebat d-vs., la treizeci de ani, în cartea despre sinucidere: „Planuri, inovaţii, reforme. Ce resimţim? Tentaţii, iluzii şi amăgiri." Aceasta aminteşte aproape pe Byron: cuvinte romantice, aşa dar sentimente cari, în general, irită mai curând o fire etică.

„Nu fac nicio antiteză între consideraţiunile etice şi cele romantice, replică Masaryk. Etica mea este iubirea aproapelui. Ambiţia se evidenţiază în grade diferite. Poate că aveţi dreptate: cred că am avut şi eu adesea o oarecare ambiţie, şi o mai am: vreau să duc până la sfârşit ceea ce mi-am pus de gând să fac. Aceasta e satisfacţia pe care o caut, nu recunoaşterea."

— Dar în tinereţe, când oricine vrea să-şi facă un nume! insistai eu.

După obiceiul său, el îşi duse mâna la barba scurtă şi albă. „In prima tinereţe, răspunse el, până la vreo douăzeci de ani, nu eşti decât un necioplit. Săvârşeşti atunci prostii, năzbâtii fără însemnătate: nu te poţi desprinde din tine, nu ştii cum să te descurci şi cum să te porţi cu oamenii. Fără îndoială, atunci există oarecare ambiţie. Aceasta atârnă de calitate şi intensitate. Aş vrea să desprind ceva din ambiţie: mândria. Există însă un fel de preţuire de sine, o conştiinţă de sine; aceasta nu e mândrie şi nici ambiţie. Un bărbat care este conştient de bărbăţia sa; în această privinţă, merg cu cei vechi, cu Platon: bărbăţie — *virtus* — începând din copilărie!"

— Şi totuş, spusei, protestaţi hotărît contra celor cari susţin că aţi fi pornit bucuros la luptă, ca un viteaz cavaler al Adevărului. Timp de treizeci de ani şi mai bine, aţi activat ca profesor şi v'aţi manifestat mereu ca reformator şi opoziţionist, ca un agitator al sufletelor. Profesoratul d-vs. se deosebea în totul de cel tipic, căci influenţa voastră de pe catedră a mers adânc până în sânul naţiunii. Mai multe anecdote vădesc statornicia cu care aţi vrut să vă exercitaţi influenţa asupra elevilor voştri sau asupra conducătorilor Statului. Aţi spus chiar că aţi dat la iveală cărţile d-vs. fără să le fi terminat, pentrucă, de fapt, nu le-aţi iubit. Cu toate acestea, vă numiţi singur prost pedagog, deoarece întotdeauna v'aţi educat numai pe d-vs. singur — şi recunoaşteţi că nu prea vorbiţi cu plăcere în faţa publicului. Sunteţi prea analitic pentru ca să nu recunoaşteţi aceste contraziceri, cel puţin în mod retrospectiv.

„Contraziceri", repetă el şi cântări cuvântul, fără să pună îndărătul său un semn de întrebare. „Am fost un băiat nebunatec; ştiţi, satul; a rămas în mine ceva de ţăran şi chiar o oarecare *nonchalance* în felul meu de a mă purta. Am fost totdeauna omul naturii. M'am luat adesea la trântă, dar în faţa Colegiului totdeauna mă treceau fiorii. Aveam mulţi auditori dar uneori stam înaintea lor şi mă întrebam: Oare ai înadevăr ceva de spus acestor tineri cu priviri sfredelitoare? Nu? Atunci m'am scuzat, mi-am strâns lucrurile şi am plecat, cu toate că eram pregătit. Dacă, în'tr'o adunare populară, s'a pus o temă, de pildă despre dreptul votului universal, atunci mergea mai bine. Insă, în chestiuni etice şi religioase, simţeam adesea că nu am nimic de

spus. Şi încă astăzi, când am de vorbit în public, sunt cuprins de acelaş simţimânt: oare voi putea?

„Ca şi la lectură, de altfel. Desigur, am citit mult, dar deseori citesc o carte numai pentru a provoca, pentru a scoate la iveală propriile mele gânduri. Imi măsor atunci gândurile, le compar şi de-aceea citesc rareori opere ştiinţifice dela A până la Z; mă uit mai întâi la tabla de materii şi la index, să văd dacă se află ceva pentru mine şi pentru a nu uita capitole importante asupra cărora meditez mai mult. Nu mă cultiv prin cartea ştiinţifică. N. B. —Eu fac o deosebire între cultură şi învăţătură. La Platon nu căutam să aflu o noutate — acolo era viaţă, concepţie despre viaţă! La descrieri de călătorii, la antropologie, mă interesează faptele, realităţile. Pe lângă aceasta, mă străduiam neîncetat să capăt mai întâi vederi clare asupra vieţii şi asupra lucrurilor şi noutăţilor mai importante.

„Să scriu o carte! Când mă gândesc la Kant, îmi zic că, pentru sistemul său, e nevoie de o aptitudine specială — şi că n'aş putea realiza aşa ceva. Pentru scrierile mele, trebue să am motive, prilejuri personale. N'am simţit niciodată nevoia să creez un sistem. Pentru a gândi, ca şi pentru a lupta, am fost mereu stimulat de împrejurări imperioase. Totdeauna mi s'a smuls câte ceva, mi s'a luat oarecum cu sila. Dar eu am un sistem — *pro foro interno:* personalitatea, caracterul, omul — acesta e sistemul!"

— Insă ca deputat! De ce se lasă cineva ales, dacă nu vrea să activeze cu pasiune?

„Desigur că vroiam", spuse el cu însufleţire. „In parlament aveam cu totul alte simţiminte. Acolo nu mai eram profesor, acolo vroiam să răsbat, să impun cauza mea, să apăr dreptul. Acolo s'a evidenţiat firea omului combativ. In parlament te afli în faţa unor bărbaţi, la universitate ai tineretul. Profesorul de duzină e totdeauna în primejdie, pentru că pretinde că ştie tot. Aceasta n'a fost niciodată felul meu. Când mă întrebau studenţii, răspundeam uneori: Nu ştiu aceasta. Doar nu am devenit un lexicon ambulant, care să sperie lumea! Nu vroiam să fiu nici profesor de filosofie, cam un fel de pastor care să predice de cinci ori pe săptămână în faţa tinerimei academice. In parlament eram apărătorul unui drept; scopul, conţinutul, înţelesul celor ce trebuiau expuse prin cuvântări, aceasta e cu totul altceva."

— In cazul acesta, de ce aţi depus mandatul? întrebai eu.

„După doi ani am văzut că încă nu sunt apt. Pe atunci eram abia trecut de patruzeci de ani. Dacă ai deveni acum ministru, mi-am zis, n'ai putea să împlineşti această funcţiune cu conştiinţa împăcată. Şi mi-am luat catrafusele, am depus mandatul şi am început să-mi revizuesc cunoştinţele şi aptitudinile mele politice: am citit totul cu amănunţime, am complectat, am citit din nou şi am meditat apoi asupra celor ce am citit. Timp de cincisprezece ani am revizuit, şi abia pe urmă am intrat cu adevărat în politică. Trebuia să devin întâi mai lămurit, mai pozitiv şi mai hotărît, pentru ca să pot activa mai bine. Nu din ambiţie; — era de lucru pe tărâmul politic, aveam deci să contribui şi eu cu partea mea. Platon spune, la o ocazie oarecare, că adevăratul om politic, bărbatul de Stat, ar trebui

să fie comandat la postul său; adică, nu ambiţia, nu setea de putere şi de bani, ci plăcerea de-a activa în specialitatea pe care ai ales o, trebue să ducă la politică. Un coleg mi-a spus pe atunci despre lucrarea mea „Logica concretă" că, în fond, aceasta n'ar fi decât politică—şi anume, ca organizaţie a ştiinţelor. Şi „Sinuciderea" este o filosofie a istoriei. Această carte cuprinde, ca într'o anticipare simbolică, toată esenţa şi ştiinţa mea."

După obiceiul meu, citisem această carte curioasă mai mult pentru a cunoaşte pe autor, decât pentru a mă lămuri asupra problemelor puse de dânsul; pentru autor, tema sinuciderii n'a fost decât un pretext. L-am întrebat acum despre isvoarele acestor cercetări.

„Aveam şapte ani", reîncepu Masaryk, căruia îi place să se reîntoarcă mereu la vremea tinereţii, rămasă în urmă cu şaptezeci şi cinci de ani. „Auzisem atunci că un argat s'ar fi spânzurat de uşa grajdului. Un rândaş de cai: nu l-am cunoscut, nici nu ştiam motivul sinuciderii sale şi nu l-am văzut spânzurat. Aceasta s'a întâmplat pe moşia împărătească, unde slujea tatăl meu. De-atunci n'am mai intrat niciodată în grajd, n'am trecut prin uşa aceea: era *tabu* şi n'am mai vorbit cu nimeni despre aceasta. Cum e cu putinţă ca un om să părăsească viaţa din propria sa voinţă, să se spânzure? Această problemă m'a urmărit neîncetat. Pe vremea aceea citisem şi cartea unui moralist catolic, care istorisea întâmplări despre morţi aparente. Şi am găsit acolo cazul unui om care s'a trezit din letargie şi s'a spânzurat de sicriu cu cămaşa sa de mort — iar altul a rămas în viaţă, hrănindu-se cu tot felul de mici vietăţi ce cădeau în cavou, prin

fereastră, şi lingând pereţii umezi: aşa a trăit până la înmormântarea următoare, când a fost găsit şi salvat. Această dorinţă de viaţă îmi era simpatică (dar nu şi felul de alimentaţie al acestui îngropat de viu, însetat de viaţă). Sinuciderea îmi părea ceva absolut nefiresc, neomenesc. Iată în ce chip sinuciderea devenise pentru mine problema cea mare. Pe când eram încă băiat, am analizat oamenii cari se tânguiau din cauza vieţii. Mai târziu, am descoperit cât de plină e literatura de asemenea lucruri."

— Un băiat care analizează? întrebai eu; şi care totuş, după două generaţii, îşi mai aminteşte de satul său şi de natură?

Astfel de obiecţiuni, pe cari le aduci numai de formă, spre a provoca pe cineva, pot scoate minunat la iveală adevăratul caracter al omului; numai acela care poate avea deplină încredere în sine, rămâne nemişcat în asemenea momente. Masaryk, care s'a analizat singur o viaţă întreagă, n'a fost surprins nici de tonul, nici de întrebarea ce i-am pus-o.

„Sunt un om cu totul obiectiv, răspunse el liniştit. De-aceea sunt teist, contra sinuciderii, contra psihozei. Oamenii moderni, Schopenhauer, Nietzsche de exemplu, sunt prea subiectivi şi, deci, pesimişti şi demenţi. Ca să-mi dau mai bine seama de aceasta, am vizitat ospicii de nebuni, am audiat chiar timp de două semestre cursurile de anatomie şi psihologie, pentru ca să înţeleg mai bine cărţile de medicină precum şi chestiunile de psihologie fiziologică. Primitivul e pierdut în lumea exterioară şi se gândeşte prea puţin la el însuş. Şi eu am ceva din aceasta. Nu sunt orăşan. Chiar dacă analizez, rămân în toată firea şi nu mă las molipsit de paloarea gândurilor."

De data aceasta, am fost totuş puţin consternat. Extraordinarul nu residă nici aci în cuvinte, ci în faptul că ele pornesc dela un analist hotărît — şi ele dovedesc din nou cum totul l-a împins pe acest gânditor spre acţiune.

„La fel e şi cu Rusia — continuă el pe neaşteptate. Acolo poporul mai e primitiv, deci obiectiv; intelectualii s'au europenizat prea repede, au devenit subiectivi; Dostoiewsky, de pildă, e subiectiv şi, pe lângă aceasta, bolnav. Şi cei primitivi pot fi atinşi de alienaţie mintală, şi sălbatecul şi vânătorul, dar cu totul altfel decât orăşanul modern, instruit, cultivat; acesta devine psihopat mai cu seamă din cauza necurmatei frământări lăuntrice, a continuei preocupări de sine însuş."

Am revenit la problema sinuciderii şi l-am întrebat de felul cum au decurs mai departe cercetările sale.

„Aceasta e în legătură cu Dostoiewsky, povesti el. In anul 1882, venise la mine, la Viena, un tânăr student rus; eu eram docent şi pe dânsul îl interesa filosofia; îmi vorbi de Dostoiewsky, care murise cu un an în urmă. După aceasta, m'am perfecţionat în limba rusă şi, timp de câţiva ani, am citit toate scrierile lui. Pe mine, obiectivistul, m'a interesat subiectivistul acesta bolnăvicios. Dostoiewsky simţea nevoia să nu provoace pe omul viitorului, ci să-l descrie în mod positiv; încercarea a eşuat cu totul. Faust a avut influenţă asupra lui. In Alioşa, el arată pe omul viitorului, o nălucă lipsită de sânge. Prin Dostoiewsky, am început să înţeleg pe ucigaşul filosofic — omorul ca antiteză a sinuciderii, obiectivismul contra subiectivismului; crima şi sinuciderea, ca două moduri contrare de judecare şi condamnare a lumii şi a omului. L-am analizat pe Dostoiewsky, pentrucă el este cea mai puternică expresie a anarhiei şi imperfecţiunii epocii noastre. Lupta lui pentru biserica sa—şi cu dânsa, cu călugărul. Eu întrevăd doi poli: Ce pot face eu aproapelui, semenului meu? Pot să-l iubesc sau să-l urăsc şi chiar să-l ucid. Şi mie? Şi pe mine mă pot iubi sau să mă sinucid. Sinucigaşul e subiectivist, ucigaşul e obiectivist; nici unul nici celalt nu e legat de Dumnezeu. Am găsit asasini şi la Goethe; Faust devine ucigaş; Goethe n'a observat îndeajuns această problemă. La Musset, ea e mai amănunţit tratată; omul cultivat e desesperat, se îndoeşte de sine şi vrea să devină obiectiv: Rolla e reţinut numai de crucea de pe pieptul iubitei sale, tocmai când vrea să lovească."

In astfel de momente, glasul său scade şi privirea sa e îndreptată în sus, într'un fel neobişnuit. Incă în anii precedenţi, am observat că-l ocoleşte pe Goethe şi am crezut că întrevăd o oarecare înstrăinare, pe care n'o putea sau nu vroia s'o stăpânească. M'am decis să-l provoc în această privinţă şi l-am întrebat de ce a scos în evidenţă, în Faust, problema ucigaşului, ce are o însemnătate atât de mică în această operă. Potrivit felului său, el atacă îndată întreaga problemă:

„Goethe a fost învăţătorul meu, pe lângă Platon şi alţii. Incă din gimnaziu m'am apropiat de Goethe; neavând destui bani ca să-mi procur toate operele lui, mi-am cumpărat la început poeziile. Şi astfel, l-am văzut cizelând limba, după cum Michel Angelo dăltuia blocul de marmoră, scoţând la iveală statuia. Ce-a făcut el din limba germană! Ea nu e

doar armonioasă, și melodioasă ca acea italiană. Dar iată că vine făurarul limbii, cântărețul, și o face mlădioasă, sonoră." Și Masaryk citează acum câteva exemple din „Cântărețul", din „Pescarul". — „Și pe urmă, când am avut bani, mi-am cumpărat ediția în șase volume duble și am citit totul".

— Și când a început critica?

„Studiul literaturii germane l-am început cu Lessing și prin el am căpătat spiritul critic.

„Dacă îl combat pe Goethe, mă combat pe mine însumi—și, în această luptă, Goethe mă poate ajuta. Văd măreția lui, strădiunța lui pentru adevăr în viață și gândire, dar nu închid ochii în fața slăbiciunilor lui; nu ignorez că, pentru el, devine problemă ceea ce nu este problemă. Din cauza egoismului său, el n'a putut pătrunde până la simplul adevăr în cele mai importante întrebări ale vieții; dar are curajul să recunoască aceasta. El n'a putut să arate cum Faust face din cele două suflete ale sale unul singur. Această armonie nu i-a reușit lui Faust, celui cu ochii deschiși; abia acel care orbește, zărește adevărul. Și astfel, autorul care a descris epoca noastră atât de desbinată, atât de sfâșiată înlăuntrul ei, este el însuș lipsit de unitate, tocmai fiindcă este sincer, veridic. Vedeți doar, la Faust, cum a fost el salvat dela sinucidere, numai prin amintirea religiei sale din copilărie; un timp oarecare, Gretchen îl ajută să iasă din obsesia lui subiectivistă; și când recade în obiectivism, el ucide în mod nepremeditat pe fratele lui Gretchen. Dostoiewsky analizează omorul cu premeditare; sinuciderea, n'o tratează așa de sistematic. Nici Goethe, nici Dostoiewsky

n'au înțeles îndeajuns problema fundamentală a epocii noastre de tranziție. Dostoiewsky a avut înaintea sa lumea rusească și în special revoluția — el a văzut multe, dar n'a văzut totul."

— Mă gândeam, obiectai eu, că Goethe ar fi putut să vă servească de conducător tocmai d-vs., căci cine altul a descris ca dânsul evoluția dela gândire la acțiune și cine a trăit-o în ambele direcții ca dânsul!

Masaryk abandonase imediat ideea lui și o urmase pe a mea. „Școala lui Goethe în domeniul acțiunii, spuse el, a fost curtea cea mică a prințului și slujbașii săi; aceasta i-a folosit, dar numai până la un anumit grad. In al doilea Faust, el devine politician, dar în practică rămâne supra-omul cel vechiu: el domnește, el ordonă. Are planuri mari și disprețuește tot ce e mic și neînsemnat. In acelaș timp, se străduește să rămână sănătos. Pentru mine s'a pus chestiunea: cum descrie el secolul nostru; e o mare epocă de tranziție: nu avem liniște, nu avem o concepție despre lume, bine delimitată și unificatoare, precum isbutise s'o aibă Evul-Mediu în perioada sa cea mai bună. Era nouă începe, în privința religioasă, cu criticismul Reformei, cu revoluția împotriva Bisericii care este, alături de Stat, o mare organizație a societății; revoluția politică vine pe urmă: acea franceză continuă pe Huss, Luther și Calvin. Revoluției franceze îi urmează pretutindeni revoluții mai mici. Astăzi revolta, stârnirea răscoalelor, a devenit pentru mulți oameni o manieră, o afacere. Chestiunea este să aflăm în ce măsură a isbutit Goethe nu numai să descrie tranziția și profunda revoluție sufletească — ci s'o și biruiască,

s'o depăşească. In propria sa viaţă: în ce măsură a găsit el unitatea către care năzuia. Aceasta este întrebarea mea, în căutarea filosofică a armoniei dintre teorie şi practică. Pe omul armonios al viitorului — Goethe nu mi l-a descris."

IV. DE CE LUPTĂM PENTRU ADEVĂR

Afară, paşii celor două santinele măsoară necontenit faţada castelului; fiecare are o jumătate înaintea sa şi, când se întoarce, se aude un scârţâit uşor. Cu greu mă pot obişnui cu aceste umbre; simţimântul de a fi păzit a stârnit în mine, aci şi în alte împrejurări asemănătoare, în loc de un sentiment de siguranţă, un fel de nelinişte apăsătoare. Chipiul uşor aplecat într'o parte, al acestor legionari — (erau din aceştia în trei armate străine şi, de aceea, ca amintire, garda castelului are trei uniforme) — felul tăcut şi degajat al umbletului lor, îi fac destul de simpatici, dar totuş ei rămân paznici. Izolarea şi liniştea acestei mari clădiri locuite de puţini oameni, lipsa oricărui sgomot caracteristic centrelor urbane, da, căci aproape niciodată nu răsună roţile unei trăsuri sau motorul unui automobil — toate acestea accentuează în mine un simţimânt ciudat, mai ales în toiul nopţii, când privesc afară, din camera cea mare din turn, căutând umbrele santinelelor; mi se pare atunci că mă aflu pe o insulă romantică, unde îşi dau întâlnire nişte spirite bizare ca să discute chestiuni şi mai bizare, păzite de forţa Statului care le tolerează, dar nu le îngăduie cu niciun preţ să părăsească insula.

Bărbatul în jurul căruia se țese această legendă, a intervenit și a luptat deseori, în tinerețea sa, în favoarea unor oameni cari au fost supravegheați de forța Statului și ținuți prizonieri în acelaș mod ce mi fusese sugerat azi de viziunea acestui castel păzit de santinele. Acum, el însuș e Statul — dar pe atunci el era Adevărul. Oare inima lui s'a menținut în realitate atât de tânără, iar spiritul său e atât de incoruptibil, încât misiunea bătrânului se încadrează perfect cu aceea a tânărului? Nu era încă momentul să cercetez aceasta. Dacă am afla mai întâi ce gândește el astăzi despre luptele acelea, cari l-au făcut cunoscut dincolo de hotarele țării sale, pe când era încă în floarea vârstei — am ști atunci destul de multe despre unitatea sau metamorfoza caracterului său.

— In toate luptele d-vs. pentru adevăr, începui eu, putem recunoaște pe amicul poporului, pe care mulțimea îl persecută totuș ca pe un dușman al poporului. V'ați amintit câteodată de anumite piese ale lui Ibsen?

„Pentru mine, el era prea cerebral, răspunse Masaryk; Björnson mă mișca mai mult.

— Aceşti eroi dramatici, spusei, devin martiri, dar pentru d-vs. nu-mi pot închipui vreun țel pe un astfel de fond.

El făcu o mutră acră, adică își încreți puțin fruntea și, în acelaș timp, făcu cu degetele sale lungi un gest de înlăturare:

„In politică, martirajul e prea deseori falş! Patriotul necăjit și amărît e inutil."

— Pe de altă parte, continuai eu, refuzați totdeauna să recunoașteți că v'ați aruncat cu ardoare în lupta stârnită de afacerea manuscriselor, sau în procesele politice. Prin urmare, dacă alții v'au împins la aceasta — căci trebuia să lupte cineva pentru adevăr sau pentru acuzații nevinovați — de ce ați fost tocmai d-vs. acela?

„Eu n'am căutat lupta, spuse el nemișcat și ferm. Iată cum s'a întâmplat. La Viena, un Danez a făcut niște experiențe de hipnotism. In chestiunea aceasta, citisem pe un bătrân autor englez. Studenții cehi din Viena m'au rugat să țin o conferință la asociația lor. Am conferențiat; textul a fost transcris și publicat la Praga, într'o culegere de conferințe. Tocmai atunci s'a înființat Universitatea cehă. Un filolog, un istoric și un muzicograf citesc lucrarea mea și mă propun Universității; astfel, devin profesor la Praga. Totul îmi este străin acolo, nu cunosc pe nimeni, sunt ca un om gol printre spini. Colegii se cunoșteau între ei dela școală, frecventau aceleași cafenele, etc. Eu, trebuia abia să mă acomodez. Mă interesa să știu cum va merge cu Universitatea cea nouă. Am sfătuit să se fondeze o revistă de critică; idealul meu era o știință pozitivă, împotriva amatorilor și diletanților. Impreună cu alți patru redactori, am înființat „Atheneum". In numărul al doilea, un tehnician a publicat un articol distrugător împotriva altuia. Articolul făcu mare vâlvă: cum poate cineva să trateze astfel pe un vechiu fruntaș al tehnicei! Așa a început lupta. Nu-i vorbă, am făcut greșeli; n'am cunoscut oamenii și deaceea n'am ținut seama de nimic. Aceasta era o greșală de tactică. Așa am lovit pretutindeni și am trebuit apoi să mă apăr. Dacă nu veneam la Praga, ci la o universitate germană, aș fi scris acolo numai cărțile mele. Aci am căpătat îndată faima unui revoluționar literar; chiar elevii mei m'au considerat de-

seori ca atare; ei au scris că vreau să dobor idolii."

— Astfel de confuzii şi răstălmăciri nu-mi sunt străine, intervenii eu. Dacă în expunerile noastre căutăm să facem oameni din semi-zei, oamenii se simt jigniţi, în loc să fie mândri de noii lor colegi.

„Şi aci erau rareori zei, ci prea adesea numai frazeologie naţionalistă, continuă el. Aceasta s'a putut vedea foarte bine cu prilejul manuscriselor falşificate. Au vrut să arate Germanilor că şi noi, Cehii, avem ceva cam în felul Cântecului Nibelungilor. Am văzut că e la mijloc o minciună şi eu nu puteam minţi împreună cu alţii. Am recunoscut falşul. Erau cântece pur romantice, moderne."

— Goethe a tradus una din ele.

„Da, întrerupse el cu însufleţire. El a ales înadevăr ca un mare artist: era un frumos cântec popular, preluat din ruseşte. In ce priveşte partea linguistică a acelei certe, am înţeles-o prea puţin", — şi el loveşte mereu cu arătătorul drept în palma stângă, caşicum ar fi vrut să plivească greşelile. „Dar bunul profesor de limba cehă a compus gramatica veche după adevărate manuscrise vechi şi a găsit că falşificatorii nu cunoşteau limba cehă cea veche. Aceasta a fost hotărîtor".

— Şi d-vs v'aţi lăsat condus de aceeaşi impresie?

„Analizând epopeea, am recunoscut în ea stilul concis al epocii moderne; am văzut că nu putea fi vorba de o epopee antică: era mai curând o telegramă decât naiva prolixitate a vechilor epopei. De altfel, din punct de vedere sociologic, mă îndoiam asupra vechilor orânduiri sociale arătate acolo. Dovezile hotărîtoare erau gramatica şi pasagiile vădit împrumutate din isvoare străine, precum s'a dovedit cu cântecul popular rusesc pomenit mai sus şi care, în timpul falşificărilor, se afla într'o ediţie rusească, cunoscută şi la Praga. Eram necăjit că trebuia să facem paradă cu falşificările — eram necăjit pur şi simplu. Adversarii ne numeau oameni fără patrie — câteva glasuri s'au ridicat, susţinând chiar că n'ar trebui să arătăm Germanilor slăbiciunile noastre, iar alţii s'au consolat cu gândul că şi în alte părţi au fost săvârşite asemenea falşuri (falşificarea cântecelor lui Ossian, ş. a.) Din cauza acestui scandal, „Atheneum" a decăzut mai mult sau mai puţin. Mulţi patrioţi au anulat abonamentul. Aceasta m'a costat pe-atunci destui bani."

— Oare şi chestia Evreului Hilsner se datoreşte unei întâmplări?

„In Boemia s'a găsit o fată moartă, povesti el, tăiată la gât; aşa dar: omor ritual. Justiţia a şi intrat în acţiune şi înclină spre credinţa într'un omor ritual. Cunoşteam o lucrare foarte bună a lui Strach, profesor berlinez, care dovedise de mult stupiditatea acestei credinţe. Pentru mine, chestiunea era limpede. Dar nu vedeam niciun motiv să intervin, mai ales că toată afacerea era condusă de antisemiţii germani, dela Viena. Şi iată că soseşte dela Viena un fost elev al meu, scriitorul Münz: „Cum puteţi răbda să se întâmple aşa ceva! Trebue să porniţi la luptă!" Fireşte, am răspuns: „nu!" şi că sunt ocupat cu alte lucruri. Şi citesc apoi rapoartele, cu de-amănuntul; citesc totul şi văd ceea ce ştiam dinainte. Am adus câţiva medici şi s'a putut dovedi că în cadavru se mai afla destul sânge. Invăţasem odată puţină

anatomie şi am putut deci să mă descurc şi în chestiuni de medicină legală. Şi mă apuc să scriu o broşură, nu atât pentru Evreul acuzat pe nedrept, ci mai mult împotriva ignoranţei şi minciunilor antisemitismului — fără să mă gândesc la urmări. Şi iată că dracul şi-a băgat coada: „Masaryk e vândut Jidanilor!“ Trebue să mă apăr, să spun b. c. d., tot alfabetul până la sfârşit. Mereu alte atacuri. Ca totdeauna, şi aci am fost tras în luptă. Gândirea mea este *eo ipso* practică; pentru mine, teoria şi practica sunt ca inspiraţia şi expiraţia. Aceasta a spus-o Goethe într'un fel atât de frumos. Şi pentrucă nu sunt numai teoretician, oamenii aceştia au venit să-mi ceară ajutor. Domnul Münz ştia aceasta. Dacă aş fi fost numai un cărturar, el n'ar fi venit la mine.“

— Şi n'aţi făcut nimic împotriva calomniei că aţi fost cumpărat?

El râse: „Am scris că, din păcate, n'am primit enorma sumă de bani de care se spune că mi-ar fi dat-o Evreii, pentru a interveni în favoarea Evreului acela; cutărui supra-patriot i-am spus că voi clădi un ospiciu de nebuni cu banii aceia. Svonul acesta se răspândise într'atât, că tatăl meu, care venise în vizită la Praga, se învârti în jurul meu câteva zile până când, în cele din urmă, l-am chestionat şi el s'a decis să-mi spună ce are pe inimă: „Ai căpătat doar atâţia bani, ai putea să-mi dai şi mie odată, aşa, vreo mie de coroane!“

— Dar studenţii d-vs. nu v'au luat apărarea?

„O parte. Ceilalţi erau instigaţi. Au avut loc şi unele scene. Odată — probabil că scrisesem iar vreun articol sau aşa ceva — găsesc sala cea mare de cursuri arhiplină; mulţi dintre auditori nici nu erau studenţi; ei strigau: „Hilsner! Bani! Jidane!“ Mă duc la tablă şi scriu cu creta: Acela care spune despre mine că aş fi mituit, e un mincinos ordinar! Aceasta avu efect: — o simţitoare surdină pe aparatul de urlat. Şi iată că cobor de pe catedră, trec întâi prin mijlocul sălii, apoi ocolesc întreaga sală, aşteptându-mă la orice — dar şi aceasta avu efect: au tăcut cu toţii.“

El râse cu satisfacţie, caşicum şi-ar fi amintit de o farsă reuşită.

— Astăzi râdeţi, i-am spus, dar în memoriile voastre scrieţi: „Astăzi nu mă mai necăjesc!“ Ce trebue să facem, dacă suntem calomniaţi în propria noastră ţară şi dacă, la urmă, tot ne supărăm şi ne irităm?

„Aceasta depinde de Constituţie, spuse el şi se uită la mine cu o privire ascuţită, amuzat. Hume n'a răspuns niciodată la critici şi calomnii: aceasta e singura metodă. Dacă eram ceva mai corpolent — Hume avea un *embonpoint* respectabil — aş fi făcut la fel. Dar eu sunt mai subţirel, mai nervos şi iritabil. Şi d-vs. păreţi la fel. Câteodată, răspundeam. Dacă mi se aducea vreo obiecţiune serioasă, disputam împotrivă-i; dar dacă era vorba de prostii şi neadevăruri, îmi băteam joc de ele. In parlamentul din Viena, când adversarul meu german m'a numit „înalt-trădător“, el a fost nevoit să-şi retragă cuvântul; toţi deputaţii erau de partea mea. Tot la Viena, am fost denunţat că aş fi împotriva filosofiei germane, ceea ce e adevărat într'un anumit sens — căci prelegerea mea de debut era îndreptată contra lui Kant. Şi am mai fost odată denunţat la Viena că, prin prelegerile

mele, corup tineretul. Odată, am fost acuzat şi de preoţi, pentru o prostie... nu mai ştiu despre ce era vorba." El caută să-şi aducă aminte.

— Se spunea că i-aţi numit pe preoţi „denunţători plătiţi" şi de-aceea vreo trei sute au reclamat împotriva d-vs.

Deodată, el şi-a adus aminte şi mă întrerupse cu vioiciune; „Ştiu acum: iscoade! I-am numit iscoade. Ştiam dela studenţii mei că unii caticheţi au depus tot felul de plângeri împotriva mea. De-aceea am spus odată, ocazional, că aceşti catticheţi presteazä la şcoală servicii de spionaj; prin aceasta, am ofensat cel mult clasa bisericească, dar nicidecum religia. Ei au luat aceasta ca pretext, pentru a mă putea scoate din Universitate, fiindcă stricam tineretul. Natural, am fost achitat."

— Natural? l-am întrebat. Oare n'au fost arşi unii preoţi cehi din cauza unor adevăruri asemănătoare? Şi chiar în vremea noastră nu sunt ucişi mereu astfel de căutători ai adevărului, cari au jignit, ca şi d-vs., ambiţia naţională? Iată de ce vă întreb dacă aţi găsit, în istoria ţării voastre sau în altă parte, exemple cari v'au susţinut şi v'au înălţat.

„Se poate că Hus îmi impune — şi chiar Zizka, conducătorul Husiţilor, cu toate violenţele lui. Pe Chelcicky, pe Comenius şi metoda lui politică, i-am preţuit în mod deosebit. Pe lângă aceştia, Dobrovsky, Havlicek... Toţi au avut de luptat."

— Şi Lincoln? l-am întrebat, căci în mintea mea l-am asemuit de mult pe Masaryk cu această figură, cea mai frumoasă din istoria lumii noui. Dar el clătină numai din cap; rămase pe gânduri, apoi chipul i se lumină deodată şi el dădu acest răspuns neaşteptat:

„Platon! Platon era un fel de model: teoreticianul şi practicianul. A fost vândut ca sclav! Era în Sicilia, unde a încercat să aplice în ţara lui Dion ideile sale. Dar nu i-a mers bine. Lincoln? Da—căci am învăţat mult dela America, dela forma democraţiei sale, dela literatura şi întreaga ei civilizaţie şi viaţă culturală. Europenii au înadevăr mult de învăţat şi dela America.

Am schimbat direcţia, din Sicilia şi America spre Croaţia, căci vroiam să-l aduc la procesul dela Agram, unde lupta lui pentru adevăr s'a impus pentru întâia oară în politica mondială.

— Pe atunci aţi fost în vârstă de aproape şaizeci de ani, spusei eu; ca deputat, aţi dobândit o mare experienţă şi aveaţi în faţa d-vs. nişte documente falşificate, cari nu prezentau numai un interes istoric, ci erau actuale într'un grad foarte înalt. Oare, în cazul acesta special, n'aţi pornit la luptă mai spontan şi cu mai multă pasiune decât în cazurile precedente?

„Nici nu mi-ar fi trecut prin gând să intervin. Am citit în ziare despre procesul de înaltă trădare contra Croaţilor şi Sârbilor. Pe câţiva îi cunoşteam. Atunci, vine din Agram unul din foştii mei elevi: „Domnule profesor, trebue să interveniţi. Nu mai merge aşa!" Aceasta nu prea îmi convenea: trebuia să mă duc la Agram; atâtea greutăţi şi pierdere de timp. M'am împotrivit. Nu mă duc! Dar solicitatorul meu nu mă slăbeşte — şi mă duc. M'am dus acolo fără nicio grijă: dela cea dintâi privire, am recunoscut că documentele erau falşe."

— Dar după ce aţi recunoscut, de vreme ce un învăţat experimentat ca Friedjung s'a lăsat înşelat? Oare bănuiala nu v'a fost su-

gerată de sentimentele voastre anti-austriace?

„De loc. Numai de scrisul neîndemânatec. Documentul a fost transcris cu litere mari de către un zețar, pentru a fi fotografiat. Am recunoscut imediat înșelăciunea, după fotografie. Dar acum trebuia să caut dovezi. De-obiceiu, verificăm pe urmă ceea ce presupunem dinainte că ar fi adevărat. Și verificarea a reușit de minune."

— Dar cum se face că domnii dela Ballplatz v'au lăsat să lucrați în mod atât de fățiș?

Amuzat, el își rotește privirea: „Neglijență austriacă, superficialitate, curteni lingușitori! Un filfison, cum e contele Berchtold! Nici nu face să te superi din cauza lui. Insă turbam de necaz că o Mare-Putere s'a putut purta astfel față de o țară mică. Nici măcar câinii cei mari nu se năpustesc așa asupra celor mici. Mă durea faptul că se poate minți în așa fel. Am plecat la proces, la Agram; mi-am putut exercita influența; m'am dus și la Belgrad de câteva ori: am lucrat pe față; ca supus austriac și deputat, m'am prezentat ambasadorului austro-ungar și m'am sfătuit cu primul ministru sârb și funcționarii săi. In Prusia, aceasta n'ar fi fost cu putință. Și nu m'am lăsat, până ce n'am pus mâna pe *corpus delicti* pe originalul falșificat. Acesta se potrivea cu găurile cuielor dela ușa ambasadei austriace din Belgrad, de care a fost fixat pentru a fi fotografiat. In fața unui argument atât de palpabil, acuzații au trebuit să fie eliberați. Mă și amuza grozav că am putut să-i înfund astfel pe diplomații austriaci. In acelaș timp, începuse lupta practică împotriva Austriei. Ah, Dumnezeule! — pe nedrept își închipuie oamenii că o astfel de luptă e eroică, foarte eroică! Nicidecum! O faci, tocmai pentrucă trebue s'o faci."

V. INTRE POPOR ȘI OMENIRE

Aveam, deci, aci, flamura roșie: Austria cea veche! Ceea ce trebuia să am acum în vedere, era ca nu cumva să despart sentimentele naționale ale acestui European de cele general-umane ale acestui Slovac și să nu le fixez în definiții, ci să caut să le înțeleg tocmai în convietuirea lor organică. Cum se poate menține un om cu o vastă cultură europeană, la postul de reprezentant al micii sale națiuni? Cum s'a desvoltat într'însul opoziția față de Germani și cât de departe a ajuns ea? Citisem aceste frumoase fraze ale lui: „O anumită timiditate și pudoare mă împiedică să rostesc cuvinte ca „patrie" și „popor". Nu mă proclam patriot și nu strig că celălalt ar fi un trădător de patrie". Deaceea, în ziua următoare, am pătruns de-adreptul *in medias res* și începui:

— Mi se pare că, abia după ce ați devenit un învățat de cultură europeană, ați cunoscut mai de aproape poporul vostru — sau, cel puțin, ați început să-l analizați abia după alte popoare: asemenea unui bărbat care se întoarce acasă târziu, după o lungă călătorie prin lume, caută o femeie și o găsește. Aceasta n'a fost oare un avantaj?

„Nu sunt naționalist, replică Masaryk, în sensul partidelor radical-naționaliste de astăzi.

Fireşte, sunt născut Ceh, doar nu-mi pot schimba origina; dar şi Germanul e născut ca atare. De ce aş fi din capul locului împotriva lui? Dacă el mă atacă în mod duşmănos, atunci trebue să fiu contra lui. Patriotismul meu este pozitiv. E foarte uşor să predici ura contra defectelor străine. Mai greu e să le cunoşti pe ale tale proprii, să le critici, să le îndrepţi. Patriotul de baştină nu defaimă numai celelalte naţiuni, ci şi pe proprii săi conaţionali, dacă ei sunt de altă părere decât a lui. Şi sunt doar pretutindeni o mulţime de patrioţi cari fac afaceri bune cu ajutorul patriotismului."

— De-aceea, când eraţi de patruzeci de ani, aţi lucrat pentru reconcilierea Cehilor şi Austriacilor? întrebai eu. Aţi făcut aceasta dintr'un sentiment pur uman sau era numai o activitate politică?

„In anii mei tineri n'am fost radical, nici măcar în direcţie naţională şi politică, spuse el; abia la bătrâneţe am devenit politiceşte mai radical. Radicalismul radicalilor noştri îmi apărea adesea prea sec, prea superficial. Ca deputat, am putut observa la Viena „mocirla" dela Curte şi atotputernica aristocraţie! Inchipuiţi-vă că moştenitorul tronului a recurs la sinucidere! Şi asupra acestei sinucideri am meditat destul de mult. Ce putea să se întâmple mai mult? Şi relaţiile dintre împărat şi împărăteasă! Şi cum trăiau toate aceste rude ale împăratului! Am observat cu atenţie Curtea, fără să par suspect, şi am aflat multe; am auzit unele lucruri chiar din anturajul împăratului Fiecare cunoştea istoriile scandaloase şi le povestea mai departe: dar aceasta nu-mi era de-ajuns. Am băgat de seamă, de pildă, cum erau numiţi miniştrii;

şi ce fel de oameni erau ei! In această privinţă, Prusienii erau totuş cu mai multă judecată; nu e nevoie să mai accentuez că am observat cu atenţie şi Germania, că am studiat-o, căci ea se folosea de Austria pentru scopurile ei. Am petrecut mulţi ani la Viena, ca student şi docent, am trăit un an la Lipsca şi am vizitat deseori Germania. Pe Habsburgi — da, cred că pe aceştia nu i-am agreat de loc."

— Prin urmare, prezentul în plină decadenţă al Habsburgilor v'a explicat brutalităţile trecutului lor?

„Câteva dinastii din Germania şi-au câştigat totuş oarecari merite în domeniul culturii; Habsburgii însă, ne-au fost totdeauna străini şi chiar ostili din punct de vedere politic şi cultural. Ştiţi de ce am desfiinţat titlurile de nobleţă în Statul cel nou? In urmă cu trei sute de ani, după bătalia de pe Muntele Alb, Habsburgii au confiscat trei sferturi din pământul ce aparţinea celor cari erau împotriva dinastiei şi l-au împărţit din nou unor străini veniţi din toate ţările lumii. Boemii Cehii şi Germanii opoziţionişti au fost decapitaţi; multă vreme, capetele au fost lăsate să putrezească acolo, pe podul turnului lui Carol, spre înfricoşarea oamenilor. De câteori trec peste podul acesta, îmi apar în închipuire capetele acelea oribile de morţi. Pe atunci a fost alungat şi Comenius; 30.000 de familii, deci vreo 150.000 de oameni au fost isgoniţi; aceştia au luat drumul Saxoniei, Prusiei, până în America; au plecat, fireşte, cei mai buni, căci cei slabi s'au supus, ca totdeauna."

— Toate acestea nu sunt cunoscute în Germania, spusei. Dacă aş povesti astăzi, într'o adunare naţională, că ţinutul Brandenburg a

aparţinut Boemiei şi că Königsberg a fost o reşedinţă regală cehă, aş stârni hohote de râs.

„Ia şi compară pe Mommsen, spuse Masaryk. Acesta a scris că ar trebui să li se spargă Cehilor căpăţânile lor tari — iar Eduard von Hartmann zicea că Polonezii trebuesc exterminaţi. Bismarck ştia de ce spunea el că, cine are Boemia, acela e stăpânul Europei." Intr'un fel neobişnuit, Masaryk privi tăcut înaintea sa, apoi spuse cu aerul cel mai prietenos: „Boemia e o ţară frumoasă, pământul e bogat, pădurile sunt bune şi, din vremuri de demult, era mare abundenţă de peşte în apele ei". Fraza aceasta suna ca în poveşti, când regele vorbeşte despre ţara sa. Pe urmă el îşi schimbă poziţia, îşi puse, într'un fel ce-i era caracteristic, degetul cel mare pe nas şi continuă: „Natura ţărilor alpine este, dimpotrivă, săracă. Boemia, Moravia, Silezia, Viena şi o parte din Steiermark: acestea au constituit industria Austriei. In măsura în care industria înseamnă bogăţie, Boemia a fost numită perla Austriei. Şi Cehul era cultivat; înainte de războiu, se aflau printre noi mai puţini analfabeţi decât printre Germanii din Austria. Tradiţie veche. Incă din vremuri mai îndepărtate, străinii se mirau când au văzut cât de bine cunoştea Scriptura o femeie bătrână din Boemia."

— Şi totuş, d-vs. accentuaţi — replicai eu — că nu în numele vechilor regi aţi întemeiat Statul cel nou.

„Cu toate acestea, îmi este plăcut că pot cita pe Sfântul Wenzeslau, pe regele Carol şi pe Podebrad. — Tolstoi, care s'a exprimat deseori pentru democraţie, mi-a spus odată că sub domnia unui ţar — nu mai ştiu care

— un Tolstoi a jucat un rol mare; e doar destul de plăcut să te tragi din oameni cari au însemnat ceva. Dar aceasta n'a fost niciodată *vis motrix* a politicii mele. Mi-am zis că, în prezent, noi merităm să fim liberi, dar în schimb pot cita şi nume ca Hus, Chelcicky, Comenius şi multe altele. Mai ales măreţul început al Reformei! In toate timpurile şi în toate locurile s'au ivit reformatori răzleţi. Dar noi am fost primul popor care, în întregimea lui, a încercat să realizeze Reforma, cu un secol înaintea Germanilor. Aceasta a fost marea ruptură pe care am făcut-o noi în plin Ev-Mediu, tocmai pentrucă a făcut-o un popor întreg. De-aceea au şi fost toţi împotriva noastră: Papa a întreprins contra ereticilor din Boemia o cruciadă, la fel cu aceea contra Islamului. Contra-Reforma, condusă de Habsburgi, a recatolizat cu forţa poporul — şi, pentru Europa, noi am rămas totdeauna eretici. Germanii ne numesc „căpăţânoşii"."

Din felul cadenţat al vorbelor, am recunoscut cât de des trebuia el să fi tratat această problemă — şi de-aceea am căutat să-l scutesc de astădată, aducând vorba, dela Cehii oprimaţi, la înţelegerea pe care el a arătat-o faţă de Evreii oprimaţi.

— Intr'o cuvântare ţinută în parlamentul din Viena, continuai eu, v'aţi exprimat foarte frumos: „Cine are pe Isus drept îndrumător, acela nu poate fi antisemit. Nu pentrucă Isus şi apostolii au fost Evrei sau pentrucă vechiul creştinism cuprindea într'însul foarte mult judaism. Nu! Dacă îl accept pe Isus, nu pot fi antisemit. Sau una, sau alta!"

— N'aţi găsit niciodată antisemiţi sinceri, adânc convinşi?

„Da, spuse el cu însufleţire : am găsit un Evreu ! Acesta era cel mai pur antisemit. Vorbea de nedesăvârşirea Vechiului Testament, de însuşirile rele ale rasei sale şi arăta că judaismul ar trebui depăşit şi înfrânt din punct de vedere cultural."

— Şi ce-aţi crezut d-vs despre aceasta?

„Prostii... Eu cred în Isus care, ca Evreu, n'a venit să distrugă Vechiul Testament, ci să-l împlinească, biruindu-se pe sine. Evreii s'au menţinut vreme atât de îndelungată, pentrucă erau în minoritate: aceasta este, foarte adesea, mai energică şi mai bună decât majoritatea. Ca şi Parsii din India, închişi, persecutaţi, totdeauna în gardă, Evreul trebue să devină mai inteligent, cel puţin mai iscusit. El a fost forţat, împins spre o viaţă economică unilaterală: ce-i mai rămase oare! Statul nu vroia să-i acorde aşa numitele posturi şi situaţii mari. La Viena, am dat lecţii fiului unui bancher evreu; când a devenit mare, a făcut armată cu termen redus şi vroia să devină neapărat ofiţer; am văzut cum i s'a refuzat aceasta de repetate ori şi cum, în cele din urmă, un prieten al casei a isbutit pe lângă Franz Iosef, la o partidă de cărţi, să realizeze imposibilul pentru acest băiat."

— Nu-i socotiţi mai deştepţi pe sionişti?— întrebai eu; aceştia renunţă la asemenea onoare şi preferă să-şi clădească o ţară proprie.

„Frumos, dar greu de realizat, spuse el. Am vizitat coloniile şi am urmărit activitatea lor plină de sacrificii. Ei sunt prea puţini faţă de Arabi. Ce s'ar întâmpla dacă Englezii n'ar fi acolo? Şi în ce priveşte limba, e greu pentru dânşii."

— Doar nu cumva sunteţi pentru Esperanto?

„Nu, pentru aceasta am învăţat prea multe limbi adevărate."

— Câte?

El începu să numere pe degete. „Natural, limba cehă şi germană, pe urmă franceza, engleza — dar nu m'aş încumeta să public vreun articol în aceste limbi, înainte de a-l fi dat unui Englez sau unui Francez, pentru a fi corectat. Credeam că numai Francezul se exprimă cu atâta fineţă, în sensul tradiţional al limbii sale. La Londra, am văzut că şi Englezul e aşa: se irită, dacă dă de o turnură neenglezească. Nu aşa e şi Americanul. Pot vorbi bine ruseşte, scriu însă mai puţin bine; citesc cu uşurinţă italieneşte, la nevoie pot şi vorbi. In anii tinereţii am învăţat şi ungureşte; polona şi în general limbile slave, le înţeleg foarte bine. Pe lângă acestea, fireşte că cunosc greaca şi latina; am învăţat şi limba sanscrită şi un an cea arabă. Idealul meu era diplomaţia; am vrut să intru la Academia Orientală, seminarul vienez pentru ambasadori. Am observat atunci că acolo erau primiţi cu predilecţie cei nobili. Araba am uitat-o cu totul la şaizeci de ani; numai din când în când îmi revine în minte vreun cuvânt arab. Deunăzi, venise la mine, din Bagdad, o doctoriţă cehă. Nu înseamnă *„ma"* apă? o întrebai eu. In limba arabă sau ungară, nu poţi construi nimic singur, cum face un German când vorbeşte engleza sau cum construeşti din latină cuvinte italieneşti şi aşa mai departe. Limbile acestea orientale nu au nicio legătură cu cele indoeuropene; trebue să-ţi memorezi totul. Mă întreb, de altfel, dacă Englezul nu gândeşte mai liber, mai repede, pentrucă e împovărat de mai puţine limbi."

— In situaţia d-vs. actuală, faceţi mult uz de aceste limbi? —

„Da! Citesc în limbile acestea şi le vorbesc deseori. In timpul războiului nu vorbeam decât franceza, engleza şi rusa. După reîntoarcerea mea, mi s'a întâmplat ceva foarte curios. Mă aflam la un teatru german, la Operă mi se pare; ascult, ascult şi sunt cuprins de un simţimânt ciudat: — abia după îndelungată reflectare, îmi dau seama că e limba germană, pe care n'o vorbisem timp de patru ani. Natural — în genere, limba o auzi vorbită; sensul, semnificaţia cuvintelor devine obişnuinţa cea mai puternică şi de-aceea limba vorbită este atât de importantă şi din punct de vedere politic. Cu totul altceva e limba numai citită, chiar dacă ea e o limbă vie. De-aceea desnaţionalizarea forţată este atât de antipatică şi revoltătoare — abstracţie făcând de chestiunea de drept. In limbile străine, termenii ştiinţifici îmi sunt uşor de înţeles; mai puţin însă expresiile de toate zilele. Când, de pildă, Francezi sau Englezi vin la noi, la vânătoare, îmi compun repede cu ajutorul lexiconului un vocabular zoologic, spre a putea vorbi despre trofeele de vânătoare. Ce mă interesează sărmanele animale!"

In astfel de digresiuni pline de isteţime, el era totdeauna biruitor. Un bărbat care cunoaşte mai multe limbi decît cei mai mulţi oameni de Stat din timpul său — dar pe care iubirea de adevăr îl împinge să mărturisească tocmai ceea ce fiecăruia îi place să tăinuiască. O mare fermitate de caracter, deschide cariera unui om atât de sincer. Deoarece chestiunea limbilor a avut — atât înainte cât şi după înfiinţarea noului Stat — un substrat

politic hotărîtor, căpătând în educaţie o însemnătate atât de mare, l-am întrebat pe Masaryk cum s'a comportat în tinereţea sa faţă de cele două limbi.

„Din copilărie încă, vorbeam ambele limbi, începu el să povestească. Tatăl meu era Slovac, mama mea vorbea germana, fireşte şi ceha, căci se trăgea din părinţi hanaci. Fiind născută la Auspiz, oraş cu populaţie în majoritate germană, ea a urmat la şcoala germană. Rugăciunile le făceam în germană, pentrucă mama avea o carte germană de rugăciuni. Noi, cei trei fraţi, îngenunchiam seara şi ne rugam în germană; după aceea vorbeam iarăş în limba cehă. Fratele meu mai mic, care trăia printre Germani, îmi scria în germană; eu îi răspundeam în cehă, dar niciodată nu vorbeam cu el în germană. Câteva luni, am urmat la şcoala primară germană, apoi am trecut la acea cehă; toate celelalte şcoli erau germane. De timpuriu, am făcut comparaţia limbilor. In gimnaziu, am ajuns curând la Lessing, Goethe, Herder, Shakespeare şi Byron (aceştia din urmă întâi în traducere germană) şi aşa mai departe, până la literatura universală. Literatura slavă am cunoscut-o ceva mai târziu; îmi plăceau Krasinski şi Mickiewici şi, mai târziu, Ruşii cu renume mondial. Apoi, scriitorii italieni şi alţii. Prima carte franceză pe care am citit-o în întregime, era o traducere franceză a lui Don Quijote. Fireşte că am urmărit şi literatura noastră şi am comparat-o cu marile spirite eroice. Literatura universală era pentru mine un firmament semănat cu stele: — numai una, două stele mari nu ar putea alcătui covârşitorul firmament, despre care Kant a vorbit atât de frumos. Incă pe atunci am văzut

lămurit că problema egalităţii drepturilor politice ale poporului meu este o chestiune de drept şi nu de literatură. In relaţiile mele sociale, limba mea oficială, ca să zic aşa, era în gimnaziu acea germană; cu camarazii de şcoală vorbeam limba cehă; în asociaţiile muncitorilor cehi mă simţeam ca acasă. La Brünn, noi, elevii cehi, eram mai în vârstă şi mai voinici decât cei germani, deoarece cei mai mulţi dintre noi am pierdut unul sau doi ani cu învăţatul limbii germane — iar eu cu meseria mea. Noi eram deci ştrengari mari; Germanii erau mai mici. Şi făceam multe copilării, ne luam în râs unii pe alţii, şi chiar ne încăeram — dar totdeauna ieşeam învingători, tocmai pentrucă eram mai mari. Astfel am ajuns în mod practic la antiteza naţională; mai întâi prin poveştile copilăreşti — pe urmă, prin citirea ziarelor şi a operelor istorice, am recunoscut în ce constă antiteza naţională. Şi curând am început să mă ocup mai amănunţit cu statistica şi istoria, ca să-mi dau seama mai bine. In felul acesta, am ajuns la politică. Şi Platon a ajuns la politică prin cunoaştere.

„Apoi, la Viena, desigur că elementele oficiale erau germane, dar şi acolo am venit în contact cu conaţionalii mei; un scurt timp, am fost preşedintele asociaţiei studenţilor cehi. Ţineam cu toţii conferinţe şi cântam lied-uri — lucruri inofensive, inocente. Dar cu această ocazie, mi s'a revelat cântecul popular. Nu vă puteţi închipui, în ce măsură simpla realitate a cântecului popular menţine naţionalitatea şi ne face conştienţi de ea. De aci am ajuns la discuţii teoretice, întrebându-mă în ce măsură pot aparţine la două naţiuni. Elisabeth Browning spune că aceasta e posibil.

Pot, cum se zice, să mă acomodez mediului german, englez, francez, rusesc, polonez.“

Rareori putem sesiza mai lămurit simplitatea acestui bărbat, ca în circumstanţele în aparenţă neînsemnate ale tinereţii sale; în fond, aceste circumstanţe au hotărît deja totul sau, cel puţin, ele au destinat acestui spirit un câmp anumit pe care avea să se desvolte. Curând, l-am făcut pe interlocutorul meu să treacă, dela aceste confesiuni ale tinereţii sale, la a treia sursă principală a formaţiunii sale intelectuale, la Rusia, despre a cărei cultură el a scris mai mult decât de oricare alta.

„Rusia m'a interesat foarte mult“, declară el, închizând un ochiu pe jumătate. Când îşi aminteşte de ceva, îi place să strângă puţin un ochiu; când cugetă, îl deschide larg. „La noi domnea o rusofilie naţională: Unchiul cel mare nu ne va sacrifica Austriacilor! Eu n'am cunoscut şi n'am resimţit niciodată aceasta, dar Ruşii şi mai ales Slavii m'au interesat totdeauna. Incă din copilărie, auzisem câteva poveşti despre Cazacii cari au venit în 1849, în Slovacia, împotriva revoluţionarilor. Mai târziu, ca băiat de şcoală, am dat peste un calendar vechiu şi rupt în bucăţi, în care am găsit o relatare despre mânăstirile ruseşti; nu puteam înţelege cum se pot întâmpla minuni într'o ţară necatolică şi, astfel, calendarul acesta a rămas de fapt motivul care avea să mă ducă la o explicaţie cu Rusia! După toate luptele şi scandalurile de cari vorbisem deunăzi, am vrut să mă destind puţin şi, în anul 1887, am pornit spre Rusia; mi-am zis că, acolo, voiu fi lăsat în pace. Am studiat pe Dostoiewsky; pe Tolstoi l-am cunoscut pe-atunci mai puţin. Pentru ca să nu fiu nevoit să citesc toate lucrările

sale, m'am decis să merg la dânsul şi să discut cu el asupra principalelor sale teze etice. La Moscova am fost deseori la el, pe urmă şi la moşia lui. De fapt, ne-am ciorovăit totdeauna cu Tolstoi. Acesta e felul Slavilor : te cerţi ca să discuţi. Teza mea era: am dreptul să mă apăr împotriva celui care mă atacă. Tolstoi propovăduia însă: să nu opunem nicio rezistenţă. Prima oară, mi-a arătat o carte cehă, publicată de Academia rusească : Chelcicky, cel mai mare spirit al Reformei noastre, care voia să înlăture şi Statul şi Biserica, pentrucă amândouă erau violente, autoritare; tocmai de-aceea, Chelcicky a scris contra luptei Husiţilor şi contra războiului. Tolstoi era cu totul uimit că, în secolul al 15-lea, cineva a anticipat una din tezele sale. Omul acela văzuse doar războiul, şi Tolstoi la fel. Apelă deci la mine, ca Ceh, în favoarea tezei sale. Ajungem la argumentele sale, ca să zicem aşa, aritmetice. „In cazul unei invazii a Mongolilor, nu voi opune nicio rezistenţă, spuse el, dacă ei ar ataca Rusia şi ar măcelări oamenii. Dacă nu vor găsi nicio împotrivire, ei nu vor fi întărâtaţi şi nu vor mai ucide. Din punct de vedere practic, aceasta e mai simplu şi mai bine, căci astfel se prăpădesc mai puţini oameni, decât atunci când s'ar opune rezistenţă." Eu am spus: „Ne întâlnim faţă în faţă. Dumneata mă ataci, ca să mă ucizi — şi eu trebue să mă las devorat în tăcere? Unul din noi trebue să cadă; aşa dar, te voi ucide eu pe dumneata şi, într'un caz sau în celălalt, tot cade numai unul singur." El nu înţelegea că întreaga dispoziţie sufletească a unuia care atacă, este alta decât aceea a unuia care se apără. Nici Romain Rolland nu vede aceasta,

şi nici Gandhi, care e destul de confuz şi se referă şi el la Tolstoi. Când văd că sunt în primejdie de a fi ucis, atunci caut să ucid eu pe agresor, dacă nu pot pune mâna pe el şi să-l fac inofensiv.

„Dar Rusia — cu întreaga ei cultură — mă interesa; căutam să mă informez şi asupra forţelor ei militare, etc. In Rusia de-atunci, soldaţii — ofiţerii — jucau un rol vădit însemnat, ceea ce se poate constata, de altfel, din literatura rusă. Am cunoscut literatura politică despre Rusia, pro şi contra, dar vroiam să văd ţara şi oamenii. Natural că am observat şi viaţa religioasă de-acolo, mai cu seamă aceea a mânăstirilor."

VI. ARMONIA TINEREŢII

Obiectele pe cari le aşezăm în jurul nostru în semn de amintire, vădesc oarecum caracterul nostru, chiar dacă le-am alege cu chibzuinţă pentru ochii vizitatorilor. Un renumit bărbat de Stat din Anglia m'a pus la îndoială în privinţa lui, de când l-am văzut şezând în camera principală a micii sale locuinţe, între bustul său de marmoră şi portretul său în ulei, amândouă în mărime naturală. Alţi conducători se înconjoară, ca şi tenorii sau divele, de fotografii pe cari dedicaţiile aşternute oblic se desfată în profundă admiraţie; iar alţii adună mici simboluri ale succeselor lor, o foaie, un toc, fotografia unei case unde au încheiat un tratat de pace. De cele mai multe ori, cadrele de argint sunt mai preţioase decât regii cari strălucesc pe masa de scris.

In marea şi luminoasa cameră de culcare a lui Masaryk, situată în turnul sexagonal, nu se află decât o masă de scris din lemn simplu, un pat de campanie, din fier, care îi serveşte şi ca divan, dulapuri deschise, pline cu cărţi şi aşezate pe socluri în stil Myron. Jos, în camera de lucru, pe scândurile orânduite la jumătatea rafturilor de cărţi, stau în-

şirate o duzină de fotografii mai mici şi mai mari. Nu e nicio singură amintire a propriei sale activităţi din tot cursul vieţii, din anii războiului şi dela întemeierea Statului; niciun fel de dedicaţii, diplome sau memorii. In schimb, era capul lui Tolstoi, desenat de fiul acestuia — bătrân, răvăşit, uzat, asemenea bătrânului Rembrandt; răposata soţie a lui Macdonald, despre care scrisese soţul şi dela care Masaryk ceruse fotografia; un preot sârb, care i-a ajutat pe tărâmul politic; Briand, care a recunoscut cel dintâi Statul ce avea să ia fiinţă; un călăreţ indian, în rugăciune, cu înfăţişarea unui mesager al Adevărului; profesorul său Brentano, în floarea vârstei şi la bătrâneţe, căruia îi datoreşte însemnate îndrumări şi îndemnuri; preotul ceh, care l-a ajutat în copilărie; sora elevului pe care l-a apărat la 16 ani, ca femeie bătrână; o mică fotografie a fierăriei unde a lucrat ca băiat. Niciun semn al uimitoarelor sale succese; niciun predecesor simbolic: nici Washington, nici măcar Platon sau Goethe. Numai relicve ale recunoştinţei.

Intrebarea era dacă el avuse, în tinereţea sa, o parte din armonia de azi — sau dacă avea pe atunci cel puţin predispoziţia spre această armonie. Judecând după fotografiile sale din tinereţe, s'ar putea spune că da; unele mărturisiri dovedesc contrariul. Spontaneitatea şi căldura cu care vorbeşte ori de câteori revine la anii tinereţii sale şi care se mai vădesc şi în acele mici fotografii din camera sa, ne fac să tragem dinainte concluzia unui ideal lăuntric, al unui echilibru pe care trebue să-l fi căutat el întotdeauna. Numai pe căi ocolite, am isbutit să ajung la aceste chestiuni esenţiale.

— Vă place să vorbiţi despre idealul grec, începui eu; pomeniţi mereu despre corpul sănătos. Credeţi că un muncitor manual ca d-voastră a câştigat ceva în plus pentru munca sa intelectuală şi că, prin aceasta, el rămâne superior faţă de ceilalţi muncitori intelectuali?

„La început, am regretat adesea că am părăsit fierăria, răspunse Masaryk. Munca manuală te face mai întâi concret, practic, îndemânatec; cu un cuţit, poţi prelucra lemnul minunat de bine. Colegii mei de şcoală nu puteau să-şi ascută măcar creioanele. Fierar, lăcătuş, tâmplar — acestea sunt meserii frumoase şi importante. Prin muncă manuală dobândeşti o metodă. In ştiinţă, metoda este importantă mai ales pentru cercetător — rezultatul interesează mai mult publicul. Dacă ţi-ai însuşit metoda muncii de fierar, atunci aplici multipla ei fineţă şi în celelalte lucrări. Cu greu îşi poate închipui cineva cât de mult trebue să cugete un fierar. Am în cuptor o bucată de fier; l-am înroşit şi acum trebue să fac din el cuie. Secretul este să nu-l bagi de două ori în foc, căci risipeşti cărbunii şi strici fierul: trebue deci să-l bat cât mai repede. Trebue să cumpăr fierul potrivit, trebue să mă tocmesc la cumpărături, etc. Am de făcut potcoave, de ascuţit un plug — o mulţime de lucruri cari cer migăleală, fineţă! In al doilea rând vine exerciţiul muşchilor; nu numai mâna şi braţul, ci întreg corpul e în activitate şi, astfel, devine mai puternic. Mai e ceva foarte important: aci văd imediat folosul muncii, pe când lucrarea literară îşi atinge scopul peste o mie de ani sau chiar deloc. Un cui, o potcoavă poate fi întrebuinţată imediat, e folositoare. Ca fierar,

am dobândit dibăcie. Aceasta se transmite apoi *per analogiam:* în activitatea mea politică am totdeauna ceva de făurit, de sudat. Douăzeci de ani după ce am părăsit meseria, Tolstoi a recunoscut mâna mea de muncitor. Şi pe mine m'a frapat faptul că mi-au rămas atâţia ani bătăturile la mâini.

„La Viena, am fost întâi lăcătuş, dar am fugit apoi acasă; lucrul era prea plictisitor; trebuia să fac toată ziua aceeaşi mişcare la o maşină. Poate că a fost hotărîtoare şi împrejurarea că un coleg de cameră mi-a luat atlasul ce-mi servise la şcoala reală şi l-a vândut: — cu ajutorul atlasului făceam zilnic călătorii prin toată lumea. Fără atlas, mă simţeam izolat, solitar. Părinţii mei erau vecini cu fierarul curţii domneşti şi astfel m'am făcut fierar. Odată, pe când căram apă la fierărie, m'a întâlnit profesorul meu de muzică dela şcoala reală; el s'a dus la mama mea şi i-a făcut reproşuri: ca elev al şcoalei reale, ar fi mai nimerit să mă fac învăţător. Şi iată că devin ajutor de învăţător, în comuna unde mi-am petrecut tinereţea, la tatăl amintitului profesor de muzică. Era o singură odaie mică, pentru mulţimea de copii ai marelui sat, fete şi băeţi, mai mici şi mai mari, toţi laolaltă. Nimeni nu mi-a arătat cum trebue să-i învăţ; n'am avut decât cunoştinţele mele din şcoala reală şi experienţa din propriile mele şcoli — din fierărie şi din viaţa de toate zilele.

„Acolo am instruit copiii o bucată de vreme. Trebuia să învăţ şi orga, ca să cânt la liturghie. Ca băiat, am mai învăţat să cânt la vioară şi, mai târziu (la şcoala reală), am maltratat şi pianul. Muzica mea la orgă n'a fost de loc plăcută. Şi iată că trec printr'o

aşa zisă criză. Trebuia să iau parte la ceremoniile înmormântărilor, la „responsoriile" latineşti. Nu le înţelegeam şi aceasta mă enerva. Diaconul — da, acela de pe fotografie, care-mi era atât de drag — îmi zise: Pronunţi foarte rău cuvintele latineşti. Astfel mi-a venit ideea să învăţ latina cu diaconul acesta. Nu aveam gramatică, aveam însă un vechiu lexicon. Şi învăţ pe de rost acest lexicon, începând dela A. Văzând că învăţ pe alţii şi că învăţ eu însumi, îi vine profesorului meu de latină ideea să urmez gimnaziul. Aşa dar, încep să buchisesc şi mă prezint la examen, la un gimnaziu de călugări, din apropiere. Profesorul însărcinat cu examinarea, m'a întrebat după lexicon — şi în aceasta eram meşter. Cu atestatul pentru clasa întâia, m'am înscris apoi la gimnaziul din Brünn."

Pot să redau cuvintele sale, dar nu şi tonul, cadenţa lor — şi nici privirea şi râsul acela şiret şi voios, când el povestea cum, în urmă cu şaizeci de ani, l-a păcălit pe examinatorul său; şi, printre acestea, acea mişcare a mâinii, ce pare că cere ajutor şi întreabă: dar de unde să fi luat cunoştinţele gramaticale? Toate acestea au fost spuse într'un ton care nu se lasă niciodată înduioşat de vreo amintire şi nici nu se arată mândru că, la sfârşit, a ajuns totuş atât de departe. Aş numi aceasta mai curând uimire şi recunoştinţă, încredere în desfăşurarea raţională a unei vieţi. De când poseda el această voioşie sufletească, cu toată hotărîta sa energie corporală şi cu tot curajul său de a lupta?

— Aţi reflectat mult asupra problemei echilibrului — spusei atunci — şi aţi căutat să aflaţi cum se poate ajunge la o atitudine goe-

theană. Aţi mărturisit odată că nu beţi, pentru că în cazul acesta aţi bea prea mult. De aci pot deduce că, în tinereţe, aţi avut mult de luptat cu d-voastră. Se spune chiar că, la vârsta de 18—19 ani, aţi sărit la un profesor cu o cange de foc.

El ascultase cu încordare frazele mele riscate — şi acum trăsăturile sale se destinseră pe faţa şireată; când deschise gura să răspundă, dinţii lui râdeau sub mica barbă albă:

„Era un cleşte de foc. Aveam dificultăţi la şcoală din cauza religiei mele; am mărturisit catechetului şi profesorului îndoelile mele religioase. Era un director extrem de incomod, un om urât.“ Deodată, Masaryk devine foarte serios, aproape întunecat: „Odată mă cheamă în cancelarie şi îmi reproşează purtarea; zicea că nu m'am împărtăşit, aşa cum era prescris. Pe lângă aceasta, el mă acuza că aş fi avut o dragoste urâtă, după cum aflase el. Atunci am început să mă apăr: „E cu totul neadevărat, ceea ce spuneţi! Am avut o legătură curată! D-voastră îmi imputaţi lucruri murdare! Nu aveţi voie să faceţi aceasta!“ Directorul se exprimă atunci cu asprime şi vulgaritate. Mă enervez şi eu, iar dânsul cheamă în ajutor servitorul şcoalei. Am apucat din găleata cu cărbuni un cleşte de foc şi m'am pus în faţa celor doi. N'am vrut să mă las aruncat afară: am plecat singur de-acolo! Ca urmare, *consilium abeundi.* Dar tocmai pe atunci a fost permutat directorul poliţiei, al cărui fiu îl preparam eu; el m'a luat la Viena, unde am absolvit gimnaziul.“

— Nu vi s'a întâmplat pe vremea aceea să vă ieşiţi din fire, continuai eu să-l întreb, din

cauza aroganţei claselor superioare şi a situaţiei tatălui vostru? Aţi povestit odată de nişte blănuri pe cari boerii întorşi dela vânătoare le-au atârnat în locuinţa voastră şi cât de mult vă necăjeau manierele lor gălăgioase.

„La aceste vânători imperiale, începu el să povestească, după ce vânau, ei petreceau în pădure, în preajma focului, mâncând şi bând. Servitorii duceau apoi în căldări resturile, aruncându-le hăitaşilor. Odată, am văzut cum s'au repezit cu toţii, plini de lăcomie. Credeam că au fost nişte viermi lungi, probabil că erau macaroane. Tatăl meu era în slujbă la aceste moşii împărăteşti din sudul Moraviei; el fusese încă născut ca şerb. Faţă de stăpâni, trebuia să aibă o înfăţişare serviabilă, dar în sinea sa era contra lor. Ca băiat, l-am auzit acasă plângându-se de aceşti stăpâni ai lui. Dar mai mult decât aceasta, am resimţit de timpuriu cu câtă neplăcere lucrează şerbul. Nu din lenevie, ci mai mult din împotrivirea şerbului de a se supune unei munci impuse. Mai târziu, când tatăl meu a trebuit să părăsească slujba, am putut să contribui şi eu cu ceva şi să cumpărăm o casă la ţară. Ştiţi ce-a făcut el atunci? Pentru îngrijirea grădinii, a angajat un lucrător, cu toate că el însuş îşi începuse cariera ca ajutor de grădinar; nu vroia să pună mâna pe nimic; şedea şi comanda. Acestea sunt urmările unui serviciu făcut fără plăcere şi răspundere, ci pur mecanic.“

— Şi astfel, aceste aspecte din casa părintească v'au dat curajul să vă formaţi altfel propria viaţă şi s'o orânduiţi mai bine.

„Aproape că nici nu m'am gândit la aceasta, însă mama mea se îngrijea să am o viaţă

mai bună decât a părinţilor. Totuş, această caracteristică viaţă de nomad, mi-a fost de folos; la moşiile acestea era uzul să se schimbe servitorii după câţiva ani, probabil din neîncredere: ei s'ar putea împrieteni cu populaţia, împotriva boerimii. Astfel, trebuia să schimbăm deseori locul; ca băiat încă, eram dus din oraş într'un sat, apoi în alt sat şi aşa mai departe. Se poate că aceasta a stârnit în mine un fel de dor de ducă, şi de-aceea am făcut ocolul micii mele lumi. Pe urmă am vrut să pătrund, ca diplomat, în lumea cea mare — dar aceasta îmi era închisă. Mai târziu, am isbutit în alt mod: căci am făcut înadevăr călătoria în jurul lumii. Austria, Ungaria, Germania — le cunoşteam deja; m'am însurat în America, am vizitat Europa centrală, Rusia, Balcanii — apoi marea călătorie în jurul lumii, în timpul războiului."

— Şi ce-aţi făcut în tinereţe împotriva acestui dor de ducă?

„Deseori, acesta m'a dus în eroare. Iată o scenă. Era vacanţă. Mă aflam într'un sat, la parohie. Duminică. Hramul bisericii. Şi iată că se împodobeşte un pom; lumea dansează în jurul lui: datini naţionale. Ca de-obiceiu, isbucneşte o încăerare la joc. Stau să văd: doi băeţi s'au luat la trântă; curând, unul din ei e umplut de sânge şi zace jos în piaţă. Alerg la hanul din celălalt capăt al satului, să chem medicul ce juca în cărţi cu notabilii. „Veniţi repede!" Dar el nici nu se uită la mine şi joacă mai departe. Atunci mă înfurii şi îl apuc de guler. El face cu mâna un gest, de parcă ar fi spus: băiat prost ce eşti! Totuş, l-am sgâlţâit, până ce a venit cu mine. In piaţa hramului, rănitul era deja

spălat curat şi dănţuia din nou. Şi doctorul şi-a bătut joc de mine, iar eu m'am ales cu o învăţătură: — să nu mă enervez degeaba."

— Şi n'aţi dansat şi d-vs?

„Desigur, când eram mai mare, dar nu dansam mult. Mai târziu am făcut totdeauna gimnastică, la Socoli: — idealul grec — să fiu sănătos şi să mă desvolt, pe cât posibil în mod armonios."

— Credeţi că aceasta destinde spiritul?

„Munca intelectuală oboseşte adesea şi uzează trupul la fel cu munca fizică. Dacă am de cugetat mult şi intens, atunci mi se face deseori foame, ca după munca fizică. Un muncitor intelectual, dacă e cu judecată, trebue însă să se gândească şi la corpul său. E indispensabilă cel puţin o scurtă plimbare zilnică, la aer proaspăt. Făceam aceasta întotdeauna. Pentruca să umblu mai mult timp, trebuia să am un ţel; de pildă, pescuitul, vânatul animalelor sălbatice, îmi dădeau prilejul să fac mişcare. Altfel nu mă duceam cu puşca să întâlnesc vreun urs sau un linx. Niciodată n'am împuşcat un epure sau o căprioară. Cu ursul e altceva; acesta e primejdios: aci stau eu şi în faţa mea stă el..."

Şi, evocându-şi amintirile, el începu să descrie cu mâinile: „O vale destul de largă; de jur împrejur, munţii; o noapte minunată, cu lună. Sus, focurile ciobanilor. Aceasta îmi plăcea mult; mă aflam afară, în mijlocul naturii, vreo patru sau cinci ore. Ursul coboară în câmpie pe la miezul nopţii şi mănâncă ovăzul. Aceasta m'a tentat. Insă n'am împuşcat decât unul sau doi".

„Stai! — îmi amintesc cum am fugit, când eram elev al gimnaziului, în timpul vacanţelor, pe jos, până la Viena; — literalmente,

am fugit ca să văd capitala; pe lângă aceasta aveam de rezolvat, încă din copilărie, o problemă personală: un consătean aduse din Viena noutatea că ar exista acolo, peste Dunăre, un pod din gumă elastică. — Ştiam prea bine că chestia nu-i adevărată, dar vroiam să văd cum de i-a venit băiatului ideea aceasta. Podul peste canalul Dunării, situat într'un punct de mare circulaţie, este chiar elastic — ca orice pod. Altădată, am vizitat satele Slovacilor din Austria-de-Jos, ca să observ germanizarea lor — şi încă alte expediţii de acest fel."

— Intr'o tinereţe atât de sbuciumată, spusei eu după o pauză, aţi găsit poate prieteni mai în vârstă, cari v'au dat câte-o îndrumare?

El rămâne puţin pe gânduri, părând că urmăreşte amintirea câtorva existenţe — înainte de a spune:

„Puţini. Aproape de loc. Da, am învăţat înadevăr dela alţii, dar îndrumări—nu. Prieten e acela căruia îi spui *tu*. Câţiva din ei au murit. Tutuesc numai pe acei din asociaţia frăţească a Socolilor, cu cari am făcut gimnastică. Sunt o fire închisă, cu toate că stau aci şi vă povestesc. Despre anumite experienţe, despre unele simţiminte nu spun nimănui o vorbă. O fire ca a mea se potriveşte mai bine pentru simplii cunoscuţi, decât pentru prietenie."

— Atunci, poate, căsnicia să fi schimbat toată dispoziţia d-vs. lăuntrică?

„Familia, zise el, a fost o cetate. Soţia mea era străină la Praga; la început, nu vorbea limba cehă. Ea era o femeie cu multe însuşiri, extrem de capabilă. Ii datorez foarte mult. Cred că avea un cap mai bun decât al meu şi, pe lângă aceasta, ea îşi găsise echilibrul încă de-acasă, pe când eu trebuia abia să-mi dobândesc cu multă trudă acest echilibru. Aveam orientarea cea dreaptă — dar drumul ce duce spre un ţel, nu prea era drept: parcă aş fi mers aci în jurul mesei, ca să ajung la colţul de colo... Dânsa a fost minunat de dotată: matematică, şah, muzică, literatură. Pe lângă aceasta, era foarte religioasă, unitariană. Avea mare influenţă asupra copiilor. Ea a fost tot ce poate fi bun: tot ce poate fi o femeie pentru bărbatul şi familia ei."

Ceea ce-mi spusese el în această privinţă, era destul de mult şi aveam toate motivele să-l îndepărtez repede de această temă. Am adus deci vorba de o perioadă critică a lui, când ostenit de atâtea duşmănii şi lupte, avea de gând să emigreze în America.

— Cum se face că tocmai soţia d-vs., îl întrebai, care era Americană, a fost aceea care v'a împiedicat să plecaţi?

El replică: „Ea a prevăzut că aş fi fost străin în America. Acolo, aş fi rămas profesor sau jurnalist. Aci, mă puteam necăji! In America, nu m'aş fi necăjit de nimic, căci nimic nu mi stătea la inimă. Soţia şi-a dat seama de aceasta."

In această bruscă şi cam curioasă întorsătură, am recunoscut din nou pe luptătorul înnăscut, care sălăşlueşte în acest gânditor şi care, totuş, nu-şi lasă tulburat echilibrul său lăuntric. De-aceea, m'am reîntors le ceea ce el numise în repetate rânduri „armonie" — şi am pus în faţa acestei stări titlul său de „realist", întrebându-l cum a ajuns la aceasta.

„Oamenii nu ştiau ce sunt: politician sau filosof? Venise pe atunci un ziarist să mă chestioneze şi mă numise pozitivist. „Asta

nu sunt", i-am declarat, gândindu-mă la pozitivismul filosofic al lui Comte. — Atunci ce sunteţi?

— „Dacă vreţi cu tot dinadinsul să fiu ceva, m'aş putea numi realist, ceea ce înseamnă: *res contra historiam*". Şi, deodată, el începu să reflecteze în felul său, să generalizeze tema aceasta. Intr'o asemenea dispoziţie, el obişnueşte să-şi ridice câteva clipe privirea; ochii săi nu sunt prea adânciţi în orbite, dar pe faţa-i cenuşie ei fac efectul unor ochi de agată, fixaţi într'un bust. Părând că el cugetă pentru sine, ca într'un monolog, Masaryk spuse:

„Dacă aş rezuma concepţia mea despre lume, m'aş numi realist: în istorie, nu trebue să uit lucrurile cari se desvoltă, cari evoluează. Când se vorbeşte despre progres, oamenii gândesc prea abstract şi nu la ceea ce progresează. Eu văd pretutindeni indivizi, şi în natură şi în societate. Dar individualitatea palpabilă, o căpătăm ştiinţificeşte, pe calea abstracţiunii, prin ştiinţele fundamentale ca: mecanica, fizica, chimia, filosofia, sociologia, ş. a. Adevărata problemă este însă aceea de a ajunge dela acest abstract — şi cu ajutorul lui — la concret. Avem, de exemplu: biologia, o ştiinţă a vieţii; dar viaţa — ce este ea? Eu trăesc, d-ta trăeşti; animalele şi plantele trăesc. De la acestea, abstrag biologia şi ea devine, pentru mine, ştiinţa fundamentală pentru antropologie, zoologie şi aşa mai departe—deci: concretism. Aceasta e străduinţa mea.

„Ştiinţă şi artă? Goethe a fost un mare poet, dar cultivat ştiinţificeşte. Cercetătorul trebue să aibă şi fantezie, dar el lucrează cu

noţiuni, iar Goethe cu imagini. Grillparzer spune că poetul trebue să aibă o cultură adevărată, pozitivă — dar când începe să scrie, trebue s'o uite.

„Ştiinţa este azi nemărginită: ea nu poate fi stăpânită pe deplin de un singur om. Aristotel şi chiar Platon erau cu mult mai unitari decât noi, pentrucă ştiau mai puţin. Ceva matematică — Euclid — şi începuturile celorlalte ştiinţe. Niciun om care nu este matematician, să nu intre aci: aceasta era deviza lui Platon. De-aceea, ei au gândit mai unitar şi adesea mai riguros. S'au consacrat şi s'au devotat numai puţinor lucruri. Aristotel a devenit, timp de două milenii, învăţătorul omenirii — dar Platon îmi era mai drag decât Aristotel, pentrucă e poet şi mai religios decât dânsul. Platon şi Aristotel sunt două tipuri omeneşti, două caractere fundamentale ale lumii cugetătoare." Şi, deodată, el se întrerupe, mă priveşte batjocoritor şi îmi spune cu râsul acela în care lasă să se strecoare totdeauna patosul său:

„Trebue să ai încredere în tine însuţi şi în steaua ta. Eu cred în steaua mea."

Şi mi-am dat seama că, cu toate luptele sale interioare, acela care stă în faţa mea este un favorit al zeilor.

PARTEA A DOUA

ACȚIUNE

VII. CUM DEVII REVOLUŢIONAR LA BĂTRÂNEŢE

„Revoluţionarul, scrise Masaryk în tinereţea sa, e un sălbatic adept al lui Rousseau, care se speria în faţa complexităţii crescânde a lumii. De-aceea, el se opune evoluţiei şi progresului, adevăratei culturi. Revoluţia este un mare primitivism politic." In fond, toate manifestările şi chiar întreaga sa viaţă au fost antirevoluţionare, din punct de vedere politic. Deasemenea şi activitatea sa în parlamentul din Viena. Şi totuş, ca profesor şi luptător în acelaş timp, el a avut neîncetat influenţa unui instigator şi a revoluţionat spiritul unei întregi generaţii de oameni tineri. Ştiam prea bine că, scurt timp înainte de războiu, în cartea sa asupra Rusiei, el s'a exprimat altfel sau cel puţin în mod mai clar— şi a formulat câteva condiţiuni, între cari aceea că revoluţia ar fi îngăduită şi morală ca „apărare împotriva asupririi". Dar există oare vreo revoltă care nu s'ar putea împodobi cu acest motiv? „Trebue să putem demonstra că aceasta corespunde intereselor reale ale poporului". Cine n'ar putea combate aşa ceva din punctul său de vedere? Şi, la urmă, cine judecă asupra dreptului moral al Revoluţiei—decât succesul? Şi dacă reuşeşte, atunci e şi iertată, spune Wallenstein.

— D-vs. aţi calificat revoluţionarul — începui eu convorbirea noastră de azi — ca pe un jucător şi actor, superstiţios, absolutist, tiranic. Toate acestea nu se potrivesc la d vs., care, ca să zic aşa, aţi inventat revoluţia cehă şi aţi realizat o, stând în fruntea ei. Cu foarte puţin timp înainte de războiu, v'am văzut intervenind ca mediator. Aşa dar, încă în 1912, aţi preferat pacea între popoarele austriace, unei lupte nesigure pentru eliberarea Cehilor—iar în Mai 1913 aţi spus în parlamentul din Viena că nu vreţi, ca pacifist, să vă bizuiţi pe visurile de desmembrare a Austriei. Sunteţi dispus să-mi povestiţi despre această schimbare hotărîtoare a gândirii şi vieţii voastre?

El dădu din cap şi începu:

„Am scris împotriva revoluţiei şi chiar am numit revoluţionarul un neghiob, un nătâng; în cehă, acesta e un cuvânt foarte aspru. Din punct de vedere etic şi practic, m'am ocupat totdeauna cu această problemă. Sunt revoluţii inutile, stupide; sunt succese mai puţin stupide, succese iscusite, pregătite sau nu dinainte, succese fericite şi insuccese. Am vorbit contra revoluţiei, pentrucă la noi radicalii erau nişte copii politici. Eu nu sunt radical,—e greu de spus, dar nu sunt radical. Fireşte: în politică, oamenii se pun de-obiceiu la dreapta şi la stânga, apoi vine înţeleptul care îşi peaptănă frumos barba cu mâna şi spune: copii, nici la stânga, nici la dreapta—ci calea de aur, dela mijloc! Omul acesta cu barbă nu are păreri proprii. Cei de dreapta şi cei de stânga au părerile lor; căutătorul de aur, plin de tact, se târăşte şi se strecoară încetişor printre dânşii. Lui îi trebue antitezele radicale, pentru ca să facă pe chibiţul

pe ici şi colo. Un om convins, atunci când are înţelegere politică, acţionează conform programului său, pe care l-a întocmit el însuş potrivit situaţiei istorice date. La noi erau Taboriţii şi Fraţii, radicali de stânga şi de dreapta — dar episcopul hussit din Praga a zis: ne trebue calea de aur, calea de mijloc!"

— Revoluţionarul ideal este deci un om cu judecată sau un pasionat?

„E un om chibzuit, un calculator, un matematician. Democraţie înseamnă stăpânire de sine. Autonomia începe cu Lήτὸς. Cum pot să înfrânez pe alţii, dacă nu mă înfrânez pe mine însumi? Revoluţia este acel *summum* al dreptului de a dispune de tine însuţi — şi la aceasta am recurs eu însumi. Trebue să fi încercat totul pentru a isbuti să realizezi reforma necesară, pe cale paşnică şi legală; să predici la întruniri, în parlament, prin ziare şi cărţi. In cele din urmă, se iveşte momentul când trebue să-mi zic că toate acestea nu folosesc la nimic, că trebue deci să realizez, prin revoluţie, reforma necesară. Se poate să am oarecare vină, şi anume că tot n'am avut destulă răbdare. Revoluţia nu este un putsch, o răsmeriţă. Englezii fac deosebire între rebeliune şi revoluţie — şi cu totul alta e acţiunea anarhică a unui singur individ. Atentatul este deseori crimă, nu numai un simplu asasinat. Pe la 1890 am avut un asemenea caz, la noi. Pe atunci m'am ridicat împotriva atentatorilor. După condamnarea lor, am trimis acelor tineri cărţi, în închisoare, ca să înveţe ceva. Am studiat revoluţia din literatura rusă. Las psihologilor grija de a arăta de ce m'am ocupat atât de mult cu

problema revoluţiei. Copilării politice – nu! Revoluţie serioasă, dacă e nevoie—da!"

— Prin urmare, când devine revoluţia morală? l-am întrebat eu fără înconjur.

„Când ea este ultimul mijloc pentru apărarea libertăţii şi dreptăţii. Inainte, trebue să se încerce o ameliorare pe cale paşnică! Schiller se exprimă foarte frumos în această privinţă, în „Wilhelm Tell". Trebue să decid împreună cu acei cari cugetă şi năzuesc la fel cu mine, ce este necesar: dacă, de pildă, regele trebue să cedeze sau să abdice, cu toată banda lui. Ei se opun şi împuşcă? Atunci împuşcăm şi noi. Revoluţia nu devine morală numai prin succesul ei; ci, ca oricare altă faptă, ea trebue judecată după motivele cari au determinat-o; şi nu numai ansamblul ei, ci şi acţiuni izolate, individuale, sunt subordonate judecăţii morale; în toiul revoluţiei, se poate ca unele fapte individuale să fie cu totul condamnabile, crime cari trebuesc înfierate—cum sunt omorurile anarhice. Orice revoluţie deslănţue elemente anarhice."

— V'aţi referit aci şi la Hussiţi? l-am întrebat eu.

„Fiecare revoluţie este *sui generis*, replică el. In interior, Austria era de mult gata de prăbuşire; în Octombrie 1918, au fost retrase de pe frontul italian întâi regimentele germane şi ungare şi abia în urmă cele cehe. Reforma noastră a avut o bază spirituală, morală şi religioasă. Noi suntem cu toţii hussiţi, spunea Luther. Engels spune că Luther şi Cromwell au pregătit Revoluţia franceză. Mai întâi, Revoluţia cea mare a fost bisericească, fiindcă Biserica era pe atunci principala putere a societăţii. Indată ce autoritatea bisericească a fost înfrântă, a urmat în mod necesar lupta împotriva autorităţii politice. Eu însumi am luptat totdeauna pentru dreptul natural, pe lângă dreptul istoric atât de scump nouă — mereu cu gândul că ar putea veni timpul când va trebui să mă conformez şi dreptului natural, adică revoluţiei, eventual fără să iau în consideraţie antecedentele istorice."

— Şi totuş, aţi scris că la început vă era teamă să vă decideţi dacă trebuia să dovediţi prin fapte detaşarea voastră faţă de Austria: „Aş dori, aţi adăogat d-vs semnificativ, ca potirul acesta să treacă neatins în faţa mea". De ce?—doar nu d-vs. aţi trimis Serbiei ultimatumul din Iulie 1914, ci situaţia aceasta v'a fost impusă prin viclenii, de către duşmanii voştri?

„Isus s'a rugat lui Dumnezeu pentru acelaş lucru, răspunse el cu fermitate: era amară cupa pe care trebuia s'o beau. Când trebue, atunci trebue s'o fac! Ştiam că trebue să-mi părăsesc familia. Bine! aceasta e în firea lucrurilor. Să sacrific, bine! Trebue să plec! Mi-a fost ruşine: să vorbesc toată viaţa împotriva Austriei — şi acum, când vedeam că Austria trebue să se prăbuşească din propria ei vină, eu să rămân liniştit acasă! Am citit că soldaţi cehi au fost împuşcaţi pentru înaltă trădare—şi mi-am zis: omul acesta preţueşte mai mult decât tine! El ia asupra sa ceea ce tu ai cerut neîncetat! Ani dearândul am vorbit contra guvernului şi chiar a dinastiei, ani dearândul am cerut drepturile noastre. Şi, deodată, se iveşte prilejul să dobândim prin luptă aceste drepturi! Pe cale paşnică, în parlament, n'am isbutit aceasta. Atunci am devenit revoluţionar."

Aşa cum vorbea, omul acesta de 83 de ani,